

De patriarch van de Nederlandse trots

Michiel de Ruiter aan het roer van de negentiende eeuw

Hoe heeft de representatie van Michiel de Ruiter in patriottische lofdichten uit de zeventiende eeuw bijgedragen aan de nationalistische inslag van negentiende-eeuwse kinderboeken?

Master Scriptie

Student Naam:	Michael Oomen
Studentnummer:	454378
Begeleider:	Theo Pronk
Research Workshop:	Reizigers in Tijd en Ruimte
Workshop docent:	Arianne Baggerman

Master Cultuurgeschiedenis
Erasmus School of History, Culture and Communication
Erasmus University Rotterdam

21-07-2021

Inhoud

1.1 Inleiding	6
1.2 Identiteitsvorming en Kinderboeken	7
1.3 Aanpak en Bronnen	12
1.4 Keuzeverantwoording Michiel de Ruiter	17
1.5 Stand van zaken	18
Theoretisch kader nationalisme	18
Modernisten en Traditionalisten	18
Historiografie	21
Hoofdstuk 1: De context van het patriottisme in de zeventiende eeuw	25
Hoofdstuk 1 conclusie	32
Hoofdstuk 2: Zeventiende-eeuwse helden representatie	34
Analyseresultaten	34
Conclusie hoofdstuk 2	41
Hoofdstuk 3: De context van het nationalisme in de negentiende eeuw	43
Nationalisme	46
Conclusie hoofdstuk 3	50
Hoofdstuk 4: Analyse van heldenrepresentatie in de negentiende eeuw	51
Negentiende-eeuwse kinderboeken	51
Verschillen in de deugdenretoriek	58
Conclusie	61
Bibliografie	66
Bronnen	66
Literatuur	68
Appendix 1: Toelichting lofdichten zeventiende eeuw	72

Voorwoord

De zeventiende-eeuwse zeevaarder Michiel Adriaanszoon de Ruiter is in het nationale canon van Nederland beschreven als een ‘zeeheld’. Verhalen over Michiel de Ruiter bevatten vaak beschrijvingen over zijn strategische inzicht en handelsgevoel. Een voorbeeld hiervan zijn de beschrijvingen van de Nederlandse historicus Gerben Hellinga die in het tertiaire boek *Zeehelden: Nederlands trots overzee in de Gouden Eeuw* de heldhaftigheid van Michiel de Ruiter op een dusdanige manier beschrijft, alsof God zelf invloed zou hebben gehad op zijn heldhaftige prestaties.¹ Zelfs Nederlandse geschiedenisdocenten krijgen tijdens hun opleiding literatuur voorgeschoteld met tekstfragmenten als

De bekendste onder hen [zeeheld] is Michiel de Ruijter (1607-1676). Overal waar de handelsbelangen in gevaar kwamen of de veiligheid van het land in het geding was, dook hij met zijn eskader op: in de Oostzee, de Noordzee, de Middellandse Zee en aan de West-Afrikaanse en Oost-Afrikaanse kusten. Hij werd geroemd om zijn kunde in een zeeslag de manoeuvres van grote aantallen schepen te leiden. Zijn scheepsvolk droeg hem op handen en noemde hem ‘Bestevaer’, grootvader.²

Er bestaat in het heden echter veel controverse over het werkelijke heldendom van zeventiende -eeuwse zeevaarders. De concepten handel, welvaart en Bestevaer, waarmee ‘De Gouden Eeuw’ op scholen en in literatuur een lange tijd herdacht en gevierd zijn, hebben plaats gemaakt voor minder glansrijke concepten zoals verovering, slavernij en genocide.

Het ‘Gouden’ karakter van de zeventiende eeuw was een zorgvuldig geconstrueerd narratief waarmee de publieke opinie in de negentiende eeuw van Nederland beïnvloed kon worden. Het vormen van een nationale identiteit op basis van heldenverhalen was een groot goed in deze periode. Standbeelden, monumenten en herdenkingsceremonies schoten als paddenstoelen uit de grond zodat de Nederlandse burger zich met trots als Nederlander kon profileren.

De beruchte uitspraak uit 2006 over de gewenste terugkeer naar ‘de V.O.C.-

¹ Gerben Hellinga, *Zeehelden: Nederlands trots overzee in de Gouden Eeuw* (Zutphen: Walburg Pers B.V., Uitgeverij, 2016), 115–25.

² Herman Kaptein e.a., *Oriëntatie op geschiedenis basisboek voor de vakdocent*. (Assen: Van Gorcum, 2011), 259–60.

mentaliteit' van de toenmalige minister-president Jan-Peter Balkenende, staat bij veel Nederlanders in het geheugen gegrift. De schrikreactie die deze uitspraak teweegbracht was een van de eerste signalen dat de negentiende -eeuwse identiteitsconstructen na twee eeuwen eindelijk op losse schroeven was komen te staan. Deze gebeurtenis is opgevolgd door diverse voorvallen waarin standbeelden de onderwerpen waren van hoogoplopende publieke discussies. Standbeelden van Michiel de Ruiter en Jan Pieterszoon Coen zijn in opdracht van de lokale overheid, onder druk van pressiegroepen tegen racisme, aangevuld met contextuele informatie.³ De monumenten, bedoelt om de zeehelden te vereren, kregen een nieuwe functie. Niet alleen het vieren en herdenken van hun heldendaden maar ook het herdenken van hun slachtoffers.⁴ 'De Gouden Eeuw' werd zo voor de eerste keer een nationale 'Grauwe Eeuw'.

Deze gebeurtenissen roepen vragen op over hoe een land zichzelf kan presenteren gebaseerd op verheerlijking van grauwe tijden. Maar was de gouden glans van de zeventiende eeuw werkelijk een product uit de negentiende eeuw, of gaat deze fabel terug tot op het leven van de nationale zeehelden zelf?

³ 'Omstreden standbeelden onder vuur: ook bij ons een beeldenstorm?', Nieuws, 10 juni 2020, <https://www.rtlnieuws.nl/editie/nl/artikel/5148856/standbeelden-protest-omstreden-racisme-slavernij>.

⁴ 'Omstreden standbeelden onder vuur: ook bij ons een beeldenstorm?'

1.1 Inleiding

Op 24 maart 1907 legde koningin Wilhelmina een bloemstuk bij het praalgraf van Michiel de Ruiter in de Nieuwe Kerk te Amsterdam.⁵ Voor de eerste keer in de geschiedenis werd de Nederlandse zeeheld tijdens een nationale herdenking herdacht. Er werden voorstellingen opgevoerd, toespraken werden gehouden en herdenkingsmemorabilia zoals hangertjes, lepeltjes, kopjes en zelfs postzegels werden verkocht aan alle geïnteresseerde aanwezigen.⁶ In de koude wind renden drie kinderen achter elkaar aan tijdens een tikspelletje terwijl ze hun tanden in een 'Ruiter-Wafel' zetten. De drie kinderen kwamen lachend tot stilstand toen er een ere lied in naam van Michiel de Ruiter werd ingezet. Mannen en vrouwen, kinderen en senioren luisterden eendrachtig naar het melodieuze gerijm.⁷

In de hierboven beschreven herdenking werd de Nederlandse Admiraal Michiel Adriaanszoon de Ruiter en zijn heldendaden herdacht. De daden van De Ruiter op de Nederlandse vloot hebben klaarblijkelijk een grote indruk achter gelaten die gevierd en herdacht dienden te worden. Kinderen speelden in weer en wind tijdens de herdenking, de koningin van Nederland legde een krans bij het graf van de zeventiende-eeuwse zeevaarder en lokale ondernemers verkochten herdenkingsproducten.⁸ Dit mag dan de eerste nationale herdenking zijn geweest maar dat neemt niet weg dat Michiel de Ruiter al in de eeuwen ervoor de status van nationale held verkregen had. Michiel de Ruiter heeft zijn heldenstatus zelfs tijdens zijn leven al vergaart en is met deze status overleden. Deze heldenstatus werd zichtbaar tijdens zijn uitvaart waar honderden genodigden gasten en duizenden toeschouwers bij aanwezig waren.⁹ De Staten-Generaal hebben de uitvaart van 14.646 gulden betaald en hebben vier jaar later, in 1681 ook het praalgraf bekostigd.¹⁰ De grootse uitvaart en het praalgraf op de kosten van De Staten-Generaal geven een idee over de heldenstatus van Michiel de Ruiter. Tegen betaling kon iedereen die geïnteresseerd was het graf zelfs bezoeken om het stoffelijke overschot, dat gebalsemd in een glazen kist lag, als een soort relikwie te aanschouwen.¹¹

⁵ Van Deursen en Korteweg, *De Admiraal*, 158-159.

⁶ R. B Prud'homme van Reine, *Rechterhand van Nederland: biografie van Michiel Adriaenszoon de Ruyter*, 2015, 357.

⁷ Prud'homme van Reine, 357. ; Geromantiseerde representatie, gebaseerd op literatuur door M.O.

⁸ Prud'homme van Reine, 357.

⁹ 'De Ruyter zijn dood en begrafenis', Het Scheepvaartmuseum, 1 mei 2015, <https://www.hetscheepvaartmuseum.nl/collectie/artikelen/677/de-ruyter-zijn-dood-en-begrafenis>.

¹⁰ 'De Ruyter zijn dood en begrafenis'.

¹¹ 'De Ruyter zijn dood en begrafenis'.

Toen het lichaam ontbindingsverschijnselen begon te vertonen, heeft de Nederlandse Staten-Generaal in 1881 nogmaals in haar buidel getast om de nationale held dit keer in een afgesloten kist te plaatsen.¹²

Een klein onderdeel van de herdenking uit 1907 was een programma voor kinderen, bestaand uit de verkoop van de reeds besproken ‘Ruiter-Wafels’ en zang met dans.¹³ Het op deze manier betrekken van kinderen bij dit soort herdenkingen was geen onbekend fenomeen. De Ruiter is in de negentiende eeuw namelijk al vele malen vereert en herdacht in spannende kinderverhalen die de jeugd moraliteit en vaderlandsliefde moesten aanleren.¹⁴ In de woorden van de Nederlandse historicus Dave Boone: ‘Met het teruggrijpen op deze helden uit het gouden verleden werd het kleine Nederland weer een beetje groot’.¹⁵

De negentiende eeuw stond in het teken van een sterk opkomend nationalisme. De bewuste natie- en bijbehorende identiteitsvorming is door historici in twintigste-eeuwse literatuur vaak vereenzelvigd met de negentiende eeuw en er werd gedacht dat nationalisme typisch was voor deze eeuw.¹⁶ Het bestaan van nationalisme in de zeventiende eeuw is daarentegen door historici lang ontkend omdat er in de zeventiende eeuw nog geen spraken was van de moderne natie.¹⁷ Een natie heeft een eendrachtige bevolking nodig waarbinnen gevoelens van nationalisme kunnen ontwikkelen. Het voorbeeld over de uitvaart van De Ruiter is een indicatie dat het ontstaan van nationalisme verder terug zou kunnen gaan, tot op de tijd van de man zelf. Dit roept vragen op over de start van het nationalisme en de identiteitsvorming.

1.2 Identiteitsvorming en Kinderboeken

Historische zeehelden uit de zeventiende eeuw waaronder Piet Heijn, Witte de With en Michiel Adriaanszoon de Ruiter speelde vaak de hoofdrol in nationalistisch getinte verhalen in kinderboeken die werden geschreven met in het achterhoofd het verlichtingsideaal van identiteitsvorming op jonge leeftijd. Het beeld van De Ruiters wapperende haren aan boord van een V.O.C. schip is niet afkomstig uit de film van 2005 maar gaat terug naar de tijd van nationalistische heldenverering tijdens de negentiende eeuw.

¹² ‘De Ruyter zijn dood en begrafenis’.

¹³ Prud’homme van Reine, *Rechterhand van Nederland*, 357; ‘De Ruyter zijn dood en begrafenis’.

¹⁴ Dave Boone, “‘Tehuis bleef De Ruyter de eenvoudige man die hij ook aan boord was’ Zeehelden in de jeugdliteratuur”, *tijdschrift voor de zeegechiedenis* 1 (2011): 32.

¹⁵ Boone, 32.

¹⁶ Lotte Jensen, red., *The roots of nationalism: national identity formation in early modern Europe, 1600-1815*, *Heritage and memory studies* 1 (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2016), 12.

¹⁷ Marita Mathijssen, *Historiezucht: de obsessie met het verleden in de negentiende eeuw* (Nijmegen: Vantilt, 2013), 62–63.

Dergelijke nationalistische beelden waren bedoeld om een sentiment van vaderlandsliefde aan te wakkeren en een nationalistische identiteit te creëren waardoor de Nederlandse kinderen leerden om loyaal te zijn aan Nederland.¹⁸ Nationale trots kon aangeleerd worden door het creëren van nationale helden en mythes. Verhalen over Claudius Civilis, De Opstand van de Batavieren of Het Leidse Ontzet zijn hier enkele voorbeelden van.¹⁹ De aangeleerde nationale identiteit kon door het construeren van deze gedeelde nationale narratieven worden aangeleerd. Zo konden bijvoorbeeld, met behulp van nationale ‘evenementen’, de helden uit nationale narratieven vereerd en herdacht worden zodat iedereen onderdeel uit kon maken van de collectieve Nederlandse identiteit.²⁰ Het verheerlijken van heldenverhalen in boeken, monumenten en herdenkingen hadden het doel om het volk een zekere mate van historisch besef aan te leren.²¹ Doordat de bevolking van een natie een primair besef heeft van hun ruimtelijke en tijdsgebonden plaats in de wereld kan de bevolking zichzelf als een eenheid beschouwen.²² Als één nationale identiteit.

Het begrip 'Gouden Eeuw' dat gebruikt wordt om te verwijzen naar de Nederlandse zeventiende eeuw, werd algemeen tijdens het vormen van de Nederlandse nationale identiteit in de vroege negentiende eeuw. Juist tussen 1806 en 1813 hebben auteurs zich toegelegd op het schrijven van een nationaal verleden.²³ Dit deden ze zowel op het recreatieve vlak doormiddel van toneel, romans en dichtkunsten als op het educatieve vlak doormiddel van literatuurhistorische overzichtswerken. De literaire en literair-historische verbeelding van deze Gouden Eeuw werd zo het referentiepunt in de vorming van de nationale Nederlandse identiteit.²⁴

Het Nederlandse educatiesysteem werd gebruikt om negentiende-eeuwse kinderen de gewenste nationale identiteit aan te leren. Kinderen werden gezien als de toekomst van de natie en zij moesten daarom leren wat de natie was. Het citaat van de historici Witsen Gyesbeek en Engelberts Gerrits is tekenend voor de visie over de educatie van kinderen tijdens de negentiende eeuw.

¹⁸ Lotte Jensen, *De verheerlijking van het verleden: helden, literatuur en natievorming in de negentiende eeuw* (Nijmegen: Vantilt, 2008), 7.

¹⁹ Jensen, 7.

²⁰ Jensen, 9–10. ; Maria Grever en Kees Ribbens, *Nationale identiteit en meervoudig verleden*, WRR verkenningen 17 (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2007), 14.

²¹ Grever en Ribbens, *Nationale identiteit en meervoudig verleden*, 21.

²² Grever en Ribbens, 21.

²³ Lotte Jensen, ‘De Gouden Eeuw als ijkpunt van de nationale identiteit Het beeld van de Gouden Eeuw in verzetsliteratuur tussen 1806 en 1813’, *De Zeventiende Eeuw* 28, nr. 2 (2012): 174.

²⁴ Jensen, 174.

Bevordering van die uitstekende, burgerlijke, zedelijke, en huiselijke deugden, vaderlandsliefde en vrijheidszucht, gehoorzaamheid aan de wetten en eerbied voor derzelver handhavers, godsdienstigheid, nijverheid, eerlijkheid en goede trouw. ²⁵

De Nederlandse literatuur- en kunsthistorici Piet Buijnsters en Leontine Buijnsters-Smets, bestempelen jeugdliteratuur, net als in het hier bovenstaande citaat met een dergelijke opvoedkundige inslag als ‘moralistische vertellingen’.²⁶ Zij gaan in hun onderzoek naar negentiende-eeuwse kinderboeken uit van de definitie dat een moralistische vertelling pas een moralistische vertelling is, als deze een verhaal vertelt waarin er een scherp onderscheid wordt gemaakt tussen goed en kwaad.²⁷ In de negentiende-eeuwse verhalen over De Ruiter wordt dit onderscheid altijd scherp gemaakt. Het onderscheid moet volgens Buijnsters en Buijnsters-Smets gemaakt worden door sterk contrasterende karakters een avontuur mee te laten maken waarin de hoofdfiguren voor moeilijke keuzes gesteld worden, waarbij het maken van de juiste keuzes voor heftig lijden zal zorgen.²⁸ Ook dit onderdeel van de definitie komt in de negentiende-eeuwse verhalen over De Ruiter uitvoerig aan de orde als de zeevaarder moeilijke keuzes moest maken voor het vaderland die ten kosten konden gaan van zijn eigen leven en dat van zijn bemanningsleden. Tot slot moet het maken van goede keuzes in een moralistische vertelling ruimschoots beloond worden en de ‘slechte’ personages moeten hun welverdiende straf accepteren, aldus Buijnsters en Buijnsters-Smets.²⁹ In de verhalen over De Ruiter druipet de vijand altijd af waardoor deze vaak hoge geldbedragen en mensenlevens verliest. De held van het verhaal komt zegenrijk thuis met hoge winsten en faam.

Tijdens de negentiende eeuw is er een sterke toename aan dergelijke moraliserende publicaties. Deze toename werd mede veroorzaakt door de ontwikkeling van de Verlichtte pedagogiek die sinds de publicatie van het boek *Émile, ou de l'Éducation* van de Franse filosoof Jean-Jacques Rousseau in 1762 opkwam. In deze publicatie werd de oude opvoedingsstijl van kinderen tegen het nieuwe licht van de verlichting gehouden omdat tijdens de Verlichting nieuwe opvoedkundige theorieën bedacht waren waarop het boek van Rousseau was gebaseerd. De roman gaat over een jongen van een goede afkomst en zijn privédocent. De docent bekommert zich over de ontwikkeling van Emile. In het verhaal maakt

²⁵ Mathijsen, *Historiezucht*, 171.

²⁶ P. J. Buijnsters en Leontine Buijnsters-Smets, *Lust en leerling: geschiedenis van het Nederlandse kinderboek in de negentiende eeuw* (Zwolle: Waanders, 2001), 21.

²⁷ Buijnsters en Buijnsters-Smets, 21.

²⁸ Buijnsters en Buijnsters-Smets, 21.

²⁹ Buijnsters en Buijnsters-Smets, 21.

Rousseau duidelijk dat mensen bij geboorte goed van aard zijn. Deze goede aard wordt vervolgens aangetast door de invloeden uit de samenleving.³⁰ Opvoeden zou volgens Rousseau daarom moeten bestaan uit het waarborgen en ontwikkelen van de aangeboren onschuld van kinderen. Daarom zou een kind bijvoorbeeld pas vanaf de vroege adolescentie moeten beginnen met lezen, tijdens de formele educatie. Voorafgaand aan de formele educatie zou een kind uit de natuur moeten leren, door bijvoorbeeld buiten te spelen of doordat vader zijn kinderen de natuur mee in neemt om uitleg te geven over alles dat ze tijdens hun wandeling tegenkomen.³¹ Het buiten spelen en leren kan bijgedragen hebben aan de ontwikkeling van een nationalistisch karakter op latere leeftijd. Een gevoel van nationale trots dat is gebaseerd is op positieve jeugdherinneringen in die specifieke natie versterkt het nationalistische sentiment. Als gevolg van de groeiende aandacht voor de vorming van kinderen en jongeren groeide ook de vraag naar literatuur die speciaal voor deze doelgroep geschreven was. Deze en soortgelijke literatuur waren dus niet geschikt om Verlichtte opvoedingsidealen in de praktijk toe te passen. Om morele en nationalistische lessen te kunnen incorporeren in de opvoeding van Verlichtte jongeren moesten er dus kinderboeken geschreven worden.

In Nederland werd het lezen tijdens de negentiende eeuw aangemoedigd door 'De Maatschappij tot Nut van 't Algemeen', hierna te noemen 'Het Nut', die in 1784 werd opgericht.³² Het Nut was een vereniging van verlichte burgers die het beschavingsideaal nastreefden. Het Nut richtte haar beschavingsoffensief op de lagere bevolkingsgroep en kinderen om deze op materieel, zedelijk en cultureel gebied boven zichzelf te verheffen.³³ Met het beschaven van de bevolking werd bedoeld dat de bevolking de trotse nationale cultuur en moraal van een goede Nederlander aangeleerd kreeg.³⁴

In het onderwijs van de negentiende eeuw werd de nieuwe publicaties, die aan de hand van het Verlichtingsideaal geschreven waren, toegepast om nationalistische normen en waarden aan te leren. Met name het geschiedenisonderwijs kreeg een belangrijke taak toegewezen. Het moest bijdragen aan de ontwikkeling van historische continuïteit en de

³⁰ Janie Vanpee, 'Reading Lessons in Rousseau's "Emile ou de l'éducation"', *Modern Language Studies* 20, nr. 3 (1990): 40, <https://doi.org/10.2307/3195233>.

³¹ Vanpee, 40.

³² Petrus Jacobus Buijnsters, 'Nederlandse kinderboeken uit de achttiende eeuw', in *De hele Biblebontse berg: De geschiedenis van het kinderboek in Nederland & Vlaanderen van de middeleeuwen tot heden*, door Harry Bekkering (Amsterdam: Singel Uitgevers, 1990), 219.

³³ Buijnsters, 209.

³⁴ Buijnsters, 209.

legitimering van de natie.³⁵ Historische figuren zoals Rembrandt van Rijn en Michiel de Ruiter werden gebruikt om niet alleen meer een lezende elite, maar de gehele bevolking nationalistisch sentiment te laten ontwikkelen.³⁶ De negentiende -eeuwse intellectuele cultuur richtte zich hiermee in toenemende mate op natievorming. Zo werd er een gedeeld verleden gecreëerd, dat werd geprojecteerd op het heden en de toekomst. De natiestaat werd hierdoor zowel het eindproduct van- als de leerweg naar een nieuw tijdsbesef waarin verleden, heden en toekomst in een chronologische volgorde gerangschikt werden.³⁷

In tweede helft van de negentiende eeuw vierde het nationalisme in Nederland zijn hoogtijdagen. Kenmerkende signalen voor dit nationalisme zijn onder anderen de wens om nationaal erfgoed door de regering te laten beheren doormiddel van monumentenzorg.³⁸ Oude stadsmuren, poorten en kastelen werden beschermd tegen slopen door de nationale ontwikkeling van historisch besef.³⁹ Het oprichten van bibliotheken die door het rijk werden gesubsidieerd om naast de 'leerfunctie' voornamelijk een bewaarfunctie voor nationaal historische teksten.⁴⁰ Tot slot is de exponentiele groei van herdenkingen en het oprichten van monumenten een gevolg van deze hoogtijdagen. Standbeelden van steen of brons werden voor uiteenlopende Nederlandse voorvaders opgericht om hen te eren en herdenken. Van Desiderius Erasmus, Willem van Oranje, Michiel den Ruiter, Jan Pieterzoon Coen en Piet Hein is in de tweede helft van de negentiende eeuw een standbeeld of praalgraf opgericht door de toegenomen nationalistische sentimenten en historische besef.⁴¹

Het canoniseren van de collectieve herinneringen over nationale helden werd een veel gebruikte manier om het gedeelde verleden, dat zoveel herdacht werd, op een snellere en eenvoudigere manier te kunnen onderwijzen op scholen.⁴² Het gedeelde nationale verleden dat aan de hand van nationale helden gepresenteerd werd diende als houvast tijdens een periode van snelle sociaaleconomische veranderingen als gevolg van industrialisatie en urbanisatie in Nederland tijdens de negentiende eeuw.⁴³ Door deze ontwikkelen groeide het belang van kinderliteratuur in het onderwijs en nam het aantal moralistische kinderliteratuur toe. Iemand als Michiel de Ruiter trad in dit soort literatuur regelmatig op als hoofdrolspeler omdat juist

³⁵ Grever en Ribbens, *Nationale identiteit en meervoudig verleden*, 53.

³⁶ N. C. F. van Sas, *De metamorfose van Nederland: van oude orde naar moderniteit, 1750-1900* (Amsterdam: Amsterdam U.P., 2005), 39.

³⁷ Grever en Ribbens, *Nationale identiteit en meervoudig verleden*, 53.

³⁸ Mathijssen, *Historiezucht*, 368.

³⁹ Mathijssen, 368–69.

⁴⁰ Mathijssen, 380–81.

⁴¹ Mathijssen, 390–91.

⁴² Grever en Ribbens, *Nationale identiteit en meervoudig verleden*, 53.

⁴³ Sas, *De metamorfose van Nederland*, 39.

zijn verhaal appelleerde aan wat het nationalistisch ‘juiste’ voorbeeld bood.

Uit het bovenstaande lijkt te volgen dat de nationalistische representatie van Michiel de Ruiter in de kinderboeken een typisch negentiende-eeuws fenomeen was. Maar waar komt dit beeld van Michiel de Ruiter vandaan? Als de representatie van de zeventiende-eeuwse zeevaarder in de negentiende eeuw geproduceerd zou zijn om nationalistische sentimenten te ontwikkelen, is de representatie een negentiende-eeuws product. Er bestaan echter talloze pamfletten en lofdichten uit de zeventiende eeuw die aantonen dat De Ruiter tijdens zijn leven in de zeventiende eeuw al een heldenstatus verkregen had. Lofdichten waren in de zeventiende eeuw een op zichzelf staand en populair genre. Vanwege deze populariteit zijn er veel verschillende lofdichten gepubliceerd en vaak in grote oplages waardoor deze lofdichten als vanzelfsprekend uitermate geschikt bronmateriaal is voor een onderzoek. In dit onderzoek wordt aan de hand van deze lofdichten onderzocht of de nationalistische representatie van Michiel de Ruiter in negentiende-eeuwse kinderboeken tijdens de zeventiende eeuw ontsproten is. Het vergelijken van lofdichten en kinderboeken is een niet eerder toegepaste onderzoeksmethode en zal daarom een waardevolle bijdrage leveren aan de zoektocht naar het ontstaan van nationalisme en nationalistische identiteitsvorming.

De lofdichten zijn wellicht de vruchtbare grond geweest waar het negentiende-eeuwse nationalisme uit voort heeft kunnen komen. De natievorming tijdens de negentiende eeuw, waarvoor een sterk nationalistisch gevoel nodig was heeft wellicht de oudere patriottische reputatie van Michiel de Ruiter die in lofdichten beschreven staan ‘geactiveerd’. De onderzoeksvraag van dit onderzoek is daarom: *Hoe heeft de representatie van Michiel de Ruiter in patriottische lofdichten uit de zeventiende eeuw bijgedragen aan de nationalistische inslag van negentiende-eeuwse kinderboeken?* Met deze onderzoeksvraag wordt een bescheiden bijdragen geleverd aan het onderzoek over de oorsprong van nationalisme en identiteitsvorming.

1.3 Aanpak en Bronnen

Naast de hoogte van de oplages waarin De Ruiter als hoofdpersoon beschreven is, is zijn populariteit gedurende de negentiende eeuw doorslaggevend geweest in het kiezen voor deze hoofdpersoon als onderzoekssubject. De catalogus van Het Centraal Bestand Kinderboeken (CBK) telt vijftienhonderd jeugdboeken in het maritieme genre dat tussen 1800 en 2010 is uitgegeven waarvan naar schatting meer dan honderd jeugdboeken verschenen zijn over de

zeeheld De Ruiter.⁴⁴ De exacte aantallen zijn lastig te achterhalen omdat het CBK in 2010, 159 publicaties over De Ruiter bevatte inclusief herdrukken die in deze twee eeuwen zijn uitgekomen.⁴⁵ Kinderboeken die geschreven zijn over andere Nederlandse zeehelden, zoals Piet Hein en Witte De With, zijn aanzienlijk minder gepubliceerd. Zo zijn er in dezelfde tijdspanne dertien kinderboeken verschenen waarin Witte de With de hoofdrol speelt en maar drie publicaties waarin Piet Hein de heldenrol vervuld. Het CBK telt ook aanzienlijk minder heldenverhalen over niet-maritieme helden. Verhalen over Willem van Oranje komen bijvoorbeeld maar dertien keer voor tussen 1800 en 2010 en Johan de Witt heeft zelfs maar vier verhalen op zijn naam staan.⁴⁶

De geselecteerde kinderboeken worden geanalyseerd op waarden die kenmerkend zijn voor een zeventiende -eeuwse zeeheld. De Amerikaanse historica Cynthia Lawrence stelt dat er een ‘blauwdruk’ zou zijn waaraan iemand zou moeten voldoen om een heldenstatus te krijgen.⁴⁷ Een held zou als het ware een ‘waardencanon’ volgen. Dit is de gestandaardiseerde set aan normen en waarden die een nationale held uit de zeventiende eeuw moet hebben om deze titel te kunnen krijgen. Lawrence stelt een zevental kernwaarden vast waaraan een held uit deze periode moest voldoen; Patriottisme, moraliteit en deugdzaamheid, paternalistische bezorgdheid, fysieke kracht, moed en christelijkheid.⁴⁸

Lawrence baseert haar canon op de waarden van de zestiende -eeuwse zeevaarder Jacob van Heemskerck.⁴⁹ Hoewel de analyse van de deugden die Jacob van Heemskerck bezat een unieke analyse is, is het idee van een waardencanon waarin de voornaamste deugden beschreven staan niet door Lawrence bedacht. Een deugdencanon is een idee dat te herleiden is naar de klassieke oudheid. De vier specifieke deugden, verstandigheid (*prudentia*), rechtvaardigheid (*iustitia*), gematigdheid (*temperantia*) en dapperheid (*fortitudo*) zijn door Plato al beschreven.⁵⁰ Volgens de klassieke filosofie kan uit de combinatie van deze vier deugden tezamen elke andere morele deugt voortvloeien zodat met de gebundelde kracht van

⁴⁴ Dirk J. Tang, “‘Ik wil naar zee, ma!... Maar jongen, wat moetje daar?’ Maritieme jeugdliteratuur in de negentiende en twintigste eeuw, een verkenning’, *tijdschrift voor de zee geschiedenis*, nr. 1 (2011): 24–26.

⁴⁵ Tang, 24–26. Vanwege technische storingen bij de koninklijke bibliotheek kan er geen recentere CKB lijst geraadpleegd worden.

⁴⁶ Met alle namen is rekening gehouden met de verschillende spellingsvarianten.

⁴⁷ Cynthia Lawrence, ‘The cult of the seventeenth-century Dutch naval heroes: Critical appropriations of a popular patriotic tradition’, in *Narratives of Low Countries History and Culture: Reframing the Past*, e.d. Jane Fenoulhet en Lesley Gilbert. (London: UCL Press, 2016), 8, <https://www.jstor.org/stable/j.ctt1hd18bd.8>.

⁴⁸ Lawrence, 38.

⁴⁹ Lawrence, 38.

⁵⁰ Krijn Pansters, *De kardinale deugden in de Lage Landen, 1200-1500*, Middeleeuwse studies en bronnen 108 (Hilversum: Verloren, 2007), 11.

deze ‘kerneugden’ men volledig moreel en deugdzzaam zou kunnen leven.⁵¹ Tijdens de Middeleeuwen is deze klassieke theorie in het christendom geïncorporeerd en omgedoopt tot ‘de vier kardinale deugden’.⁵² De belangrijke kerkfilosoof Thomas van Aquino heeft in de dertiende eeuw drie deugden toegevoegd aan deze vier klassieke deugden die volgens hem centraal stonden in het evangelie: ‘geloof’, ‘hoop’ en ‘liefde’.⁵³ Deze aanvulling behelst volgens de theologische deugdenleer namelijk alles dat invloed heeft op de gezondheid van de ziel, de bescheidenheid en vrijgevigheid van gelovige christenen en de devotie die zij voelen jegens God en de kerk.⁵⁴

Het kernwaardencanon uit de Oudheid en Middeleeuwen bestaat dus uit de deugden: verstandigheid, rechtvaardigheid, gematigdheid, dapperheid, geloof, hoop en liefde. Deze zeven hoofddeugden zijn de basis voor de reeds besproken heldencanons. In deze heldencanon kunnen zich daarom zowel klassieke als christelijke helden manifesteren. Zo zijn bijvoorbeeld Koning David en Hercules, hoe verschillend ze ook van elkaar lijken te zijn, te herleiden naar dezelfde kernwaarden zoals deze in de heldencanon van Lawrence beschreven is.

Het waardencanon dat in dit onderzoek is gebruikt wordt, is samengesteld aan de hand van de reeds besproken lofdichten. Deze lofdichten zijn geselecteerd uit ‘Early Modern Pamphlets Online’ van de Koninklijke Bibliotheek te Den Haag. Dit is de grootste collectie van Nederlandse pamfletten. Voor de selectie is er gezocht op de naam ‘Michiel de Ruiter’ in de titel en is er tijdens de zoekopdrachten rekening gehouden met de verschillende spellingvarianten die bruikbaar waren tijdens zijn leven.⁵⁵ Daarnaast is voor de compleetheid gebruik gemaakt van de spelling die De Ruiter gebruikte in zijn eigen handtekening.⁵⁶

Er zijn tien lof teksten geselecteerd voor de analyse van dit onderzoek. De voorwaarde waaraan deze moet voldoen was dat de naam ‘Michiel de Ruiter’, rekening houdend met de spellingvarianten, in de titel moet staan omdat dit vaak betekent dat de verering in de lof tekst daadwerkelijk over Michiel de Ruiter zou gaan. Alle teksten die door Michiel de Ruiter zelf geschreven zijn, vielen direct af omdat een lofdicht niet door de persoon zelf geschreven kan zijn. De gekozen lofdichten zijn geschreven tussen 1665 en 1685. Deze tijdsspanne is gekozen

⁵¹ Pansters, 12.

⁵² Pansters, 12.

⁵³ Paul Tongeren van, ‘Wat kan een wijsgerige ethiek met theologale deugden?’, *Algemeen Nederlands Tijdschrift Voor Wijsbegeerte* 106, nr. 2 (2014): 106–7.

⁵⁴ Pansters, *De kardinale deugden in de Lage Landen, 1200-1500*, 232.

⁵⁵ Spellingvarianten: Michiel de Ruiter, Michiel de Ruyter, Michael Rvter, Michaël de Ruijter, De Ruite.

⁵⁶ Joh. H Been, ‘De handtekening van Michiel de Ruijter’, DBNL (DBNL, 1907), https://www.dbnl.org/tekst/_nee003190701_01/_nee003190701_01_0086.php.

omdat deze periode de grootste betekenis had in het leven van Michiel de Ruiter. De meeste teksten zijn geschreven over de heldendaden van de zeevaarder maar er is relatief veel aandacht voor zijn overlijden. De keuze om dergelijke teksten op te nemen in het onderzoek is gemaakt omdat lofdichten die na het overlijden geschreven zijn voornamelijk bestaan uit loftuizingen over de overledenen.

Om te onderzoeken hoe de representatie van Michiel de Ruiter in negentiende-eeuwse kinderboeken teruggaat tot op de tijd van de man zelf moet er eerst een contextschets gemaakt worden over deze tijd. Omdat de gebruikte lofdichten uit de zeventiende eeuw een patriottische connotatie hebben wordt in deze contextschets de situatie van het zeventiende-eeuwse patriotisme beschreven. Door de context niet volledig aan De Ruiter te hangen maar aan het fenomeen patriotisme wordt er een completere schets gemaakt van de zeventiende-eeuwse tijdsgeest. De context wordt geschetst aan de hand van de eerste deelvraag: *In welke context had het patriotisme tijdens de zeventiende eeuw zijn hoogtijdagen in Nederland?*

Om te onderzoeken hoe het negentiende-eeuwse beeld van Michiel de Ruiter teruggrijp op de periode waarin hij zelf leefde, moet na de contextschets worden onderzocht hoe hij in zijn eigen tijd werd gepresenteerd in publieke media. De zeventiende-eeuwse representatie van Michiel de Ruiter wordt onderzocht aan de hand van de tweede deelvraag: *Hoe werd Michiel de Ruiter gepresenteerd/gepropageerd in publieke media tijdens de zeventiende eeuw.* De keuze om dit deel van het onderzoek te verrichten aan de hand van lofdichten is tweedelig. Als eerste waren pamfletten, door de lage productiekosten, een breed verspreid medium in de zeventiende eeuw.⁵⁷ Pamfletten waren dan ook bij uitstek geschikt om kritiek of propaganda zonder staatscensuur te kunnen publiceren met als doel om de publieke opinie te beïnvloeden.⁵⁸ Ten tweede hadden de Nederlandse burgers een relatief hoog lees- en schrijfniveau, waardoor verondersteld kan worden dat de teksten door veel mensen werden gelezen.⁵⁹

Om te onderzoeken hoe de negentiende-eeuwse representatie van Michiel de Ruiter gebaseerd is op de eeuw waarin hij zelf leefde moet de zeventiende-eeuwse representatie vergeleken worden met de negentiende-eeuwse kinderboeken. Om dit vergelijk te kunnen maken moet eerst de context van de negentiende eeuw onderzocht worden. Omdat de kinderboeken een nationalistische connotatie hebben wordt deze contextschets de situatie van

⁵⁷ Ingmar Hendrik Vroomen, 'Taal van de Republiek Het gebruik van vaderlandretoriek in Nederlandse pamfletten, 1618-1672' (Rotterdam, Erasmus Universiteit, 2012), 3.

⁵⁸ Vroomen, 3.

⁵⁹ Vroomen, 3.

het nationalisme beschreven, door de context wederom niet volledig aan Michiel de Ruiter te hangen maar aan het fenomeen nationalisme wordt er een completere schets gemaakt van de negentiende-eeuwse tijdsgeest. De context wordt geschetst aan de hand van de derde deelvraag: *In welke context had het nationalisme tijdens de negentiende eeuw zijn hoogtijden in Nederland?*

Om de vergelijking tussen de representatie uit de zeventiende- en negentiende eeuw te kunnen maken, zal in het vierde deel van het onderzoek een analyse worden gemaakt van de representatie van Michiel de Ruiter in kinderboeken. Net als in de analyse van de zeventiende-eeuwse representatie zal het waardencanon als uitgangspunt dienen. Op deze wijze worden direct de vergelijkingen getrokken tussen de zeventiende- en negentiende-eeuwse representatie. De zeventiende-eeuwse representatie van Michiel de Ruiter wordt onderzocht aan de hand van de vierde deelvraag: *Hoe werd Michiel de Ruiter beschreven in kinderliteratuur tijdens de negentiende eeuw?*

Nadat de pamfletten zijn geanalyseerd worden de gekozen kinderboeken vergeleken met de waardencanon dat voort is gekomen uit de voorgaande analyse om overeenkomsten tussen de zeventiende- en negentiende -eeuwse verering van Michiel de Ruiter aan het licht te brengen. Het bronnencorpus dat voor deze vergelijking gebruikt wordt bestaat uit vijf kinderboeken die zijn geselecteerd uit de hierboven reeds besproken catalogus van het CBK dat via de Koninklijke Bibliotheek van Nederland te Den Haag is geraadpleegd. Ook hier is geselecteerd op de naam van Michiel de Ruiter, die wederom in de titel voor moest komen. De boeken moesten tijdens de hoogtijden van het Nederlandse nationalisme gepubliceerd zijn en als laatste mochten er geen dubbele auteurs in de lijst voorkomen. Deze laatste is om te voorkomen dat de beschreven representatie van Michiel de Ruiter niet te veel door één persoon beïnvloed kon worden. Naast de bovenstaande voorwaarden waarop het boekencorpus is geselecteerd is er rekening gehouden dat er geen boeken uit hetzelfde jaar in de analyse gebruikt worden, met dezelfde reden als dat er geen dubbele auteurs gekozen zijn.

Er is gekozen om naast recreatieve boeken ook een schoolboek te gebruiken voor de analyse. De reden voor deze keuze is omdat uit het onderzoek van Buijnsters is gebleken dat de moraliserende boodschappen uit ‘schoolboeken’ en ‘ontspanningsboeken’ nagenoeg hetzelfde waren, en al eerder als dusdanig zijn onderzocht.⁶⁰ Voorafgaand aan de analyse van de kinderboeken is gecontroleerd of deze specifieke publicaties typische voorbeelden zijn van negentiende -eeuwse kinderboeken met moralistische lesdoelen. In alle geraadpleegde

⁶⁰ Buijnsters, ‘Nederlandse kinderboeken uit de achttiende eeuw’, 173–74.

kinderboeken is op de eerste pagina een uitspraak gedaan die betrekking heeft op de heldhaftigheid van de zeevaarder. Vier van de vijf publicaties betrekken deze heldhaftigheid direct op de macht van de Nederlandse staat en de lessen die toekomstige generaties van deze held moeten leren.

1.4 Keuzeverantwoording Michiel de Ruiter

Er is gekozen om het onderzoek toe te leggen op de held, Michiel de Ruiter, omdat Michiel De Ruiter in Nederland en daarbuiten erg populair was. De grote oplages pamfletten, kinderboeken en historische romans over deze figuur tonen deze populariteit aan. Zoals, reeds besproken, laat het CBK een lijst van vijftienhonderd jeugdboeken zien in het maritieme genre waarvan meer dan honderd jeugdboeken verschenen zijn over Michiel de Ruiter.⁶¹ De representatie van een zeeheld, een politieke held en een oorlogsheld worden in de personificatie van Michiel Adriaanszoon de Ruiter gecombineerd in één held. Moed, oorlogsoverwinningen, verdiende titels en functies, handelstriomfen en de duurzaamheid van de populariteit maken de representatie van Michiel de Ruiter een juist middel om dit onderzoek op te baseren.

De bekende persoonlijkheidskenmerken van de zeventiende-eeuwse zeevaarder zoals zijn christelijke geloofsovertuiging, zijn tactische inzichten en bescheiden karakter lijken goed te passen binnen de negentiende-eeuwse educatiedoelen.

Bevordering van die uitstekende, burgerlijke, zedelijke, en huiselijke deugden, vaderlandsliefde en vrijheidszucht, gehoorzaamheid aan de wetten en eerbied voor derzelver handhavers, godsdienstigheid, nijverheid, eerlijkheid en goede trouw. ⁶²

Het rebellerende karakter uit de kinderjaren van Michiel de Ruiter leende zich goed voor de moraliserende lessen die de negentiende -eeuwse jeugdliteratuur aan de man moest gaan brengen. Doordat de zeevaarder geselecteerd is op basis de kinderboeken kan het onderzoek niet vastlopen op niet sluitende bevindingen.

⁶¹ Tang, “‘Ik wil naar zee, ma!... Maar jongen, wat moetje daar?’ Maritiemejeugdliteratuur in de negentiende en twintigste eeuw, een verkenning’, 24–26.

⁶² Mathijssen, *Historiezucht*, 171.

1.5 Stand van zaken

Theoretisch kader nationalisme

In dit onderzoek wordt onderzocht in welke mate er nationalisme aanwezig is in negentiende-eeuwse kinderboeken. Om dit te kunnen onderzoeken moet er een heldere definitie zijn van de begrippen 'natie' en 'nationalisme'. Ook moet duidelijk zijn wat het theoretisch kaders is waarbinnen dit onderzoek plaats vindt.

De natie en het nationalisme zijn veel beschreven fenomenen door historici. De vraag wat een natie werkelijk is, houdt de geschiedeniswetenschap al zo lang in zijn greep omdat de concepten 'natie' en 'nationalisme' nog geen onomstotelijk oorsprongsverhaal hebben. Het baanbrekende onderzoek dat de historicus Antonie Smith sinds 1990 heeft gedaan gaf antwoordt op de vragen: 'Wat is een natie en ontstaan ze organisch of worden ze gecreëerd?' Er bestaat echter een debat over de oorsprong van de moderne natie en het bijbehorende nationalisme. Er zijn twee verklaringsmodellen, bestaande uit de modernistische- en de traditionalistische argumenten. Het oudste en dominantste denkbeeld is van de modernisten, die redeneren dat nationalisme een geen natuurlijk fenomeen is maar een gevolg van modernisering en industrialisatie. Deze visie is aangevuld door de het nieuwere traditionalistische denkbeeld waarin de oorsprong van nationalisme tot in vroegmoderne tijden is te herleiden. Dit onderzoek, waarin negentiende -eeuwse nationalistische beelden worden vergeleken met de zeventiende eeuw, bevindt zich binnen het spanningsveld tussen de modernisten en traditionalisten.

Modernisten en Traditionalisten

Historici zoals de Amerikaanse Hans Kohn en de Britse Elie Kedourie zijn de pioniers die nationalisme als een modernistisch fenomeen hebben gedefinieerd; als een politieke ideologie die is opgekomen in de negentiende eeuw.⁶³ Het idee dat het nationalisme een typisch negentiende-eeuws fenomeen was is lang de dominante visie geweest. Zo heeft de Tsjechisch-Britse filosoof en socioloog Ernst Gellner in 1983 de definitie van nationalistisch sentiment en nationalistische bewegingen op de volgende wijze gegeven:

Nationalisme is in de eerste plaats een politiek principe, dat stelt dat de politiek en de natie een eenheid moeten zijn. Nationalistisch sentiment is het gevoel van woede dat wordt aangejaagd door een schending van dit principe, of het gevoel

⁶³ Lotte Jensen, red., *The roots of nationalism: national identity formation in early modern Europe, 1600-1815*, Heritage and memory studies 1 (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2016), 12.

van genoegdoening dat wordt veroorzaakt door de verwezenlijking hiervan. Een nationalistische beweging wordt aangedreven op dergelijke sentimenten.⁶⁴

De moderne staat zou volgens Gellner dus alleen kunnen functioneren en floreren als er sprake was van eenheid omdat industrialisatie een homogeen ontwikkelde cultuur en een gelijksoortig onderwijs nodig zou hebben.⁶⁵ De staat zou voor deze homogene ontwikkeling autoriteit nodig hebben om zich te kunnen moeien in deze ontwikkeling. Om ervoor te zorgen dat men deze staatsinmenging zou accepteren en hier niet tegen in opstand kwam zou nationalisme een onmisbaar instrument zijn.⁶⁶

De Amerikaanse antropoloog en politicoloog Benedict Anderson betoogt dat alle niet-primitieve samenlevingen, waarvan de bewoners elkaar niet kennen, toch een sterk gevoel van samenhang delen. Deze ‘imagined communities’ zijn de reden waarom de bevolking van een natie bij een gewonnen voetbalwedstrijd als één persoon feest viert of nationale tradities in stand houdt.⁶⁷

Het samenhangsgevoel wordt volgens de Engelse historicus Eric Hobsbawm veroorzaakt door het construeren van collectieve identiteiten in de natie. Het herstellen van vergeten gebruiken, het componeren van een volkslied en het ontwerpen of perfectioneren van een staatsvlag behoren tot de essentiële facetten van ‘nation building’.⁶⁸ Hiernaast behoort het ontwerpen en uitvoeren van nieuwe tradities ook tot deze theorie. Zo noemt Hobsbawm als voorbeeld de Schotten, die pas in 1730 de schotse kilt introduceerde met het doel om hier een culturele identiteit op te kunnen baseren.⁶⁹ Hobsbawm introduceert hiermee het concept ‘Invented Tradition’, dat hij definieert als

‘[...] een verzameling van gebruiken, die over het algemeen als vanzelfsprekend worden gezien, met een rituele of symbolische betekenis die door repetitie resulteren in de inprenting van de geldende normen en waarden’.⁷⁰

⁶⁴ Vertaling door M.O. uit: Ernest/ Breuille Gellner John (INT), *‘Nations and Nationalism.’* (Cornell Univ Pr, 2009), 1.

⁶⁵ Mathijssen, *Historiezucht*, 62.

⁶⁶ Mathijssen, 62.

⁶⁷ Mathijssen, 63.

⁶⁸ Mathijssen, 63.

⁶⁹ Mathijssen, 63.

⁷⁰ Vertaling door M.O. Uit Eric J. Hobsbawm en Terence O. Ranger, red., *The invention of tradition*, 19th pr, Canto (Cambridge: Cambridge Univ. Pr, 2010), 1–2.

Deze gebruiken worden vaak ingezet om een beeld te schetsen dat kan leiden tot een gevoel van continuïteit van een natie. Zo impliceert de neogotische bouwstijl uit de negentiende eeuw bijvoorbeeld continuïteit met de Middeleeuwen.⁷¹

Naast de tradities en continuïteitsgevoelens was het ontstaan van de dagbladpers essentieel om een eenheidsgevoel te laten ontstaan.⁷² Het dagelijks lezen van de krant gaf de denkbeeldige band tussen de mensen uit een natie een sterke impuls. Dit dagelijkse krantenochtendritueel dat door vrijwel iedereen werd uitgevoerd, werd een samenbindend ritueel dat een bijna sacrale waarde kreeg. In zekere mate, zo stelt historicus Niek van Sas, verving dit krantenritueel het ochtendgebed.⁷³

Het krantenritueel is in Nederland vanaf 1830 tot stand gekomen toen de eerste dagelijkse krant is gepubliceerd. Vanaf 1890 is het nationalisme echter pas als massafenomeen opgekomen door de technologische innovaties bij de dagbladpers. Door deze innovaties konden kranten in oplages van tien-of honderdduizenden exemplaren gedrukt worden.⁷⁴

De modernisten koppelen, zoals hierboven beschreven, het bestaan van de natie en het nationalisme aan de modernisering van de negentiende eeuw. Deze moderne invalshoek op het ontstaan van het nationalisme is lang het dominante discours geweest. Ze waren kritisch op het idee dat de natie een natuurlijk fenomeen zou zijn. Volgens hen is de moderne natie een construct. Hoewel er weinig twijfel bestaat over het moderne karakter van naties, nationalisme en nationale identiteiten dat tijdens de negentiende eeuw in zwang is gekomen, is er wel een uitbereiding op de 'beperkte' modernistische visie.

De kritiek die de traditionalisten hadden op de modernistische visie was dat deze voornamelijk op de gestoeld zou zijn op 'grote narratieven'. De traditionalisten betogen dat de deze 'grote narratieven' geen ruimte bieden aan het contingente verloop van de geschiedenis. Er zijn veel routes mogelijk geweest die het "startmoment" van de natie hadden kunnen inluiden.⁷⁵ Traditionalisten zoeken daarom naar de culturele herkomst van nationalisme waarvoor culturele continuïteit gezocht wordt. Hiervoor worden de concepten van Anderson en Smith: 'Invented Tradition' en 'Imagined communities' uit de modernistische hoek geleend en toegepast in premoderne geschiedenis.⁷⁶ Nationale identiteiten zouden geworteld zijn in pré moderne tradities en dat deze, net als in de moderne tijd, geconstrueerd, uitgevonden en

⁷¹ Sas, *De metamorfose van Nederland*, 562.

⁷² Sas, 46.

⁷³ Sas, 46.

⁷⁴ Sas, 46.

⁷⁵ Jensen, *The roots of nationalism*, 13.

⁷⁶ Jensen, 17.

denkbeeldig zijn.

Zo stelt de Israëlische historicus Azar Gat dat er restanten van naties gevonden kunnen worden vanaf het begin van de geschiedenis. Hij bevestigt het modernistische model maar bouwt erop voort door te betogen dat de zaadjes van het moderne nationalisme al in vroegmoderne tijden geplant zijn.

De Nederlandse Republiek is een goed voorbeeld waarop de traditionalisten argumenten kunnen baseren. De Nederlandse Republiek bestond namelijk uit zeven provinciën die relatief autonoom waren. Ondanks deze autonomie waren er sterk gecentraliseerde elementen in het bestuur aanwezig, zoals de landelijke politiemacht en de Hollandse identiteit. Deze elementen werden door verhalen en symbolen bevestigd vanaf de zestiende eeuw.⁷⁷ Deze ontwikkeling kwam in een stroomversnelling tijdens de Tachtigjarige Oorlog toen Nederland een lange strijd leverde tegen de Spanjaarden die een verbroederend effect had op de Nederlandse bevolking.⁷⁸ De Nederlandse historicus Niek van Sas stelt dat de vroegtijdige Hollandse identiteit mede verklaard zou kunnen worden door de strijd tegen het zeewater, om het land dat iedere Hollander deelde, droog en leefbaar te houden.⁷⁹

Deze onzichtbare banden tussen strijdende Nederlanders, die samen de Spanjaarden en het zeewater buiten de landsgrenzen proberen te houden, sluit aan bij de theorie van Anderson. Het modernistische karakter van Andersons theorie kan in twijfel getrokken worden omdat de Tachtigjarige Oorlog tussen 1568 tot 1648 afspeelden en volgens de modernisten dus nog geen spraken kan zijn van de 'Imagined communities', waar deze weldegelijk aanwezig is. Daarnaast bestaat de onzichtbare verbroedering onder het Hollandse volk al zolang dat het zich onder de zeespiegel bevindt.

Historiografie

Om te onderzoeken hoe de zeventiende-eeuwse representatie van Michiel de Ruiter gebruikt is om negentiende-eeuws nationalisme te propageren wordt er gekeken hoe er tot nu toe over Michiel de Ruiter geschreven is.

Het positieve beeld van Michiel de Ruiter en zijn tijds- en zeevaartgenoten is door uiteenlopende monografieën, biografieën, en romans gecultiveerd. Een voorbeeld van een overzichtswerk is het boek *Zeehelden: Nederlands trots overzee in de Gouden Eeuw* van de Nederlandse Historicus Gebren Graddesz Hellinga uit 2016. Hij beschrijft De Ruiter als een

⁷⁷ Jensen, 13.

⁷⁸ Sas, *De metamorfose van Nederland*, 62.

⁷⁹ Sas, 71.

man van eenvoudige komaf uit een gezin met elf kinderen uit Vlissingen. Door zijn moedige gedrag onderscheidde hij zich volgens de beschrijving van Hellinga van zijn tijdsgenoten toen de oorlog na het Twaalfjarige Bestand, in 1621, opnieuw oplaaide.⁸⁰ De vertoonde moed van Michiel de Ruiter werd beloond. Hij kreeg de functie van scheepskapitein bij de West Indische Compagnie (WIC). Zijn geduld en moed waren prijzenswaardige eigenschappen die hem talloze keren dienstbaar waren tijdens zeeslagen en handelsdisputen. De Ruiter had een feilloos strategisch inzicht waardoor verschillende zeeslagen niet uitliepen op totale catastrofes, aldus Hellinga.⁸¹ De heldendaden van de Ruiter op zee, tijdens onder meer de Engelse Oorlogen, behoedden de Nederlandse vloot voor grote schade. Als dank hiervoor is hij tot admiraal van de Nederlandse vloot benoemd. Na een ernstige ziekte als gevolg van een zeeslag verkreeg De Ruiter de eer van de Nederlandse winst. Willem III benoemde hem in 1673 tot luitenant-admiraal-generaal.⁸² Hellinga sluit het hoofdstuk af met enkele uitingen van lof: *De Ruyter was een voortreffelijke leider van mijn mensen geweest, op alle niveaus. Hij was zorgvuldig, trouw, opgewekt en zeer begaan met het lot van zijn ondergeschikten.*⁸³

Het bovenstaande citaat laat zien dat de heldhaftigheid van Michiel de Ruiter door het verloop van tijd tot een mythisch niveau is gestegen. Net als Nederland, hebben naties in heel Europa dit soort helden gebruikt om de natie een ‘onsterfelijk’ karakter te geven. In Europese staten heeft de ontwikkeling van dergelijke mythes opvallend tegelijkertijd plaats gevonden. Er ontstond een voorkeur voor opstands- en bevrijdingsverhalen om deze mythes op te kunnen baseren.⁸⁴ Deze mythe werd op verschillende manieren verteld, tentoongesteld en beschreven zodat iedereen in het land zich kon identificeren met het ‘nationale scheppingsverhaal’. Vrijheidssrijd is een terugkerend thema binnen de Europese nationalistische verhalen. Dit thema wekte de illusie van continuïteit en samenhang en het gaf de natie een veerkrachtig karakter, iets om trots op te zijn.⁸⁵ Verhalen over Claudius Civillus, de leider van de Bataafse opstand tegen Rome is een van de verhalen die een gevoel van gemeenschap en trots moest oproepen.

In het vroegmoderne Europa werd de overdracht van deze mytheachtige verhalen versterkt door de opkomst van nieuwe media, nieuwe politieke machtsverhoudingen die het gevolg waren van het rampjaar 1884 en nieuwe opvattingen over nationalistisch historisch

⁸⁰ Hellinga, *Zeehelden*, 115–25.

⁸¹ Hellinga, 115–25.

⁸² Hellinga, 115–25.

⁸³ Hellinga, 125.

⁸⁴ Jensen, *De verheerlijking van het verleden*, 18–19.

⁸⁵ Jensen, 18–19.

bewustzijn.⁸⁶ Toch leidde de nieuwe criteria voor bewijsmateriaal van historische mythes, dat nationalistisch sentiment kon aanwakkeren tijdens de negentiende eeuw, niet noodzakelijkerwijs tot het verval van mythen die op zeventiende-eeuwse verhalen gebaseerd waren.⁸⁷ Integendeel, door zulke verhalen een mythische waarden te geven vonden geleerden al snel redenen om ze serieus te blijven nemen als een object van studie en van historisch onderzoek waardoor natie legitimerende mythes niet alleen voort bleven bestaan maar zelfs exponentieel toenamen.⁸⁸ In elke samenleving werd namelijk het verre verleden, en dus ook de legitimerende mythes, beschouwt als de pilaar waarop de sociale orde van de huidige samenleving rustte.

In de zeventiende eeuw van Europa zijn al te zien dat er veel waarde gehecht werd aan het leveren van legitimering als iemand aanspraak maakte op bijvoorbeeld een privilege. Zo werd er vaak gezocht in het verleden van illustere figuren door zijn familiestamboom door te lichten. Door dit te doen kon de herkomst van een eventueel privilege achterhaald worden.⁸⁹ Als iemand dus een aanzienlijke status had met bijbehorende privileges moest deze doormiddel van dergelijke bewijslast aan kunnen tonen dat zijn status een logisch gevolg was van zijn familiestamboom.⁹⁰ Hiervoor moesten teksten, schilderijen of ander bewijsmateriaal verschaft worden om het publiek hiervan te overtuigen.⁹¹ Zo is in deze zeventiende-eeuwse situatie de basis gelegd voor de heldenverering in de negentiende eeuw. De helden werden namelijk door vertellingen, vereringen en herdenkingen ingezet als staatslegitimering om te kunnen bewijzen dat bepaalde nationale eigenschappen of bezittingen een natie rechtmatig toebehoorde.

In het verloop van de negentiende eeuw werden vaderlandse helden, vrijheidsstrijders, ontdekkingsreizigers en veroveraars niet alleen ingezet om staatslegitimering te leveren maar ook als burgerlijk ideaaltipe.⁹² Zo is de negentiende eeuw, die bol heeft gestaan van heldenvereringen, de eeuw van de Nederlandse geschiedenisverhalen geworden.⁹³ Dichters en auteurs maakten in de negentiende eeuw gebruik van de onderzoeksresultaten van historisch

⁸⁶ Judith Pollmann, 'Of living Legends and Authentic Tales: How to get Remembred in Early Modern Europe', *Transactions of the Royal Historical Society* 23 (2013): 125.

⁸⁷ Pollmann, 125.

⁸⁸ Pollmann, 125.

⁸⁹ Erika Kuijpers e.a., red., *Memory before modernity: practices of memory in early modern Europe*, Studies in medieval and Reformation traditions, VOLUME 176 (Leiden: Brill, 2013), 27.

⁹⁰ Kuijpers e.a., 27–28.

⁹¹ Kuijpers e.a., 27–28.

⁹² Theo Pronk, C Sigmond, en Vereniging Oud-Dordrecht, *Moeder der Hollandse steden: historiezucht in Dordrecht 1900*, 2017, 14.

⁹³ Pronk, Sigmond, en Vereniging Oud-Dordrecht, 14–15.

onderzoek om hier rijmende verhalen of proza over te schrijven. Deze werden vervolgens als spannend verhaal te koop aangeboden.⁹⁴ De Nederlandse historicus Niek van Sas beschreef deze verhalende tendens als ‘het populariseren van de nationale gedachte als een ware industrie’.⁹⁵

⁹⁴ Sas, *De metamorfose van Nederland*, 58.

⁹⁵ Sas, 58.

Hoofdstuk 1: De context van het patriottisme in de zeventiende eeuw.

Om te kunnen onderzoeken hoe de representatie van Michiel de Ruiter in de negentiende eeuw is gebruikt om nationalistische sentimenten aan te wakkeren, is er een heldere context nodig waarbinnen de collectieve patriottische identiteit van de zeventiende-eeuwse Republiek is gevormd. Zoals reeds besproken is er sinds het einde van de zestiende eeuw al sprake van een toenemende collectieve identiteit in de Republiek.⁹⁶ In dit hoofdstuk wordt daarom onderzocht waarom er zo vroeg al een collectieve identiteit is ontstaan en waaruit de voortvloeiende vaderlandsretoriek bestaat.

De Staten van Holland was de soevereine Statenvergadering van de Lage Landen en trad op als bestuursorgaan via welke de Hollandse steden gezamenlijk het gewest bestuurden. Holland was de leidende provincie in een confederatie van zeven onafhankelijke provincies.⁹⁷ De onafhankelijkheid van deze zeven provinciën was het resultaat van een opstand tegen de voormalige heerser die de verre opvolger was van de oorspronkelijke graven en hertogen. Het Nederlandse territorium is tijdens de vijftiende eeuw in de handen van de hertogen van Bourgondië gekomen om vervolgens, in de zestiende eeuw, terecht te komen bij het Habsburgse rijk.⁹⁸ Doordat het burgerlijke en religieuze bestuur van de Habsburgers zorgde voor ontevredenheid onder de adel, de steden en het merendeel van de bevolking zijn zij in 1560 in opstand gekomen. De Nederlandse kritiek op de Spaanse- Habsburgse onderdrukking heeft vanaf 1566 geleid naar een gezamenlijke opstand tegen het Spaanse bewind. De Opstand, die bestond uit een samenwerking van verschillende lokale machthebbers, werkte als een verbroederende mediator tussen de verschillende autonome provinciën.⁹⁹ Het beschermen van de gevestigde belangen en rechten van de Spaanse onderdrukking was het gezamenlijke doel tijdens deze samenwerking. De Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden, die in 1588 opgericht is als een onafhankelijke republiek was het uiteindelijke resultaat van de Opstand. De eenheid die de provinciën ondanks hun verscheidenheid toonden tijdens de Opstand is door de Republiek vereeuwigd met de leus *Concordia res parvae crescunt*, die aan het einde van de zestiende eeuw vaak verscheen op munten en gevels.¹⁰⁰

⁹⁶ Jensen, *De verheerlijking van het verleden*, 7; Mathijssen, *Historiezucht*, 62–63.

⁹⁷ Jensen, *The roots of nationalism*, 136.

⁹⁸ Jensen, 137.

⁹⁹ Sjoerd Beugelsdijk, 'Nederlandse identiteit in historisch perspectief', in *Denkend aan Nederland: publieksmagazine* (Den Haag: SCP, 2019), 4,

https://www.scp.nl/Publicaties/Alle_publicaties/Publicaties_2019/Denkend_aan_Nederland.

¹⁰⁰ Beugelsdijk, 4.; *Concordia res parvae crescunt*: vertaald: *Door eendracht groeien kleine dingen*.

Door het gebruiken en het verspreiden van een dergelijke leus werd de Opstand gepresenteerd als een demonstratie van de “Nederlandse” kracht en eensgezindheid. De kracht die de Bataven hadden getoond tijdens het verzet tegen de Romeinen was blijkbaar niet met hen gestorven.¹⁰¹ Hierdoor werd de opstandigheid jegens het Spaanse gezag als positief identiteitskenmerk beschouwd dat al 1500 jaar intact gebleven was.¹⁰² Het gevoel van een collectieve identiteit kreeg door de geïmpliceerde continuïteit met de Bataafse tijd en de Spaanse vijandsbeelden een sterke impuls. Zo ging de bevolking van de Republiek zich in toenemende mate beschouwen als het positieve, Bataafse, tegenbeeld van de Spaanse onderdrukking.¹⁰³

De constitutionele rechtvaardiging voor de Opstand was de bewering dat in elke provincie van de Lage Landen de Habsburgse heerser nooit meer formele macht kon hebben dan de oorspronkelijke graaf of hertog die deze macht door erfrecht verkregen had.¹⁰⁴ De regels omtrent privileges en verboden, die in de middeleeuwse charters stonden, moesten volgens de steden, adel en de provinciën gerespecteerd, gehandhaafd en beschermd worden door de Habsburgse heerschappij. In 1356 is er zelfs een clause ingevoerd waarin gesteld werd dat een breuk van deze privileges de burgerlijke verplichting tot gehoorzaamheid verbrak tot dat de overtreding gecorrigeerd was. Later is deze clause in alle provinciën in Bourgondië en Habsburgs Nederland ingevoerd.¹⁰⁵

Tijdens het Twaalfjarig Bestand tussen 1609 en 1621 heeft de Nederlandse rechtsgeleerde Hugo Grotius de Opstand gelegitimeerd door een collectie van historisch en juridisch bewijs te presenteren, waaruit bleek dat de Lage Landen een gemengde rechtsorde had waarin stond dat de macht over het land verdeeld moest zijn over diverse instellingen, in plaats van deze te centraliseren en het door één heerser te laten besturen.¹⁰⁶ Grotius toonde aan dat deze constructie al vanaf de Bataafs-Romeinse tijd bestond en nooit was doorbroken totdat de Habsburgse heersers deze regels overtraden.¹⁰⁷

Het gebruik van de Bataafse Mythe was een niet eerder toegepaste methode om een claim te kunnen leggen op privileges in de Lage Landen. Hoewel de vondst van Grotius voor de legitimering van de Nederlandse Opstand tegen het Spaanse bewind zinvol bleek, is deze

¹⁰¹ Beugelsdijk, 14.

¹⁰² Beugelsdijk, 14.

¹⁰³ Beugelsdijk, 18.

¹⁰⁴ Jensen, *The roots of nationalism*, 137.

¹⁰⁵ Jensen, 137.

¹⁰⁶ Jensen, 141.

¹⁰⁷ Jensen, 141; Society for Netherlandic History (U.S.), Laura Cruz, en Willem Frijhoff, red., *Myth in history, history in myth*, Brill's studies in intellectual history, v. 182 (Leiden ; Boston: Brill, 2009), 202.

mythe hierna lang gebruikt als propagandamiddel tussen de provinciën. Deze mythe was destijds het meest toepasbaar op de bevolking ten noorden van de rivieren en specifiek de provincie Holland.¹⁰⁸

De Bataafse mythe is naarmate de tijd verstreek een steeds prominenter aanwezige mythe geworden waardoor er gevoelens van patriotisme ontsproten onder het volk. Echter zou het geërfde Bataafse verlangen naar vrijheid alleen, niet genoeg zijn geweest voor de onwaarschijnlijke overwinning op de militaire macht van het Spaanse rijk.¹⁰⁹ Het succes van de Opstand werd daarom, doormiddel van een vergelijk met het Oude Testament, ook op een religieuze wijze verklaart. In deze verklaring werden de religieuze hervormers die zich tegen de Spaanse onderdrukking keerden vergeleken met de joodse bevolking. Zij begonnen zich te identificeren als het nieuwe ‘Gekozen Volk’. Spanje werd vergeleken met Egypte en Phillips II was de nieuwe Farao die als een katholieke tiran het gekozen volk in theologische en politieke slavernij dwong. Waar het leger van de Farao in de Rode Zee ten onder ging, zonk de Armada van Phillips II ook.¹¹⁰

Willem van Oranje werd in deze visie gezien als een nieuwe Moses. Waar Moses het volk uit Egypte leidden naar het beloofde Israël, leidden Willem van Oranje het volk uit de Spaanse onderdrukking naar het beloofde ‘Neêrlands Israël’.¹¹¹ De vergelijking van de Republiek met Israël gaf aanleiding tot het idee dat er niet alleen een verbond tussen God en de gereformeerden zou zijn maar tussen God en heel Nederland. Door dit nieuwe verbond zou de Republiek een heilige relatie hebben met God, zoals Hij in het Oude Testament een heilige verhouding heeft met Israël.¹¹² Zo is er dus een groot vertrouwen ontstaan in de Goddelijke bescherming en zegening van de Republiek.

Het zelfbeeld van de Republiek als het nieuwe Israël en het toepassen van de Batavenmythe kreeg veel gehoor in de Republiek. Dit gehoor was het gevolg van rederijkerskamers die als propagerende organen zowel de religieuze hervorming van de reformatie als de politieke hervormingen van de Opstand op een verheerlijkende wijze presenteerde.¹¹³ Zij voerden publieke discussies over het wel of niet bestaan van ‘de vrije wil’

¹⁰⁸ Jane Fenoulhet en Lesley Gilbert, *Narratives of Low Countries History and Culture Reframing the Past* (London: UCL Press, 2016), 11.

¹⁰⁹ Society for Netherlandic History (U.S.), Cruz, en Frijhoff, *Myth in history, history in myth*, 200–202.

¹¹⁰ Society for Netherlandic History (U.S.), Cruz, en Frijhoff, 200–202.

¹¹¹ Society for Netherlandic History (U.S.), Cruz, en Frijhoff, 202; Cornelis Huisman, *Neerlands - Israël: Het natiebesef der traditioneel-gereformeerden in de achttiende eeuw: [Mit engl. Zsfassung.]* (Dordrecht: Van den Tol, 1983), 141.

¹¹² Huisman, *Neerlands - Israël*, 140.

¹¹³ Beugelsdijk, ‘Nederlandse identiteit in historisch perspectief’, 8.

en het functioneren van de samenleving om hiermee de publieke opinie over sociale zorg en opvoeding te beïnvloeden. Door deze ontwikkeling ontstond er een collectieve Nederlandse identiteit die tot uitdrukking kwam doormiddel van woorden, beelden en levensstijl.¹¹⁴

De Britse historicus Simon Schama beschrijft dat er voor de Opstand eigenlijk geen spraken was van een Nederland. Het land schiep zichzelf door het verzet tegen de Spanjaarden met een nieuwe identiteit. Schama vat de hierboven beschreven collectieve identiteitsontwikkeling samen als het resultaat van drie bronnen: het verste verleden van de natie, het beroep op de actualiteit en de weg van de analogie.¹¹⁵ Het verste verleden is het gebruik van de Batavenmythe. Het beroep op de actualiteit, is de verheerlijking van de Opstand. Tot slot wordt met de weg van de analogie, de vergelijking van Nederland met de Romeinse Oudheid en Israël bedoelt.¹¹⁶

Zoals reeds besproken bestaat het zeventiende-eeuwse bronnencorpus voor dit onderzoek uit lofdichten die als pamfletten gepubliceerd zijn. Vaak zijn in deze pamfletten de bloei van het Nederlandse economische, culturele en artistieke landschap met trots beschreven. De grote hoeveelheid aan lofdichten, pamfletten en andere artikelen die in de zeventiende eeuw gepubliceerd zijn met een patriottistische connotatie, bevestigen dat de zeventiende eeuw een eeuw was waarin Nederlanders trots waren op hun welvaart, handel en status dat de identiteitsontwikkelingstheorie van Schama bevestigt.

Om verwarring over gebruikte concepten te voorkomen, zijn de betekenissen van de concepten ‘natie’ en ‘patriot’ zoals ze in deze scriptie gebruikt zijn tijdens de analyse hieronder toegelicht. Het concept ‘natie’ werd in de premoderne tijd al toegepast maar met een andere definitie dan dat het begrip nu draagt. De Nederlandse historicus Simon Groeneveld stelt dat het concept ‘natie’ voorafgaand aan de ‘nationalistische tijd’ gebruikt werd om diverse zaken te beschrijven. Zo kon het gebruikt worden om te verwijzen naar de groep waaruit iemand afkomstig was. Deze afkomst had in dat geval geen staatsrechtelijke of politieke betekenissen. Op deze wijze konden er dus meerdere naties binnen één bevolking aanwezig zijn.¹¹⁷ In dit onderzoek wordt, in de passages over de zeventiende-eeuwse context, de definitie van Groeneveld overgenomen omdat deze veel weerklank vindt onder huidige historici.

De concepten ‘patriot’, ‘vaderland’ en ‘vaderlandsliefde’ verdienen ook enige

¹¹⁴ Beugelsdijk, 8.

¹¹⁵ Willem Frijhoff en Marijke Spies, red., *Nederlandse cultuur in Europese context* (Den Haag: Sdu, 1999), 66.

¹¹⁶ Frijhoff en Spies, 66.

¹¹⁷ Vroomen, ‘Taal van de Republiek’, 20.

toelichting voordat deze gebruikt kunnen worden in de analyse. Gedurende de zeventiende eeuw zijn zowel ‘patriot’ als ‘vaderland’ veelvuldig gebruikt in pamfletten, literatuur en briefwisselingen.¹¹⁸ Het woord ‘patriotisme’ is afgeleid van het Romeinse ‘*patria*’. In de tweede ode van Horatius staat geschreven: ‘*Dulce et decorum est pro patria mori*’: ‘Het is goed en eervol om voor het vaderland te mogen sterven.’¹¹⁹ In dit citaat wordt duidelijk verwoord hoe loyaal de Romeinen waren aan het Rijk tijdens de hoogtijdagen van het Romeinse Rijk. Het woord ‘*patria*’ werd gebruikt om te verwijzen naar de ethische, religieuze en politieke waarden waar het Romeinse Rijk symbool voor stond.¹²⁰ Een patriot is iemand die zichzelf gerepresenteerd voelt met deze waarden.

De Nederlandse literatuur biedt een overvloed aan teksten uit de zeventiende eeuw waarin het patriotisme van het verleden weerklinkt. Het promotieonderzoek van Ingmar Vroomen uit 2012: *Taal van de Republiek*, laat zien dat 53 procent van de Nederlandse pamfletten in crisisjaren gebruik maken van vaderlandsretoriek waarin dit patriotisme sterk naar voren komt. In deze teksten werden termen als: vaderland, natie, patriot of patria al veelvuldig gebruikt.¹²¹

De Nederlandse historicus Guido de Bruin deed ook onderzoek naar het zeventiende-eeuws patriotisme. De Bruin heeft aan de hand van pamfletten en brieven aangetoond dat de bevolking van de Republiek zich sterk verbonden voelde met het vaderland.¹²² De reden voor deze emotionele band was de unieke politieke situatie van Nederland. De afwezigheid van een koninklijke bestuurder die enkel de belangen van de adel en de staat behartigde, heeft geresulteerd in een gedecentraliseerd politiek landschap waardoor er in de Republiek een hoge mate van vrijheid bestond. Doordat de bevolking op deze wijze de Republiek zelf bestuurden, was het logisch dat deze zichzelf op een emotionelere wijze, als een koning, verbonden voelde aan hun vaderland.¹²³

De zeventiende eeuw van dit vaderland is de eeuw waar, in de Nederlandse geschiedenisboeken, naar verwezen wordt met de verheerlijkende term ‘De Gouden Eeuw’. Hoewel het gouden randje van deze eeuw tegenwoordig toegeschreven wordt aan de schaduwkant van de Nederlandse geschiedenis kunnen de economische, culturele en artistieke

¹¹⁸ Vroomen, 3.

¹¹⁹ Marijke Meijer Drees, ‘Patriotism in Dutch literature’, in *Narratives of Low Countries History and Culture* (London: UCL Press, 1996), 44.

¹²⁰ Meijer Drees, 44.

¹²¹ Vroomen, ‘Taal van de Republiek’, 233.

¹²² Vroomen, 21.

¹²³ Vroomen, 21.

bloei uit deze tijd niet ontkend worden.

Dit zeventiende-eeuwse succes werd veroorzaakt doordat de Republiek zich in een Gouden Oorlogs- en handelseeuw verkeerde.¹²⁴ De jonge Republiek was namelijk bijna continu in een oorlog betrokken waarvan de politieke en economische vruchten konden worden geplukt.¹²⁵ De toereikende draagkracht van de burgerij en efficiënte samenwerking onder de Hollandse steden zorgde ervoor dat het gewest Holland het politieke en economische dominante gewest werd tijdens deze oorlogsperiode.¹²⁶ De Republiek kon door deze efficiënte samenwerking zijn gelden veel efficiënter mobiliseren dan Europese koninkrijken, een voordeel dat hen in een oorlogsdividendwinstgevende uitzonderingspositie plaatste ten opzichte van Europese vorststaten.¹²⁷ Deze lucratieve bestuursvorm heeft de Nederlandse Republiek de Gouden Eeuw bezorgd, de Gouden Eeuw waar Nederland tot ver in de achttiende eeuw baat bij heeft gehad.¹²⁸

Ondanks de relatief stabiele politieke unie in de zeventiende -eeuwse Republiek bleef elk gewest in eerste instantie relatief trouw aan zijn eigen regionale identiteit.¹²⁹ De belangrijke rol van het gewest Holland op politiek, cultureel en economisch gebied in zeventiende -eeuws Nederland is echter lang door Nederlandse historici benadrukt. Deze cruciale rol zou op de langere termijn wel een Hollandse identiteit op de niet-Hollandse gewesten gedrukt kunnen hebben.¹³⁰ Het wel of niet opleggen van een collectieve identiteit door het gewest Holland kan een signaal zijn binnen de traditionalistische visie van nationalisme en de bijbehorende identiteitsvorming.

De sterke patriottische waarden die tot nu toe beschreven zijn in deze scriptie doen vermoeden dat de bevolking van de Republiek zichzelf als trotse vaderlanders identificeerde. Hoewel er daadwerkelijk signalen zijn die een zekere mate van samenhorigheid aan tonen, was er onder de bevolking en onder de regenten een grote verscheidenheid in politieke- en religieuze overtuigingen. De spanningen die door deze verschillen ontstonden werden belichaamd in het conflict tussen de ‘Orangisten’ en de ‘Staatsgezinden’. Het Huis van Oranje werd door de Orangisten als een onmisbaar element gezien voor het voortbestaan van de

¹²⁴ Sas, *De metamorfose van Nederland*, 49; Fenoulhet en Gilbert, *Narratives of Low Countries History and Culture Reframing the Past*, 1.

¹²⁵ Sas, *De metamorfose van Nederland*, 49.

¹²⁶ Sas, 49.

¹²⁷ Sas, 49.

¹²⁸ Sas, 49.

¹²⁹ A. C. Duke, *Public opinion and changing identities in the early modern Netherlands: essays in honour of Alastair Duke*, onder redactie van Judith Pollmann en Andrew Spicer, *Studies in medieval and Reformation traditions*, v. 121 (Leiden ; Boston: Brill, 2007), 231.

¹³⁰ Duke, 231.

Republiek. Hiertegenover vonden de Staatsgezinden dat de provinciën soeverein zouden moeten zijn en blijven, onder de leiding van regenten. De prins van Oranje was een bedreiging voor deze visie.¹³¹ Deze twisten waren niet alleen op politiek- maar ook op religieus niveau. Vanaf het moment dat de Nederlanden in opstand zijn gekomen tegen hun Spaanse onderdrukkers waren de provinciën onderling sterk verdeeld. De Generaliteitslanden, de zuidelijk gelegen gebieden van de Nederlanden, bleven loyaal aan het Spaanse Katholicisme terwijl de noordelijk gelegen gebieden tot het Protestantisme bekeerden.

Het Twaalfjarig Bestand dat in april 1609 afgekondigd is, was een langdurig ‘staak het vuren’ waardoor er ruimte ontstond voor economisch en religieus herstel.¹³² Het economische herstel van de Republiek bestond uit de exponentieel groeiende handel met overzeese gebieden in kruiden en specerijen door de Verenigde Oost Indische Compagnie. Het Twaalfjarig Bestand bood daarnaast ook ruimte voor de protestanten om onderling in discussie te gaan over de inhoud van hun ‘nieuwe’ geloof. De discussie tussen de protestanten ging voornamelijk over de predestinatieleer.¹³³ Deze leer gaat over de vraag hoeveel invloed de mens uit kon oefenen op het lot dat hen na het overlijden te wachten stond. Aan de ene kant stonden de ‘preciezen’ die dachten dat Gods macht alles bepalend was, de mens zou geen enkele invloed hebben op zijn eigen lot na het overlijden.¹³⁴ Aan de andere kant stonden de ‘rekkelijken’ die dachten dat de mens zelf de vrije keuze had om zich tegen God te keren en zo wel invloed uit kon oefenen op zijn eigen lot.¹³⁵ De rekkelijken waren in de minderheid en werden met die reden onderdrukt door de precisezen. In 1610 leidde dit tot het indienen van een verzoek om bescherming bij de Staten van Holland, de remonstrantie. Toen de precisezen de remonstrantie beantwoordden met een contra-remonstrantie hebben de Staten van Holland het verboden om de geloofskwestie nog vanaf de kansel te bespreken.¹³⁶

De geloofstwisten zorgden voor grote verdeeldheid onder de protestanten dat bijna tot een burgeroorlog leidde toen de stadhouder Maurits en de raadspensionaris Johan van Oldenbarnevelt deze religieuze kwestie in de politiek uitvochten.¹³⁷ Johan van Oldenbarnevelt, die zelf een remonstrant was, zorgde er voor dat de stadsbesturen het recht

¹³¹ Vroomen, ‘Taal van de Republiek’, 29.

¹³² S. Groenveld, *Facetten van de Tachtigjarige Oorlog: twaalf artikelen over de periode 1559-1652* (Hilversum: Verloren, 2018), 24–28.

¹³³ Vroomen, ‘Taal van de Republiek’, 51.

¹³⁴ Vroomen, 50–53.

¹³⁵ Vroomen, 50–53.

¹³⁶ Vroomen, 50–55; Groenveld, *Facetten van de Tachtigjarige Oorlog*, 204–5.

¹³⁷ S. Groenveld, ‘Inleiding’, in *Facetten van de Tachtigjarige Oorlog: twaalf artikelen over de periode 1559-1652*. (Hilversum: Verloren, 2018), 10.

kregen om opstandige contraremonstranten doormiddel van geweld te bestrijden.¹³⁸ Maurits, die een contraremonstrant was, reageerde hierop door een staatsgreep te plegen en alle remonstrantse bewindslieden te vervangen voor contraremonstranten. Vervolgens liet Maurits de Synode van Dordrecht over de religieuze twisten oordelen waardoor de preciezen de twisten de strijd ‘wonnen’.¹³⁹ Johan van Oldenbarnevelt werd in 1619 onthoofd voor zijn misdaden waardoor er religieuze eensgezindheid was afgedwongen in de Republiek.¹⁴⁰

Hoofdstuk 1 conclusie

De zeventiende eeuw was voor de Republiek een turbulente periode van politieke, economische en religieuze verandering. In dit hoofdstuk is onderzocht hoe de Republiek zo vroeg al een vorm van collectieve identiteit heeft kunnen ontwikkelen en welke vaderlandsretoriek hieruit is voortgekomen. De Republiek heeft een zelfbeeld kunnen creëren doordat de Opstand tegen de Spanjaarden een verbroederend effect heeft gehad. Deze verbroederende gevoelens werden groter onder de invloed van de Batavenmythe, het zelfbeeld van een Nederlands Israël en de verheerlijking van de Opstand waarin de kracht en moed van het volk gepropageerd werd. Op deze manier is de publieke opinie over het vaderland ter positieve gestuurd. Het resultaat van deze positievere opinieverschuiving was de toename van literaire en kunstzinnige uitingen waarin de schoonheid, de kracht en de heldhaftigheid van de Republiek benadrukt werd. Dichters hebben in lofdichten geschreven over patriottische (zee)helden zoals Michiel de Ruiter die als het ideale voorbeeld van een ware patriot, gewapend met de zeven hoofddeugden de Republiek beschermden tegen de zondige vijanden met behulp van de Almachtige God. Door de bestandstwisten verkeerde de Republiek tijdens het Twaalfjarig Bestand in religieuze verdeeldheid. Het resultaat van deze twisten was de overwinning van de preciezen op de rekkelijken dat werd bezegeld door de onthoofding van Johan van Oldenbarnevelt in opdracht van prins Maurits. In de Republiek werd hierdoor geloofd dat de mens geen enkele invloed had op zijn eigen lot. Het geloof in predestinatie in combinatie met de collectieve identiteit van Nederlands Israël zorgde voor een versteviging van de overtuiging dat de Republiek een bijzondere relatie had met God. De retoriek die uit deze bijzondere relatie voortkwam is door dichters gebruikt om patriottische lofdichten te schrijven. In deze lofdichten zijn deugden als vrijheidslievend, opofferingsgezindheid, dapperheid en meedogendheid gebruikt om de collectieve identiteit

¹³⁸ Vroomen, ‘Taal van de Republiek’, 58.

¹³⁹ Fenoulhet en Gilbert, *Narratives of Low Countries History and Culture Reframing the Past*, 12.

¹⁴⁰ Vroomen, ‘Taal van de Republiek’, 59.

van de Republiek te verwoorden en de belichamen in patriottische helden zoals Michiel de Ruiter.

Hoofdstuk 2: Zeventiende-eeuwse helden representatie

Om te kunnen onderzoeken hoe het nationalisme uit de negentiende-eeuwse literatuur gebaseerd is op patriottische lofdichten uit de zeventiende eeuw wordt in dit hoofdstuk onderzocht hoe Michiel de Ruiter gepropageerd werd in de publieke media van de zeventiende eeuw. Gebaseerd op de inhoud van de lofdichten is er een deugdencanon geformuleerd naar aanleiding van het voorbeeld van Cynthia Lawrence. In figuur 1 zijn de exacte cijfers van de complete analyse samengevat in een tabel. De deugden zoals deze in figuur 1 zijn weergegeven, waren kenmerkend voor de collectieve identiteit ten gevolgen van de Opstand, de Batavenmythe, de religieuze hervormingen en het geloof in de uitzonderlijke relatie tussen God en de Republiek. De gebruikte gedichten zijn geanalyseerd om de heldenwaarden uit het deugdencanon bloot te leggen en zo een antwoord te kunnen formuleren op de tweede deelvraag: *Hoe werd Michiel de Ruiter gepropageerd in de publieke media tijdens de zeventiende eeuw.*

Tijdens de analyse zijn de klassieke deugden ondergebracht bij de zeventiende-eeuwse deugden. Zo zijn de klassieke deugden verstandigheid, rechtvaardigheid, gematigdheid en dapperheid in de zeventiende-eeuwse teksten teruggevonden in de herziene deugden: heldhaftigheid, rechtschapenheid en hartelijkheid. De drie toegevoegde deugden geloof, hoop en liefde worden in het waardencanon gerepresenteerd als onderdeel van de herziene deugden: christelijkheid en hartelijkheid.

Analyseresultaten

Dat Michiel de Ruiter in het heden gezien wordt als een held van de Republiek is geen enkel eigentijds fenomeen. Aan de hand van de reeds besproken christelijke deugden werd in de zeventiende eeuw de Opstand op een verheerlijkende en glorieuze wijze gepresenteerd aan de bevolking. Hierdoor kon er een typerende Hollandse identiteit ontwikkelen.¹⁴¹ Diverse helden die bijdroegen aan de welvaart en de afhankelijkheid van de Republiek werden door zeventiende-eeuwse dichters ingezet als vehikel om patriottische deugden te presenteren.¹⁴² Michiel de Ruiter was een van de helden die door het gebruik van de vaderlandsretoriek in lofdichten werd neergezet als de belichaming van het deugdzame Holland zelf. Holland kon zich hiermee legitimeren als onafhankelijke en morele entiteit.

¹⁴¹ Beugelsdijk, 'Nederlandse identiteit in historisch perspectief', 8.

¹⁴² Jensen, *De verheerlijking van het verleden*, 18–19.

Figuur 1: Heldenwaardenaantallen uit de lofdichten.

Waardencategorie	Aantal
Heldhaftigheid	15
Christelijkheid	6
Mythisch	3
Hartelijkheid	5
Rechtsschappen	3
Nederlandsgezind	7
Angstaanjagendheid	5

Dat de Republiek in de zeventiende eeuw kenmerken van vroegtijdig nationalisme bevatte in de vorm van een trotse, patriottische collectieve identiteit is te herleiden naar lofdichten uit de zeventiende eeuw.¹⁴³ Dergelijke lofdichten werden geschreven met het doel om de welvaart en de vrijheid van de Republiek te beschermen. De heldhaftigheid van De Ruiter werd ingezet in de lofdichten om de het beeld van ‘beschermers van de Republiek’ op een krachtige wijze neer te zetten onder de bevolking waardoor het vertrouwen in- en de loyaliteit aan de Republiek toe kon nemen.¹⁴⁴ Zo is De Ruiter regelmatig beschreven als een ridderlijke, moedige en strijdlustige zeevaarder die zich met gevaar voor eigen leven in het gevecht stortte.¹⁴⁵ De onbetwiste heldhaftigheid en onverschrokkenheid van de Bataven die in de propaganda over de Batavenmythe op de voorgrond stond en werden gebruikt om het

¹⁴³ Pronk, Sigmond, en Vereniging Oud-Dordrecht, *Moeder der Hollandse steden*, 14.

¹⁴⁴ J.K., ‘Op de zegenrycke wederkomst van den ... heere Michiel de Ruiter, Luitenant Admiraal van Hollandt’, 1665; Arnout van Overbeke, ‘Op de Victory – Vreugt Gevierden 6 July 1667. Over den Glorieufen welgeluckten aenval op d’ Engelfche Oorlogfchepen in haer eygene Havens, onder het beleyd van Heere CORNELIS de WITH, Ruwaert,, Bailliu en Opperdijckgraef vanden Lande van Putten, Regie- rende Borgermeeft der Stadt Dordtecht, Gedeputeerde en Gevolmachtigdevan de HO. Mo Hee- ren Staten Generael der Vereenighde Nederlanden, in der felver Vloot ; en den Ed. Heere MICHIEL de RYTER, Ridder, Luytenant Admiraal van Hollant en Weftvrieflant, &c.’ (Ioh. Rammazeyn, ’s Gravenhage, 1676), https://primarysources-brillonline-com.access.authkb.kb.nl/browse/dutch-pamphlets-online/op-de-victoryvreugt-geviert-den-6-july-1667-over-den-aenval-op-dengelsche-oorlogfchepen-in-haer-eygene-havens-onder-het-beleyd-van-de-heere-cornelis-de-with-en-michiel-de-rvyter;dutchpamphlets1kb11126?search=%3A*&searchStart=0&searchTotal=1&q=%3A*&mode=AND&fq=dc_title:%22Michiel+de+Rvyter%22&fq=collection:%22dutch-pamphlets-online%22.

¹⁴⁵ J.K., ‘Op de zegenrycke wederkomst van den ... heere Michiel de Ruiter, Luitenant Admiraal van Hollandt’; J.K.

krachtige karakter dat De Ruiter in de lofdichten toebedeeld kreeg vorm te geven.¹⁴⁶

Evenals de patriottische heldhaftigheid zorgden de diverse christelijke verwijzingen in de geanalyseerde lofdichten voor weinig verbazing, omdat de religieuze oorlog met Spanje het protestantse geloof hoog op de prioriteitenlijst had gezet.¹⁴⁷ Het ‘verchristelijken’ van De Ruiter gebeurde voornamelijk door de zeevaarder een goddelijke bescherming toe te schrijven of hem te beschrijven als een handlanger van God, als beschermer.¹⁴⁸ De beschrijvingen van De Ruiter als een ‘*doorluchtige zeeheld*’ bevestigden de calvinistische overtuiging van de speciale relatie tussen God en Nederlands Israël. Uit deze speciale band zou een nieuw verbond gesloten zijn, dit keer tussen God en de calvinisten.¹⁴⁹ De zeventiende-eeuwse teksten bevatten elementen waarin het nieuwe uitverkoren volk en hun beloofde land werden beschermd door Gods soldaat De Ruiter. Deze bescherming werd bijvoorbeeld verwoord door beschrijvingen over De Ruiter die christelijke slaven vrij kocht.¹⁵⁰ Dit zou hij gedaan hebben vanwege het geloof dat medechristenen niet tot slaaf gemaakt mochten worden. Het vrijkopen van de christenslaven werd deels gefinancierd door de kerk maar werd voor een groot deel door De Ruiter zelf betaald. Door uitvoerige beschrijvingen over het vrijkopen van christenslaven werd de vrijgevigheid en hartelijkheid van de zeevaarder naar de voorgrond geschoven.¹⁵¹ Hoewel het vrijkopen van de slaven betrekking had op zowel protestanten als katholieken, gaf De Ruiter wel de voorkeur aan het vrijkopen van protestantse christenen. De protestantse slaven, die het geloof deelde met de meeste Hollanders, hadden daarmee een grotere kans vrijgekocht te worden.¹⁵² De vrome christelijkheid van De Ruiter is naast het vrijkopen van protestantse slaven ook tot uiting gekomen in de gewelddadige optredens waarmee hij de Republiek beschermde tegen het indringen door vijandige staten.

Deze gewelddadige heldendaden zijn door het reeds besproken propagandagebruik, dat de Opstand moest verheerlijken en vijandige landen moest demoniseren, met regelmaat beschreven als ‘*De schrik van vijandige vloten*.’¹⁵³ Hoewel de karakterbeschrijvingen van een onvergefelijke en wraak beluste zeevaarder in eerste instantie niet overeen lijken te komen

¹⁴⁶ Fenoulhet en Gilbert, *Narratives of Low Countries History and Culture Reframing the Past*, 11.

¹⁴⁷ Jensen, *The roots of nationalism*, 141–42.

¹⁴⁸ Pronckje van de Maeghden, ‘Geluck-wensingh. Aen den Manhaften-Zee-Heldt Michiel de Ruyter, op zijn uyttocht na de Middellandsche Zee’, 1661, https://www.dbnl.org/tekst/meij033watw01_01/meij033watw01_01_0003.php.

¹⁴⁹ Huisman, *Neerlands - Israël*, 140; Beugelsdijk, ‘Nederlandse identiteit in historisch perspectief’, 8.

¹⁵⁰ van de Maeghden, ‘Geluck-wensingh.’

¹⁵¹ ‘Slavenhandel’, Stichting Michiel de Ruyter, geraadpleegd 6 mei 2021, <https://www.deruyter.org/slavenhandel-1>.

¹⁵² ‘Slavenhandel’.

¹⁵³ Johannis. Antonides van der Goes, ‘Uitvaert Van den Ed. Manhaften Heere Heer Michael de Ruiter, Ridder &c. Lt. Ammiraal van Holl. en Westvrieslant &c’, 1685.

met de eerdere verwijzingen naar de christelijke deugden, werden dergelijke beschrijvingen in de zeventiende eeuw wel als dusdanig ingezet. Het op het christendom gebaseerde waardencanon waaraan Michiel De Ruiter voldeed is verbonden met gevoelens van wraak, berechting, sluwheid en angstaanjagendheid voor de vijandelijke staten. De zeven hoofddeugden, die dus sterke overeenkomsten kennen met het deugdcanon van Michiel de Ruiter, hadden de functie om zonden te bestrijden. Het werd geloofd dat als de zeven deugden floreerden, de gepleegde zonden beperkt zouden blijven. Het in toom houden van deze zonden door de deugden te verspreiden was de reden waarom een trouwe christen na het overlijden geluk en rijkdom verdiend zou hebben.¹⁵⁴ Augustinus van Hippo stelde zelfs dat de beloning voor christenen in de hemel oneindig zou zijn als deze een deugdzaam leven geleid hadden.¹⁵⁵ Hoewel dit als hebzucht en hoogmoed gezien kan worden, werd dit niet beschouwd als dusdanig. Het streven naar rijkdom, oorlog en gewelddadigheid uit vrome intenties werd niet als zondig maar juist als heilig beoordeeld.¹⁵⁶ Omdat Michiel de Ruiter alleen gewelddadig, onvergefelijk, listig en sluw was in situaties waarin de vrijheid, de welvaart of de godsdienst van de Republiek in gevaar kwam, passen deze optredens alsnog in het christelijk georiënteerde waardencanon, ook al heeft hij er vijandige staten mee laten sidderen van angst.

Het gevolg van deze dubbele standaard is dat een ondeugdzame reputatie van een land of een heerser, ertoe kon leiden dat deze gezien werd als verdoemd.¹⁵⁷ Een land zou dus gebaad zijn geweest bij een deugdzame internationale reputatie en zou veel over hebben om vijandelijke landen te demoniseren terwijl het eigen land als vroom werd gepresenteerd. In deze context zou zelfs gesteld kunnen worden dat de reeds besproken deugdenleer van het christendom een actieve bijdragen geleverd heeft aan de opleving van de vaderlandsretoriek over een angstaanjagende vaderlandsbeschermer. Het gebruik van dergelijke retoriek is zo een vroeg nationalistische karaktertrek te noemen.

Het angstaanjagende karakter van Michiel de Ruiter is in het leven geroepen door zeventiende-eeuwse dichters maar deze is weldegelijk gestoeld op de vermeende rechtschapenheid van de zeevaarder. Op deze manier is de rechtschapenheid vaak nauw verbonden met het eerdergenoemde christelijke karakter. Zo wordt er bijvoorbeeld verwezen

¹⁵⁴ István Bejczy, 'Kapiteins van het kwaad: Hoe de zonden werden uitgevonden', *De Academische Boekengids* 46 (september 2004): 11.

¹⁵⁵ Bejczy, 13.

¹⁵⁶ Bejczy, 13.

¹⁵⁷ Pansters, *De kardinale deugden in de Lage Landen, 1200-1500*, 11–12.

naar het Bijbelboek 'Rechters'.¹⁵⁸ Dergelijke verwijzingen naar Bijbelse teksten zijn betekenisvol aangezien deze teksten laten zien hoe er over Michiel de Ruiter gedacht werd. Het 'heilige' karakter van Michiel de Ruiter werd door deze verwijzingen wederom bevestigd.¹⁵⁹ Het rechterschap was in de Bijbelse tijden een toegewezen ambt tijdens militaire conflicten om de vijandige staten op veilige afstand te kunnen houden. Door Michiel de Ruiter hiermee te vergelijken werd de zeventiende-eeuwse handelaar op gelijke voet gesteld met de gerechtigheidsbrengers uit Bijbelse tijden. De rechtschapenheid van Michiel de Ruiter is daarmee bijna niet te onderscheiden van de christelijke en zelfs de angstaanjagende kernwaarde. De Ruiter werd tijdens de zeventiende eeuw dus met regelmaat als deugdelijke christen beschreven die in naam van God ofwel beschermd door God als patriottistische beschermer van de Hollandse vrijheid en welvaart fungeerde. Het brengen van gerechtigheid en het afstraffen van vijandige buurlanden maakt ook het rechtschapen karakter in principe een patriottische kernwaarde.

De Goddelijke bescherming die Michiel de Ruiter volgens de zeventiende-eeuwse auteurs had, werd met regelmaat overtroffen door hem mythische krachten toe te schrijven zoals Griekse Goden en halfgoden gehad zouden hebben. Als in een epos werd hij beschreven als schrikbarend monster met beschrijven zoals: '*hij schiet doodse bliksemschichten en zijn keel spuwt vuur en staal.*'¹⁶⁰ Omdat er in de zeventiende-eeuw een groeiende interesse was in de bestudering van klassieke teksten door de opkomst van het humanisme is het gebruik van deze mythische retoriek een verklaarbaar fenomeen.¹⁶¹ Zeventiende-eeuwse dichters hebben

¹⁵⁸ Johan Six van Chandelier, 'Zegepilaar, oover den vierden zeeslag van den eedelen doorluchtigen heer Michiel A. de Ruyter L., Admiraal der vereenigde Neederlanden, teegen de kooningen van Engeland, en Vrankryk', 1673, https://primarysources-brillonline-com.access.authkb.kb.nl/browse/dutch-pamphlets-online/zegepilaar-oover-den-vierden-zeeslag-van-den-eehlen-doorluchtigen-heer-michiel-a-de-ruyter-l-admiraal-der-vereenigde-neederlanden-teegen-de-kooningen-van-engeland-en-vrankryk;dutchpamphletskb1kb12665?search=MICHIEL%20%20%20A.%20%20%20DE%20%20%20RUITE&searchStart=1&searchTotal=2&sort=true&q=MICHIEL+++A.+++DE+++RUITE&q=collection%3A%22dutch-pamphlets-online%22&fq=dc_language%3A%22Dutch%22.

¹⁵⁹ van Chandelier.

¹⁶⁰ 'Jan Six van Chandelier (1620-1695)' (Koninklijke bibliotheek Nederland), geraadpleegd 8 maart 2021, <https://www.kb.nl/themas/nederlandse-poezie/dichters-uit-het-verleden/jan-six-van-chandelier-1620-1695>; N.B.A., 'De IIII Groote Vlaggen uit de Maes; wordende gevoert I. Van den Hoog-Edelen, Geftrengen HEER, en Onverwinnelijken WEE-HELT, Zijn Excellentie MICHIEL DE RUYTER, Ridder van den Olifant en St. Michiel. Luytenant ADMIRAEEL GENERAEEL den Vereenigde Nederlanden, &c.', 1673, <https://primarysources-brillonline-com.access.authkb.kb.nl/browse/dutch-pamphlets-online/de-iiiii-groote-vlaggen-uit-de-maes-wordende-gevoert-i-van-michiel-de-ruyter-ii-by-aert-van-nes-iii-by-johan-van-nes-iiiii-by-filips-van-almonde;dutchpamphletskb1kb12664?search=De%20IIII%20Groote%20Vlaggen%20uit%20de%20Maes&searchStart=0&searchTotal=1&search-go=&q=De+IIII+Groote+Vlaggen+uit+de+Maes&sort=true&fq=collection%3A%22dutch-pamphlets-online%22>.

¹⁶¹ Karel Porteman en Mieke B. Smits-Veldt, *Een nieuw vaderland voor de muzen. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1560-1700.*, 4e dr. (Amsterdam: Bert Bakker, z.d.), 36.

regelmatig verwezen naar mythische gebeurtenissen om deze te vergelijken met het handelen van Michiel de Ruiter. Op deze manier is bijvoorbeeld het vinden van het mythische Gulden vlies door Michiel de Ruiter een alternatieve wijze om de Goddelijke bescherming die hij representeerde te verwoorden.¹⁶² De beschrijvingen van mythische legendes en vermeende krachten zijn gebundeld met, dit keer onmisbare, nationalistische kenmerken. Zo werd de zeventiende-eeuwse zeevaarder met mythische krachten vaak op een symbolische wijze als de belichaming van Holland neer gezet. De dichters gebruikten met aanzienlijke regelmaat beeldspraak waarin ze Michiel de Ruiter neerzetten op een manier waarop zijn naam bijna een synoniem werd van het Holland dat hij representeerde. In deze beschrijvingen waren ze niet schuw om premoderne vormen van nationalisme te laten zien. Zo werden typisch Nederlandse symbolen zoals de Nederlandse leeuw gepersonifieerd in Michiel de Ruiter die het vaderland beschermde tegen vijandige landen.¹⁶³ Het gebruik van de iconische leeuw die een representatie was van de Republiek werd vergezeld met diverse toepassingen van de kleuren rood, wit en blauw. Zo waren dit de kleuren van de kneuzingen en verwondingen waarin De Ruiter zijn vijanden geslagen had na een felle strijd, het waren de kleuren waarop de Ruiter trots moest zijn en het waren de kleuren, die na het overlijden van Michiel de Ruiter, halfstok hingen op overheidsgebouwen.¹⁶⁴

Het hierboven beschreven gebruik van mythische verwijzingen in combinatie met de afschrikwekkende optredens vanuit de protestantschristelijke overtuiging van Michiel de Ruiter, ondersteunen het idee dat de schrik die Michiel de Ruiter vijandige landen aanjoeg voor de Nederlandse bevolking verbroederend kon werken. Met deze verbroedering in het achterhoofd hebben de dichters, wellicht onbewust, bijgedragen aan de vorming van de collectieve identiteit van de Republiek.

Hoewel Michiel de Ruiter in de zeventiende-eeuwse lofdichten voornamelijk beschreven is als een patriottische held die de Republiek beschermde met de hand van God boven zijn hoofd, is hij ook beschreven als een hartelijk individu. Er wordt in de lofdichten weinig toelichting gegeven op de hartelijke eigenschappen van, deze worden eenvoudigweg

¹⁶² Joost van den Vondel, 'Zegezang over den zeestrijt der doorluchtigste heeren Staeten, door den weledelen en gestrengen heer Michaël Ruiter, lieut. amirael der Vrye Nederlanden' (voor de weduwe van Abraham de Wees op den Middeldam, in 't Nieuwe Testament', [Amsterdam], 1666).

¹⁶³ van Chandelier, 'Zeegepilaar'.

¹⁶⁴ van Chandelier; van de Maeghden, 'Geluck-wensingh.'; N.B.A., 'De III Groote Vlaggen uit de Maes'; Johannes Vollenhove, 'Grafstede van den Edelen, Manhaften Heere MICHIEL DE RUITER Hertog, Ridder &c. L. Admirael Generael van Hollant en Weftvrieslant' (Lescailje, Jacob Amsterdam, 1677); van der Goes, 'Uitvaert Van den Ed. Manhaften'.

opgesomd.¹⁶⁵ De zeventiende-eeuwse dichters beschreven deze kernwaarde vaak niet als individuele waarde maar koppelde dit aan christelijkheid of vaderlandsliefde. De steun en de motivatie die de Hollandse bevolking uit deze liefdevolle persoonlijkheid kon putten zijn door beschrijvingen zoals *Want uw harten zyn de ftutten Der noch ftaande Neederlanden* opgetekend.¹⁶⁶ Michiel de Ruiter is door beschrijvingen over zijn hartelijke persoonlijkheid als een mediator ingezet om de bevolking van de Republiek aan elkaar te verbinden. Door een held te zijn voor de gehele Republiek kon iedere burger zichzelf gerepresenteerd voelen in de patriottische elementen van Michiel de Ruiters karakter. De bindende invloed die Michiel de Ruiter had op de bevolking van de Republiek is beter te duiden door zijn Nederlandsgezindheid in de lofdichten te analyseren.

*‘Bezoek ’s helts graf in d’ Amfterdamfche kerk. Daer leert hy nog zijn
Bataviers vebolgen; En ftrijdt altoos door hulp, aldus verleent, Voor ’t
vaderlant, ook met zijn kout gebeent.’*¹⁶⁷

In het bovenstaande citaat zijn elementen van vaderlandsliefde, paternalistische bezorgdheid en motiverende kracht van Michiel de Ruiter te lezen in een beschrijving van zijn stoffelijke overschot. Deze beschrijving staat niet op zichzelf in het bronnencorpus maar wordt in diverse teksten in andere vaten gegoten zonder dat de inhoud ervan wezenlijk verandert. Inhoudelijk roepen deze beschrijvingen de jongere generaties die in naam van het vaderland moeten strijden om de herinneringen, herdenkingsmonumenten en teksten over De Ruiters heldendaden te gebruiken als inspiratiebron.¹⁶⁸ Hoewel de heldenwaarde, Nederlandsgezindheid, volgens figuur 1 maar zeven keer als heldenwaarde beschreven is in de zeventiende-eeuwse teksten, kan gesteld worden dat elk lofdicht een bolwerk van deze heldenwaarde is. Alle reeds besproken heldenwaarden hebben een rol gespeeld in de representatie van de Nederlandsgezindheid die Michiel de Ruiter is toebedeeld. Het gehele waardencanon dat is opgesteld aan de hand van de lofdichten komt samen in het Nederlandsgezinde karakter van Michiel de Ruiter.

¹⁶⁵ van Chandelier, ‘Zeegepilaar’; van de Maeghden, ‘Geluck-wensingh.’; Joachim Oudaen, ‘Lijk-rouw der Maas-stroom op de treurige onfangkennis van het lijk des grooten zee-voogds Michaël de Ruijter’ (Is. Naeranus Rotterdam, 1677); Vollenhove, ‘Grafstede van den Edelen, Manhaften Heere MICHIEL DE RUITER Hertog, Ridder &c. L. Admiraal Generael van Hollant en Weftvrieslant’.

¹⁶⁶ van Chandelier, ‘Zeegepilaar’.

¹⁶⁷ Vollenhove, ‘Grafstede van den Edelen, Manhaften Heere MICHIEL DE RUITER Hertog, Ridder &c. L. Admiraal Generael van Hollant en Weftvrieslant’, 10.

¹⁶⁸ Vollenhove, ‘Grafstede van den Edelen, Manhaften Heere MICHIEL DE RUITER Hertog, Ridder &c. L. Admiraal Generael van Hollant en Weftvrieslant’; Oudaen, ‘Lijk-rouw der Maas-stroom op de treurige onfangkennis van het lijk des grooten zee-voogds Michaël de Ruijter’.

Conclusie hoofdstuk 2

In dit hoofdstuk zijn de geselecteerde lofdichten individueel geanalyseerd om de wijze waarop Michiel de Ruiter gerepresenteerd werd samen te vatten in een waardencanon naar het reeds besproken voorbeeld van Cynthia Lawrence. Omdat de geobserveerde representaties van De Ruiter ver uiteen lopen is gekozen om de grote diversiteit aan heldeneigenschappen in een overzicht samen te vatten. De eigenschappen die het vaakst voorkwamen; heldhaftigheid, christelijkheid, mythisch, hartelijkheid, rechtschapenheid, Nederlandsgezindheid en angstaanjagendheid zijn in het uiteindelijke deugdcanon opgenomen.

Tijdens de analyse viel op dat de heldeneigenschap ‘heldhaftigheid’ het meest voor kwam in het bronnencorpus. Dit is volledig volgens verwachting omdat tijdens de bronnenselectie de naam van Michiel de Ruiter in de titel een van de selectiecriteria was. Een andere observatie lag niet direct in de lijn der verwachting. Het viel op dat de beschrijvingen van een wraak beluste Michiel de Ruiter die zijn rivalen zou hebben laten sidderen van angst. Hoewel er in hedendaagse heldenverhalen niet gesproken wordt over de wraakbelustheid van een nationale held, is De Ruiter in de zeventiende-eeuwse teksten met trots als dusdanig gepresenteerd. Een mogelijk verklaring voor deze karaktereigenschap in de zeventiende-eeuwse representatie is de mogelijkheid om een vijandige staat te demoniseren. Door herhaaldelijk te beschrijven dat Engeland en Frankrijk straf verdienden kon de publieke opinie over de legitimiteit van oorlog, zeeslagen en geweldpleging gestuurd worden. Volgens de theorie van Anderson worden gemeenschappen gevormd door onzichtbare banden tussen de burgers van een natie. Het creëren en in standhouden van vijandige gevoelens ten opzichte van een gemeenschappelijke vijand versterkt deze banden, die tevens de basis vormen van een natie.¹⁶⁹ De identiteit die de burgers van een land vormen kan het vertrouwen in het landsbestuur beïnvloeden. Met deze reden worden vaak de gedeelde oorlogservaringen en de vijand extra benadrukt in verhalen om een collectieve en solidaire identiteit te vormen.¹⁷⁰

Een opvallende observatie is de relatief hoge mate van de Nederlandsgezindheid in verhouding tot christelijke waarde, waardoor gedacht kan worden dat de auteurs minimaal evenveel waarde aan het vaderland hechtten als aan het geloof. Volgens het Centraal Bureau voor de Statistiek was 95 procent van de Nederlandse bevolking, tot ver in de negentiende

¹⁶⁹ Kristin Bakke e.a., ‘Dynamics of State-Building after War: External-Internal Relations InEurasianide Factostates’, *Political Geography* 63 (2018): 165.

¹⁷⁰ Bakke e.a., 165.

eeuw, religieus of kerkelijk betrokken.¹⁷¹ Er zijn geen cijfers van de zeventiende-eeuwse religiebetrokkenheid, maar gebaseerd op de cijfers uit de negentiende eeuw is het aannemelijk dat de Nederlandse bevolking in de zeventiende eeuw, toen religie vanzelfsprekender was, weldegelijk veel waarde hechtte aan religie. Omdat de religieuze identiteit zo hoog in het vaandel stond en toch gelijk stond aan de verwijzingen naar vaderlandsliefde kan gesteld worden dat vaderlandsliefde een vooraanstaande waarde was die in de retoriek van de lofdichten niet onder deed aan de christelijke waarde.

Tot slot kwam patriotisme in de geanalyseerde bronnen relatief veel voor. Hoewel dit patriotisme niet altijd expliciet genoemd is, werd elke andere heldenwaarde uit het canon verbonden aan patriottische sentimenten. Doordat het gehele waardencanon onder het parapluconcept ‘patriotisme’ valt is dit de kernwaarde van de zeventiende-eeuwse representatie van Michiel de Ruiter in de lofdichten te noemen. De tweede deelvraag *Hoe werd Michiel de Ruiter gepropageerd in publieke media tijdens de zeventiende eeuw* is met deze conclusie beantwoord. Michiel de Ruiter werd in de zeventiende-eeuwse publieke media gepropageerd als een patriottische zeeman. Zijn patriottische persoonlijkheid werd zichtbaar doordat hij een heldhaftig en christelijk karakter had. Ondertussen was hij hartelijk voor hen die het toe kwam en angstaanjagend voor hen die het volgens zijn rechtschapen intuïtie verdienden om met mythische macht afgestraft te worden.

Hiermee is in kaart gebracht hoe er in de zeventiende eeuw gedacht werd over de Republiek als een politieke, religieuze en culturele eenheid. De modernistische verklaring voor nationalistische sentimenten includeert de hierboven beschreven observaties in de vroegmoderne tijd niet. Hierdoor worden deze sentimenten afgedaan als geïsoleerde voorvallen in een tijdsperiode waarin industrie en modernisatie absent waren, waardoor dit niet erkend wordt als een signaal van premodern nationalisme.¹⁷² De traditionalistische visie erkent deze signalen wel als dusdanig. Alle heldenwaarden uit de analyse zijn namelijk samen te vatten onder de parapluwaarde patriotisme, de ontkieming van het negentiende-eeuwse nationalisme.

¹⁷¹ ‘Kerkelijke gezindte en kerkbezoek; vanaf 1849; 18 jaar of ouder’, CBS StatLine, 7 oktober 2019, <https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/37944/barh?ts=1621599916680&fromstatweb=true>.

¹⁷² Mathijsen, *Historiezucht*, 52.

Hoofdstuk 3: De context van het nationalisme in de negentiende eeuw

Om te kunnen onderzoeken hoe de vaderlandsretoriek uit de zeventiende eeuw is toegepast in nationalistische kinderboeken uit de negentiende eeuw moet net als voor de zeventiende eeuw ook voor de negentiende eeuw een context geschetst worden waarbinnen het nationalisme zijn hoogtijdagen vierde. Door de deze context te schetsen worden de functies van kinderboeken, vaderlandse geschiedenis en het propaganda gebruik, die tijdens de negentiende eeuw gebruikelijk waren, duidelijk. De context is geschetst om antwoord te geven op de derde deelvraag: *‘In welke context vierde het nationalisme tijdens de negentiende eeuw zijn hoogtijdagen in Nederland?’*

Nadat Nederland in 1813 weer onafhankelijk was geworden van de Fransen, dit keer cumulerend in een Orangistisch koninkrijk, is getracht om het gevoel van eigenwaarde, trots en het opstandige karakter uit de Tachtigjarige Oorlog terug te winnen dat in de hiervoor beschreven zeventiende eeuw was opgedaan.¹⁷³ Michiel de Ruyter die nog altijd in de Nieuwe kerk van Amsterdam begaven lag, kon de Nederlandse bevolking hier wellicht vanuit zijn graf bij helpen. De ontzagwekkende positie die de Nederlandse Republiek tijdens de zeventiende eeuw verkregen had was in de loop van de achttiende eeuw verloren gegaan. Frankrijk en Engeland waren aan een economische inhaalslag begonnen en zetten Nederland terug op een lager economisch pitje. Terwijl het economische landschap in de negentiende eeuw niets meer op dat van de zeventiende eeuw leek begon de Nederlandse bevolking met nostalgische gevoelens terug te kijken naar het glorieuze verleden van de zeventiende eeuw. De emoties van vaderlandsliefde kregen een nieuwe stempel door dergelijke sentimenten te beschrijven als ‘nationalisme’ en ‘natiebesef’.¹⁷⁴

Naast eigenwaarde en trots werd ook de noodzaak gevoeld om de economische en culturele bloei van de oude republiek te herstellen waarvoor het historische besef van de Nederlanders zou moeten versterken.¹⁷⁵ In de woorden van de Nederlandse historici Gijsbert Rutten en Ton van Kalmthout:

‘Geschiedschrijving, onderwijs en een respectabele nationale identiteit werden het beoogde doel, een ideologie die was gebaseerd op een gedeeld

¹⁷³ Jensen, *De verheerlijking van het verleden*, 22.

¹⁷⁴ J. Kloek en W. Mijndhardt, red., *1800 Blauwdrukken Voor Een Samenleving* (Den Haag: Sdu, 2001), 213.

¹⁷⁵ Rick Honings, Gijsbert Johan Rutten, en Ton van Kalmthout, red., *Language, literature and the construction of a Dutch national identity (1780-1830)*, Languages and culture in history 5 (Amsterdam: Amsterdam University Press, 2018), 15.

roemrijk verleden die moest worden onthuld, gecodificeerd, gestandaardiseerd en onderwezen om de natie te verenigen, om patriottisme te cultiveren en om te waken tegen buitenlandse en vijandige invloeden.’¹⁷⁶

Zoals reeds besproken had Nederland tijdens de tweede helft van de negentiende eeuw de taak om zichzelf te ontdoen van de gekrenkte trots die het resultaat was van de economische en politieke instabiliteit uit de achttiende eeuw, de Franse periode aan het begin van de negentiende eeuw en de opvolgende ‘rustige’ periode in de eerste helft van deze negentiende eeuw. De glorie uit het zeevaarders verleden van de zeventiende eeuw kon dienen als een fundering waarop de verloren gevoelens van trots en eer uit de ‘Gouden Eeuw’ op gerestaureerd konden worden. Na de Franse periode groeide door deze eerhersteloperatie, die door het nationale geschiedenis onderwijs op de scholen al vorm kreeg, het aantal culturele uitingen zoals schilderkunst, toneelspel en literatuur waarin de Nederlandse identiteit zo positief en krachtig mogelijk gerepresenteerd werd.¹⁷⁷ De verdeelde bevolking van Nederland werd door politieke en wetenschappelijke inzichten tot een eenheidscultuur omgevormd. Zo zijn de rechten, tijd, valuta en taal gestandaardiseerd waardoor de samenhang van de natie verstevigden.¹⁷⁸ De groei van het interregionale verkeer, de invoering van de nationale dienstplicht en het vormen van nationale tradities, symbolen en rituelen zoals herdenkingen en het oprichten van monumenten behoren evengoed tot het bewust vormen van de natie.¹⁷⁹

Doordat de natie gevormd werd tot een stabiele eenheid steeg het vertrouwen in de weerbaarheid van Nederland, er bestond namelijk een sterke indruk dat de achttiende eeuw en de eerste helft van de negentiende eeuw een periode van achteruitgang was geweest, waar Nederland in de tweede helft van de negentiende eeuw pas weer van terug kwam.¹⁸⁰ Dit narratief paste binnen de verwachtingen van dergelijke verhalen over progressie, waarin er altijd sprake is van een periode van bloei gevolgd door een periode van verval om vervolgens weer in een periode van herstel te komen. De mytholoog Joseph Campbell stelde een archetypische verhaalstructuur vast waarop menige mythe en legende is gebaseerd die ditzelfde patroon volgt.¹⁸¹ Zo is de Renaissance een voorbeeld van deze progressieverhalen,

¹⁷⁶ Honings, Rutten, en Kalmthout, 15.

¹⁷⁷ Honings, Rutten, en Kalmthout, 15; Jensen, ‘De Gouden Eeuw als ijkpunt’, 173.

¹⁷⁸ Grever en Ribbens, *Nationale identiteit en meervoudig verleden*, 36.

¹⁷⁹ Grever en Ribbens, 36.

¹⁸⁰ Jensen, *De verheerlijking van het verleden*, 208.

¹⁸¹ Linde De Vroey, ‘DE BETOVERING VAN MYTHOS EN LOGOS een deconstructie en reconstructie van ons moderne begrip van het tragische’ (Universiteit van Antwerpen, 2020), 183, https://www.scriptieprijs.be/sites/default/files/thesis/2020-10/DeVroeyLinde_Masterproef_2020_DEF.pdf.

waarbij de culturele en wetenschappelijke kenmerken van de Oudheid opnieuw tot bloei kwamen in de vijftiende en zestiende eeuw. De Bijbel is een tweede voorbeeld van dit bekende narratief. Hierin is geschreven over de transitie van het paradijs via de zondenvall naar het koninkrijk Gods. Campbell beschrijft ook de stappen die individuele helden doorlopen in hun levenspad, de rol van deze helden hoeft echter niet vervuld te worden door een persoon: deze kan ook vervuld worden door een heldhaftige natie.¹⁸² Als reactie op de Franse bezetting in de negentiende eeuw beschouwde de Nederlandse bevolking de zeventiende eeuw als de hoogtijdagen van de Republiek. Hierdoor is er een grotere continuïteit tussen het zelfbeeld van zeventiende-eeuws Nederland en negentiende-eeuws Nederland dan tot recent werd aangenomen.¹⁸³

De aanloop naar de negentiende eeuw heeft zich, zoals hierboven beschreven, met name gekenmerkt door gemengde gevoelens over nationale trots, eer en economisch herstel als gevolg van de onderdrukking en strijd tegen gemeenschappelijke vijanden. In de jaren voorafgaand aan de negentiende eeuw is de theorie van Anderson 'imagined communities' al een passende theorie. Frankrijk en Spanje zorgden namelijk, als de gezamenlijke vijand van iedere Nederlandse burger, voor een gevoel van verbondenheid en de wens om verbonden te blijven en samen sterk te staan tegen de onderdrukker. De periode tussen 1750 en 1850 wordt door de Nederlandse historicus C.F. van der Sas beschreven als een op zichzelf staand tijdvak in de Nederlandse geschiedenis. De continue verandering in staatkundig bestuur en het gebrek aan een stabiele en vastgestelde structuur zijn kenmerkend voor deze tijdsperiode.¹⁸⁴ Deze periode, waarin de westerse wereld door de opkomst van de verlichting en revoluties in hoog tempo veranderde, kan samengevat worden als de transformatie van het ancien régime in de moderne maatschappij.¹⁸⁵ De gevolgen van de Verlichting, diverse revoluties, de Restauratie en de opkomst van de Romantiek hebben gecumuleerd in deze overgangperiode. De uitkomsten hiervan waren het ontstaan van belangrijke ideologieën zoals het liberalisme, conservatisme en de opkomst van het idee 'nationalisme'.¹⁸⁶

¹⁸² De Vroey, 183.

¹⁸³ Jensen, *De verheerlijking van het verleden*, 208.

¹⁸⁴ Sas, *De metamorfose van Nederland*, 17.

¹⁸⁵ Frans Grijzenhout, *De Gouden Eeuw in perspectief. Het beeld van de Nederlandse zeventiende-eeuse schilderkunst in later tijd*, onder redactie van H. Veen van (Amsterdam: Boom uitgevers Amsterdam, 1992), 86.

¹⁸⁶ Sas, *De metamorfose van Nederland*, 18.

Nationalisme

Tijdens het Congres van Wenen dat naar aanleiding van de napoleontische oorlogen georganiseerd werd, kwamen de Europese politieke leiders bijeen om afspraken te maken over de toekomst van Europa.¹⁸⁷ De tegenwoordige nadruk die in het moderne onderwijs op gemaakte soevereiniteitsclaims worden gelegd, hadden in dit congres echter nagenoeg geen plaats. De gemaakte afspraken hadden eerder betrekking op de dynastieke claims van diverse Europese vorstenhuizen waardoor deze dynastieën in ere hersteld werden.¹⁸⁸ Ondanks dit herstel zijn tussen 1770 en 1830 echter wel de jonge spruiten voor de moderne natiestaatinrichting geplant. De Nederlandse liberalen wilden echter niet dat de belangen van de dynastie behartigd werd, maar dat het volksbelang de eerste prioriteit zou genieten. Deze prioriteit zou gepaard moeten gaan met het recht tot inspraak in het politieke bestuur. Om deze politieke machtsverschuiving te laten plaatvinden was het van fundamenteel belang dat het volk een collectieve identiteit zou vormen. Door een collectieve identiteit te vormen zou er ook een collectieve loyaliteit kunnen ontstaan ten opzichte van de natie.¹⁸⁹ Dit democratiseringsproces resulteerde in de afname van de standensamenleving en leidden vaak tot een gecentraliseerd en bureaucratisch bestuur met een landelijk bereik.¹⁹⁰ De bevolking van de politiek gecentraliseerde landen identificeerde zich echter nog wel sterk met familie, kerkinstituut of geboortestreek zoals in de oude structuren.¹⁹¹ Om deze oude structuren van identificatie onder de bevolking te vervangen door een collectieve identiteit moest de legitimiteit van de natie groeien. Zo moest elke burger als één entiteit gaan opereren en zo deel uitmaken van de natie. Hierbinnen was minder plaats voor subgroeperingen die zich als kleine collectieven met de kerk of geboortestreek bleven identificeren. Met deze reden moesten ‘alle neuzen dezelfde kant op’ zoals we tijdens de Tachtigjarig Oorlog ook zagen. Het vormen en optekenen van nationale mythes door dichters en kinderboekenschrijvers was een toepasbaar middel om de collectieve identiteit los te weken van de kerk of de geboortestreek en te koppelen aan nationale trots.¹⁹² Dit propagandamiddel was relatief eenvoudig toepasbaar in de negentiende eeuw omdat educatie en pedagogiek, met name in de tweede helft van de negentiende eeuw, sterk toenam aan de hand van de pedagogische

¹⁸⁷ Grever en Ribbens, *Nationale identiteit en meervoudig verleden*, 35.

¹⁸⁸ Grever en Ribbens, 35.

¹⁸⁹ Grever en Ribbens, 21; Beugelsdijk, ‘Nederlandse identiteit in historisch perspectief’, 5.

¹⁹⁰ Grever en Ribbens, *Nationale identiteit en meervoudig verleden*, 35.

¹⁹¹ Grever en Ribbens, 35.

¹⁹² Jensen, *De verheerlijking van het verleden*, 7.

verlichtingsidealen gebaseerd op de theorieën van Jean-Jacques Rousseau.¹⁹³ Historische verhalen werden voornamelijk door geschiedenisonderwijs aan Nederlandse kinderen gepresenteerd waardoor het idee van historische continuïteit en legitimiteit omtrent de natie aangeleerd werd.¹⁹⁴ Zo zijn alle voorbeelden die de geschiedenis kan bieden van duurzame naties voorbeelden van het vormen van een collectieve identiteit door middel van educatie waarin universele normen en waarden werden aangeleerd.¹⁹⁵

Het narratief over de negentiende eeuw in Nederland is niet alleen een typisch negentiende-eeuws verhaal, veel verhalen en vertellingen over de Gouden (zeventiende) Eeuw kregen veel gehoor tijdens de negentiende eeuw. De zorgvuldige geconstrueerde verhalen over de rijkdom en de macht van Nederland in de zeventiende eeuw werden gebruikt om de publieke opinie in de negentiende eeuw te beïnvloeden. Standbeelden, monumenten en herdenkingsceremonies schoten als paddenstoelen uit de grond zodat iedereen zich trots kon vergelijken en identificeren met de historische helden van de Lage Landen.

De heldenverering van historische figuren was bruikbaar als basis voor de constructie van een collectieve identiteit vanwege een opmerkelijk kenmerk van het menselijk geheugen: het vermogen om een in wezen ongestructureerde reeks gebeurtenissen mentaal te transformeren tot ogenschijnlijk samenhangende historische verhalen.¹⁹⁶ De constructie van deze verhaallijnen zijn het gevolg van de collectieve wens om ‘alle Nederlandse neuzen dezelfde kant op’ te krijgen. Er moest een Nederlandse identiteit geschapen worden waaraan ieder lid van de bevolking zich zou willen verbinden. Het gevoel van historische continuïteit onder de bevolkingsgroepen was hiervoor een cruciale variabele. Door de mythevorming omtrent nationale helden die het vaderland hadden gebracht waar het in de negentiende eeuw was, werd er een metaforische brug gebouwd tussen de zeventiende- en de negentiende eeuw.¹⁹⁷ Het bouwen van musea, archieven en monumenten vormde de fundering tijdens de negentiende eeuw voor de opbouw van dit collectief, nationaal geheugen en identiteit.¹⁹⁸ In archieven en musea werden mythes getoond met het doel om sociale groepen te mobiliseren en een sociale transformatie te bewerkstelligen.¹⁹⁹ In het negentiende-eeuwse geval was het de

¹⁹³ Vanpee, ‘Reading Lessons in Rousseau’s “Emile ou de l’education”’.

¹⁹⁴ Grever en Ribbens, *Nationale identiteit en meervoudig verleden*, 53.

¹⁹⁵ Anthony D. Smith, *Myths and Memories of the Nation*, Repr (Oxford: Oxford University Press, 2009), 57.

¹⁹⁶ Smith, 61.

¹⁹⁷ Eviatar Zerubavel, *Time Maps: Collective Memory and the Social Shape of the Past* (Chicago: The University of Chicago Press, 2003), 40.

¹⁹⁸ Andrew Flinn, ‘Archival Activism: Independent and Community-Led Archives, Radical Public History and the Heritage Professions’, *InterActions: UCLA Journal of Education and Information Studies* 7, nr. 2 (2011): 4.

¹⁹⁹ Flinn, 4.

bedoeling dat Nederlanders van autonome regionale groepen transformeerde in een nationale groep. De mythes leidden door middel van deze ‘tijdsbruggen’ altijd naar een voorvader van de natie waar, volgens de Engelse historicus Andrew Flinn, twee mogelijke soorten te onderscheiden zijn.²⁰⁰ De mythes met een ideologische- of een biologische voorvader. De ideologische voorvader, zoals Karl Marx die een ideologie formuleerde waarop Joseph Stalin voortbouwde, heeft geen bloedbanden met de groep die in zijn verhaal gelooft maar de groep voelt zich ideologisch wel aan deze persoon verbonden. Dit verbond kon bestaan doordat de culturele, religieuze en institutionele deugden van de voorouder door volgers in ere gehouden werden. De biologische voorvader, zoals Michiel de Ruiter die Nederlands bloed deelde met de negentiende-eeuwse nationalist, had daarentegen door deze bloedband een sterkere relatie dan banden die louter op een ideologie gestoeld waren.²⁰¹

Het propagandagebruik, de modernisering en het uitvinden van nieuwe tradities om een collectieve identiteit te vormen lijken aanwijzingen te zijn dat het idee van een natie in Nederland slechts een van bovenaf opgelegd construct was. Echter was het draagvlak voor de natie onder alle lagen van de bevolking minstens even belangrijk voor het voortbestaan van de natie.²⁰² Dit draagvlak bestond voornamelijk uit culturele elementen die de bevolking aan elkaar zou moeten verbinden. Na de grote politieke veranderingen die kenmerkend waren voor de eerste vijftig jaar van de negentiende eeuw zoals de transformatie naar een stabiele politiek verenigde staat, had koning Willem I een cultureel element voor ogen. Hij wilde naast zijn wens om een politiek verenigd land te besturen ook een ideaalbeeld schetsen van een cultureel verenigde natie. Om deze culturele unificatie tot stand te brengen moesten de Nederlanders zich Nederlands gaan voelen om zich zo bewust te worden van hun nationale identiteit.²⁰³

Tijdens de negentiende eeuw was er een sterke wisselwerking tussen de Nederlandse politiek en de Nederlandse cultuur. De geesteswetenschappen, de literatuur en de schone kunsten hadden door velen de taak toegewezen gekregen om de ethische fundering van de politieke gemeenschap van Nederland te versterken. Omdat politiek en cultuur door nationaal besef aan elkaar verbonden worden, werd deze versterking gezien als noodzakelijk ethisch uitgangspunt.²⁰⁴

²⁰⁰ Flinn, 4.

²⁰¹ Smith, *Myths and Memories of the Nation*, 57–58.

²⁰² Anne Petterson, *Eigenwijs vaderland: populair nationalisme in negentiende-eeuws Amsterdam* (Amsterdam: Prometheus, 2017), 155.

²⁰³ Simon Schama en Eugène Dabekaussen, *Overvloed en onbehagen* (Amsterdam: Olympus, 2019), 563–67.

²⁰⁴ Hendrik te Velde, ‘Gemeenschapszin en Plichtsbef. Liberalisme en Nationalisme in Nederland, 1870-1918’ (Groningen, University of Groningen, 1992), 3.

De Britse historicus Simon Schama schreef een treffende beschrijving van de problemen die deze wens om een eenheidsstaat van Nederland te maken had.

‘Kan van deze stukjes en beetjes cultuur één samenhangend geheel worden gemaakt? Of zijn het niet meer dan losse voorbeelden, een aantal willekeurig met elkaar in verband gebrachte attitudes, die je in een willekeurige combinatie kunt wegbergen als de curiosa in een Nederlands rariteitenkabinet?’²⁰⁵

De culturele unificatie van Nederland was meer dan het verspreiden van nationalistische propaganda. De modernisering die tijdens de negentiende eeuw versnelde en zorgde voor een snel veranderend Nederlands landschap was het antwoord op de vraag die zowel Schama als Willem I stelde. Fabrieken kwamen als paddenstoelen uit de grond, communicatielijnen en infrastructuur werden uitgebreid en efficiënter gemaakt waardoor Nederland, dat al een klein land was, gevoelsmatig een nog kleiner land werd. De bereikbaarheid van alle uithoeken van de natie was nagenoeg gelijk aan elkaar.²⁰⁶

De snelle verbindingen tussen alle Nederlandse uithoeken had als resultaat dat grondstoffen voor productie in recordtijden getransporteerd konden worden waardoor industriële productieprocessen goedkoper werden. Dit goedkopere productieproces zorgde voor het dalen van de hoge prijzen waardoor de sociale mobiliteit in Nederland groeide in de tweede helft van de negentiende eeuw. Tegelijkertijd waren de nieuwe spoorlijnen en autowegen niet alleen bruikbaar voor grondstoffentransport maar ook voor personenvervoer. Mensen konden elkaar ongeacht de afstand ontmoeten waardoor er over langere afstanden handelsnetwerken ontstonden en culturele uitwisseling plaatsvonden in vriendschappelijke kringen. Veranderingen in de sociale ongelijkheid binnen Nederland bleven door deze ontwikkelingen niet uit. Middenklassers konden zich luxere producten permitteren waardoor sociale mobiliteit een groeiend fenomeen werd in Nederland.²⁰⁷

Door deze politieke, culturele en sociale veranderingen die elkaar in hoog tempo opvolgden, groeiden de bewoners van Nederland in de tweede helft van de negentiende eeuw uit tot ‘Nederlanders’

²⁰⁵ Schama en Dabekaussen, *Overvloed en onbehagen*, 563.

²⁰⁶ J. Kloek en W. Mijnhardt, *1800. blauwdrukken voor een samenleving*, 16

²⁰⁷ Fenoulhet en Gilbert, *Narratives of Low Countries History and Culture Reframing the Past*, 96.

Conclusie hoofdstuk 3

In dit hoofdstuk is bekeken hoe Nederland zich in de negentiende eeuw ontwikkelde van een set onsamenhangende attitudes tot een volwaardige eenheidsstaat. Dit hoofdstuk heeft daarmee antwoord gegeven op de tweede deelvraag: *‘In welke context had het nationalisme tijdens de negentiende eeuw zijn hoogtijdagen in Nederland?’*

De unificatie van de Nederlanden onder Willem I was een resultaat geweest van de ingezette modernisering en het opbouwen van nationalistische sentimenten onder alle lagen van de bevolking. Voor de opbouw van deze sentimenten is er gebruik gemaakt van propagandatechnieken in de vorm van educatie, literatuur en het vormen van beeldvorming over nationale mythes. De modernisering van de negentiende eeuw heeft geleid naar een uitgebreid wegen- en spoornetwerk waardoor de mobilisatie van mensen en grondstoffen efficiënter werd en Nederland gevoelsmatig een nog kleiner land werd dan dat het al was.

De nationalistische sentimenten werden als het ware het vehikel voor de radicale sociale veranderingen, voor het mobiliseren van mensen en het claimen van een ‘thuisland’. Door nationalistisch sentiment aan te wakkeren met onder andere hulp van mythevorming en historische claims die gedeelde voorvaders aan de gehele bevolking toewees, werden de banden tussen bevolking en lokale gemeenschappen zwakker. Deze etnische mythes en de nieuwe bereikbaarheid van alle landelijke uithoeken vormden de basis van de drijfveer voor de politieke, culturele en sociale veranderingen dat uiteindelijk uitmondten in een trotse Nederlandse bevolking.

Hoofdstuk 4: Analyse van heldenrepresentatie in de negentiende eeuw.

Om te kunnen onderzoeken hoe de zeventiende-eeuwse vaderlandsretoriek heeft bijgedragen aan de vorming van nationalistische kinderboeken tijdens de negentiende eeuw is in dit hoofdstuk de nationalistische retoriek uit de kinderboek onderzocht. Vervolgens is de zeventiende-eeuwse en negentiende-eeuwse retoriek met elkaar vergeleken. Dit wordt gedaan aan de hand van de derde deelvraag: *Hoe werd Michiel de Ruiter beschreven in kinderliteratuur tijdens de negentiende eeuw?*

Negentiende-eeuwse kinderboeken

Het eerste kinderboek dat in dit onderzoek gebruikt wordt, is geschreven door Henricus Antonius Altman en in 1863 gepubliceerd. Altman was een onderwijzer in Rotterdam en schreef hiervoor zelf leermateriaal. Over de auteur is weinig verdere informatie beschikbaar. In het boek: ‘Michiel Adriaanszoon De Ruiter, Een leesboek voor scholieren; in dertig lessen’ is het leven van Michiel de Ruiter vanaf zijn geboorte tot aan zijn overlijden verdeeld in dertig lessen voor kinderen. In de inleiding staat een oproep aan de Nederlandse jeugd om zichzelf in de vaderlandse geschiedenis in te lezen.²⁰⁸ Het is volgens de auteur van essentieel belang om kennis te nemen van de Nederlandse mannen die bijdroegen aan het welzijn en de bloei van het vaderland door hun deugden, kennis, beleid en dapperheid.²⁰⁹ De voorbeeld gevende functie van dit boek wordt in dezelfde inleiding ook specifiek beschreven met de woorden:

*Mogt, hetgeen gij lezen zult, u aansporen tot het inspannen van uwe krachten en vermogens, om het voorbeeld van den grooten man te volgen [...] zult ongetwijfeld aan uw eigen geluk voor dit en het volgende leven arbeiden.*²¹⁰

Deze kennis wordt aangeboden in dertig lessen waarin een belangrijke gebeurtenis of een deugdzame eigenschap van De Ruiter staat beschreven. Zo zijn er lessen gewijd aan de verhuizing van De Ruiter naar Amsterdam, de zeeslag in 1653 en het Rampjaar 1672 maar er zijn ook lessen volledig gewijd aan zijn karaktereigenschappen zoals moed, standvastigheid en vaderlandsliefde.²¹¹ Elke les eindigt met een afsluitende ‘lering’ waardoor de leerlingen

²⁰⁸ H. Altmann, *Michiel adriaansz De Ruyter: Een leerboek voor de scholen*, 3e dr. (Amsterdam: Ten Brink & De Vries te, 1863), 1.

²⁰⁹ Altmann, 1.

²¹⁰ Altmann, 1.

²¹¹ Altmann, 18-20-40-38-9-11-13.

morele lessen leerde. Deze leringen zijn steeds gericht op deugdelijke, christelijke en nationale waarden van de negentiende eeuw. Een voorbeeld van een dergelijke lering is:

1. *Vermijdt den twist, want hij heeft veelal de schromelijkste gevolgen.*
2. *Men kan beter geen gebruik van zijne magt maken, dan om eene menschlievende daad te verrigten.*²¹²

De bovenstaande lering is gebaseerd op een verhaal over De Ruiter die een dilemma beslechtte. Drie soldaten kregen ruzie in een herberg waarbij ze met elkaar met messen te lijf gegaan zijn. Het gevolg van deze geweldpleging was dat een onschuldige omstandiger dodelijk verwond raakte door de vechtpartij. Alle drie de soldaten werden gearresteerd maar wie de onschuldige man gedood had werd niet duidelijk. Doormiddel van een loting is een soldaat gekozen die de doodstraf kreeg. Nadat de gevangene van zijn strop gesneden werd, bleek dat hij de executie overleefd had. De Ruiter hield Gouverneur Valkenburg tegen om de straf een tweede keer uit te voeren. De Ruiter was namelijk van mening dat de soldaat zijn straf al ondergaan had door opgehangen te worden.²¹³ Het feit dat hij het overleefd had mocht niet betekenen dat hij nogmaals gestraft mocht worden voor dezelfde misdaad. Alle lessen, zoals hierboven beschreven, zijn allemaal gebaseerd op soortgelijke beschrijvingen die samengevat het complete leven van De Ruiter schetsen van geboorte tot aan overlijden.

De tweede publicatie die voor dit onderzoek is gebruikt is geschreven door Hendrik Jan van Lummel in 1869. Lummel was een onderwijzer en opvoedkundige die zich naast het lesgeven toelegde op het maken van levensbeschrijvingen van historisch belangrijke individuen en het opstellen van vaderlandse schetsen. Het kinderboek: 'Michiel Adriaanszoon de Ruiter, De godvruchtige zeeheld voor kinderen' volgt het verhaal van een oude, wijze man die na een lange reis op bezoek komt bij zijn kleinkinderen. Zijn kleinzoon krijgt een modelschip als souvenir cadeau. De jongen gaat bezig met de vraag hoe het schip moet gaan heten en al snel wordt er gekozen om het modelschip de naam 'Michiel Adriaanszoon de Ruiter' te geven. Nadat hij dit aan zijn grootvader vertelt, stelt deze de vraag 'Wat weet je allemaal over Michiel de Ruiter dan?' Als blijkt dat de jongen nagenoeg geen kennis heeft over de zeventiende-eeuwse zeeheld begint grootvader te vertellen en neemt zijn kleinkinderen en de lezer mee in de avonturen van Michiel de Ruiter.²¹⁴ De Ruiter wordt door Lummel beschreven als een christelijke held die zijn leven gegeven heeft voor het vaderland

²¹² Altmann, 29.

²¹³ Altmann, 29.

²¹⁴ H. J. Van Lummel, *Michiel Adriaansz. De Ruijter, De Godvruchtige Zeeheld voor Kinderen*. (Utrecht: J.J.H. Kemmer, 1869), 6–8.

en met God aan zijn zijde de vijand trotseerde.²¹⁵

Het verhaal dat de grootvader vertelt wordt regelmatig onderbroken door de kinderen die om verheldering vragen of een opmerking maken waarin ze hun mening delen met grootvader. De pedagogische eigenschappen die het boek heeft worden door deze onderbrekingen duidelijk zichtbaar. Het verhaal wordt bijvoorbeeld onderbroken door kleinzoon als hij extra verheldering vraagt over de driedaagse zeeslag. De jongen vraagt of tijdens deze zeeslag er ook in de nachten doorgevochten werd. Grootvader maakt gebruik van deze onderbreking om zijn kleinkinderen te onderwijzen in de regels van zeeoorlogen. ‘’s Nachts werd er niet gevochten, het was al ernstig genoeg’.²¹⁶ De nachten werden volgens grootvader gebruikt om de schepen die reparatie nodig hadden op te lappen.²¹⁷ Dit onderwijzende karakter is kenmerkend voor negentiende-eeuwse kinderboeken die vrijwel altijd een moraliserende les presenteren.²¹⁸

Het derde kinderboek: *‘Michiel Adriaanszoon de Ruyter’* is geschreven door de prozaschrijver Pieter Jacob Andriessen die als hoofdonderwijzer werkte. Andriessen heeft naam gemaakt als auteur door historische verhalen te schrijven voor jongeren met het doel om de jeugd historische kennis bij te brengen.²¹⁹ Dit boek dat Andriessen in 1896 publiceerde is aanzienlijk korter dan de overige boeken. Het vertelt in een vogelvlucht het verhaal over het leven van De Ruyter. Andriessen geen gebruik gemaakt van een verteller om dit verhaal te vertellen waardoor het niet stilgelegd wordt om een specifieke morele les te presenteren aan de lezers, zoals in de voorgaande twee boeken wel het geval was. Hoewel het verhaal niet onderbroken wordt om morele lessen te leren zijn deze weldegelijk aanwezig. Zo beschrijft Andriessen in deze publicatie dat Michiel de Ruyter, hoe ironisch ook, zichzelf niet als ruyter kon presenteren aangezien zijn werkzaamheden op zee geen paard rijvaardigheid vereiste. Als De Ruyter noodgedwongen toch op een paard moet klimmen wordt hij door het gebrek aan rijvaardigheid bespot door zijn metgezellen die deze vaardigheid wel hebben vergaart. De reactie van De Ruyter is dat hij zijn plaaggeesten aan boord van zijn schip uitnodigt voor het avondeten. In het geheim gaf hij het bevel om tijdens het eten alle kanonnen af te vuren met gelicht anker. De gasten aan boord schrokken zich wezenloos toen de kanonnen vuurden en

²¹⁵ Van Lummel, 20–22.

²¹⁶ Van Lummel, 23.

²¹⁷ Van Lummel, 23.

²¹⁸ Netty Heimeriks en Willem Toorn van, *De hele Biblebontse berg. De geschiedenis van het kinderboek in Nederland & Vlaanderen van de middeleeuwen tot heden*. (Amsterdam: Querido's Uitgeverij, 1989), 173–74.

²¹⁹ G.J. van Bork, ‘Schrijvers en dichters (dbnl biografieënproject I)’, DBNL, 2003, https://www.dbnl.org/tekst/bork001schr01_01/bork001schr01_01_0028.php.

verloren direct hun evenwicht onder het luide gelag van De Ruiter.²²⁰ Dit verhaal geeft De Ruiter een lollig karakter dat voor kinderen plezierig is om te lezen maar tegelijkertijd zit hier een morele les verborgen: ‘wat gij niet wil dat u geschiet, doe dat ook een ander niet’.

Een publicatie die weer wel gebruik maakt van een verteller is het verhaal van Engelberts Gerrits die het vierde kinderboek schreef dat voor dit onderzoek is gebruikt. Hij was een docent aan zijn eigen onderwijsinstellingen in Amsterdam en Arnhem. Naast de lesgevende taak die Gerrits vervulde schreef hij een aanzienlijk aantal lees- en leerboeken.²²¹ Het boek dat Gerrits schreef: ‘Het leven en de Daden van M. A. De Ruiter, Neerlands Doorluchtichen Zeeheld’ dat in 1834 werd gepubliceerd volgt een soortgelijk verhaal als het eerste kinderboek dat door Hendrik Jan van Lummel geschreven is. In dit geval is de oude wijze man die een moraliserend verhaal vertelt geen grootvader maar de vader van drie leergierige kinderen. Vader ‘verwent’ de kinderen door hen een lang verhaal te vertellen over de heldhaftigheid, dapperheid en de levenslessen die aan de hand van Michiel de Ruiters leven geleerd konden worden.²²² Net als in het kinderboek van Lummel wordt het verhaal regelmatig onderbroken door kinderen die verduidelijking vragen over het verhaal. Zo onderbreekt Eduard, de zoon in het verhaal, zijn vader die vertelt over hoe De Ruiter moeilijke omstandigheden altijd met voorzichtigheid en moed benaderden. Eduard vraagt aan zijn vader of hij het kan vergelijken met een blinde man die moet vertrouwen op zijn gevoel om de juiste weg te vinden. Eduard wordt overladen met complimenten vanwege het inzicht dat hij laat zien met deze vergelijking.²²³ Met dergelijke vader/zoon momenten wordt de negentiende-eeuwse pedagogiek die gestoeld was op ratio duidelijk zichtbaar.

De kinderboeken uit de negentiende eeuw, waaronder de publicaties die voor dit onderzoek geselecteerd zijn, staan bol van het toenmalige opvoedkundige ideaal dat gestoeld was op de Verlichtte idealen die door Rousseau zijn beschreven. Alle kinderboeken hebben een moraliserende boodschap die soms expliciet als dusdanig genoemd is en waar soms helemaal niet over gesproken is. Deze lessen zijn op verschillende manieren vorm gegeven in de gebruikte kinderboeken. Zo wordt de rol van verteller twee keer vervuld door een wijze, oudere man waarvan de kinderen levenslessen konden leren. In de verhalen met een

²²⁰ Pieter Jacob Andriessen, *Michiel Adriaansz de Ruyter* ('s Gravenhage: Haagsche Boekhandel-en Uitgevers-Maatschappij, 1896), 7.

²²¹ F. Jos Van den Branden en Frederiks J.G., ‘Gerrit Engelberts Gerrits’, *Biographisch woordenboek der Noord- en Zuidnederlandsche letterkunde*(1888-1891) (DBNL), geraadpleegd 9 maart 2021, https://www.dbnl.org/tekst/bran038biog01_01/bran038biog01_01_1308.php.

²²² Engelberts Gerrits, *Het leven en de Daden van M. A. De Ruiter, Neerlands Doorluchtigesten Zeeheld. In gesprekken tusschen eenen vader en zijne kinderen*, 4e dr. (Amsterdam: G.J.A. Beijerinck, 1834), 1–7.

²²³ Gerrits, 89–90.

dergelijke verteller wordt het verhaal regelmatig onderbroken om kinderen zelf te laten nadenken over jaartallen en leeftijden of zodat kinderen verheldering kunnen vragen aan de vaderlijke verteller.²²⁴

Overeenkomstige deugdenretoriek

Beschrijvingen van de deugden uit de kinderboeken zijn onderverdeeld bij dezelfde heldenwaarden uit het waardencanon dat op basis van de zeventiende-eeuwse lofdichten is opgesteld. In figuur 2 staat samengevat hoeveel heldendeugden er gevonden zijn in de negentiende-eeuwse kinderboeken. Hierin is te zien dat, hoewel de getallen sterk van elkaar verschillen, de verhoudingen tussen de getallen aanzienlijk gelijk blijven tussen de tijdspanne van twee eeuwen. Dit is een eerste aanwijzing dat de negentiende-eeuwse kinderboekenschrijvers zich werkelijk hebben gebaseerd op de zeventiende-eeuwse representatie van De Ruiter.

Figuur 2: Kwantitatief heldenwaardenaantallen vergelijk tussen zeventiende-eeuwse lofdichten en negentiende-eeuwse kinderboeken.

Waardencategorie	Aantal	Waardencategorie	Aantal
Heldhaftigheid	15	Heldhaftigheid	160
Christelijkheid	6	Christelijkheid	84
Mythisch	3	Mythisch	1
Hartelijkheid	5	Hartelijkheid	36
Rechtsschapen	3	Rechtsschapen	12
Nederlandsgezind	7	Nederlandsgezind	16
Angstaanjagendheid	5	Angstaanjagendheid	24
<i>Zeventiende-eeuwse lofdichten</i>		<i>Negentiende-eeuwse kinderboek</i>	

De heldenwaarde ‘heldhaftigheid’ komt net als in de lofdichten ook bij de kinderboeken het vaakst voor. In het merendeel van de gevallen dat negentiende-eeuwse auteurs de dapperheid van Michiel de Ruiter beschrijven zijn er sterk overeenkomstige woorden gebruikt als in de

²²⁴ Van Lummel, *Michiel Adriaansz. De Ruijter, De Godvruchtige Zeeheld voor Kinderen.*, 32; Gerrits, *Het leven en de Daden van M. A. De Ruiter*, 89–90.

zeventiende eeuw. Dapperheid wordt in de kinderboeken met name aangeduid met begrippen zoals: held, moed, dapper, kloekmoedig en onverschrokken.²²⁵ Een opvallende nieuwe retoriek zijn beschrijving over De Ruiter als schrander en rondborstig.²²⁶ De beschrijvingen over zijn schranderheid zijn vaak kracht bijgezet door de grote hoeveelheid listen te beschrijven die De Ruiter naar de overwinning leidt.²²⁷ De schranderheid is bij de kernwaarde ‘heldhaftigheid’ geplaatst omdat een aanzienlijke hoeveelheid van deze beschrijvingen de toon zetten voor extreem dappere acties. Het Rondborstige karakter dat De Ruiter toebedeeld heeft gekregen lijkt niet overeenkomstig te zijn met het bescheiden, rustige en minzame karakter dat De Ruiter in de zeventiende-eeuwse teksten is toegekend maar heeft wel sterke overeenkomsten met de hartelijkheid en rechtschapenheid uit de zeventiende eeuw. In de kinderboeken wordt De Ruiter over het algemeen genomen beschreven als de dappere belichaming van Nederland. In de kinderboeken staat elke beschrijving van het heldhaftige karakter van De Ruiter in dienst van de Nederlandse identiteit en is steeds beschreven als een middel om een dienst voor de natie te verrichten.

Naast de dapperheid werden negentiende-eeuwse kinderboeken ingezet om vriendelijkheid en hartelijkheid bij jonge kinderen te introduceren.²²⁸ De hartelijke persoonlijkheidseigenschap van De Ruiter is in de kinderboeken met name beschreven aan de hand van vriendschappelijkheid, meedogendheid en beleefdheid.²²⁹ Zo heeft De Ruiter bijvoorbeeld een vriendschap gesloten met de zwarte, tot slaaf gemaakte, man Jan Compagnie.²³⁰ In alle kinderboeken waarin aandacht is voor deze ‘slaaf’ wordt Michiel de Ruiter als een liefhebbende man gepresenteerd die geen huidskleur zou zien. In een van de kinderboeken wordt de vader in het verhaal boos op zijn zoon die tijdens het aanhoren van vaders verhaal aangeeft dat hij ‘zwarten nooit zou vertrouwen of zelfs bij hen in de buurt zou willen zijn’.²³¹ Deze pedagogische boosheid is tekenend voor de negentiende-eeuwse idealen over opvoeding. Hoewel deze ‘ruimdenkende’ houding van zowel de vader uit het verhaal als van Michiel de Ruiter tegenover Jan Compagnie bijna anachronistisch aanvoelen is de

²²⁵ Van Lummel, *Michiel Adriaansz. De Ruijter, De Godvruchtige Zeeheld voor Kinderen.*, 7-11-15; Altmann, *Michiel adriaansz De Ruyter: Een leerboek voor de scholen*, 1-6-9-11-29-35; Andriessen, *Michiel Adriaansz de Ruyter*, 10.

²²⁶ Gerrits, *Het leven en de Daden van M. A. De Ruiter*, 24-26.

²²⁷ Gerrits, 26.

²²⁸ Heimeriks en Toorn van, *De hele Bibelebontse berg*, 123-352.

²²⁹ Gerrits, *Het leven en de Daden van M. A. De Ruiter*, 1; Andriessen, *Michiel Adriaansz de Ruyter*, 5; Altmann, *Michiel adriaansz De Ruyter: Een leerboek voor de scholen*, 1-24-61; Pieter Louwerse, *Vlissinger Michiel* (Schiedam: H.A.M. Roelants, 1880), 72, https://www.dbnl.org/tekst/louw005vli01_01/colofon.php.

²³⁰ Louwerse, *Vlissinger Michiel*, 2-11-13-24; Altmann, *Michiel adriaansz De Ruyter: Een leerboek voor de scholen*, 27-28-29; Gerrits, *Het leven en de Daden van M. A. De Ruiter*, 89-92.

²³¹ Gerrits, *Het leven en de Daden van M. A. De Ruiter*, 13-17.

‘accepterende’ houding jegens zwarte mensen door de idealen uit de verlichting en het Nederlandse abolitionisme van 1815 te verklaren. Aan de hand van dit soort beschrijvingen over een vriendschap tussen een blanke en zwarte man zou kunnen worden geconcludeerd dat Nederlandse kinderen in de tweede helft van de negentiende eeuw ook lessen moesten leren over de afschaffing van slavernij.

Slavernij heeft in de kinderboeken een grotere rol dan alleen in de verhalen over Jan Compagnie. Het onderwerp slavernij is in de kinderboeken verbonden met de heldendeugd christelijkheid. In de kinderboeken van de negentiende eeuw wordt De Ruiter vaak als een godsvruchtige man beschreven, die zijn leven riskeerde om tot slaaf gemaakte christenen vrij te kopen waarvoor hij zijn eigen financiële middelen gebruikte.²³² Deze beschrijvingen over dezelfde handelingen zijn vrijwel letterlijk terug gevonden in de zeventiende-eeuwse lofdichten. Naast het vrijkopen van christenslaven is in de kinderboeken met regelmaat uitgelegd hoe De Ruiter zich voorafgaand aan een zeeslag terugtrok in zijn hut om daar God voor een zegenrijke strijd te vragen.²³³ De vroomheid van zijn christelijke karakter wordt in de kinderboeken kracht bij gezet door net als in de zeventiende eeuw zijn overwinningen te wijden aan de bescherming van God, als gevolg van het voorafgaande gebed.²³⁴ De Goddelijke bescherming is in de negentiende eeuw ook gekoppeld aan de beoefening van de thuisgodsdienst waarover meermalig is beschreven dat De Ruiter een man was die liever thuis met zijn kinderen de Bijbel las in plaats van op zee.²³⁵ De stijl en de frequentie waarmee dit beschreven is laat de pedagogische taak van deze moralistische verhalen goed zien, want de negentiende-eeuwse kinderen moesten tot vrome christenen opgevoed worden.²³⁶

In het verlengde van de christelijke en hartelijke deugden is er veel aandacht voor de rechtschappen karaktereigenschap van De Ruiter. De rechtschappen heldeneigenschap die in de negentiende eeuw aan Michiel de Ruiter is toegewezen bestaat nagenoeg uit dezelfde waarden als in de zeventiende-eeuwse lofdichten. Trouw, edelmoedigheid, rechtvaardig en eerlijkheid zijn karaktertrekken waaruit de negentiende-eeuwse versie van rechtschapenheid bestond.²³⁷

²³² Louwerse, *Vlissinger Michiel*, 139; Gerrits, *Het leven en de Daden van M. A. De Ruiter*, 49–77.

²³³ Gerrits, *Het leven en de Daden van M. A. De Ruiter*, 243; Altmann, *Michiel adriaansz De Ruyter: Een leerboek voor de scholen*, 16; Van Lummel, *Michiel Adriaansz. De Ruijter, De Godvruchtige Zeeheld voor Kinderen.*, 22-35-.

²³⁴ Gerrits, *Het leven en de Daden van M. A. De Ruiter*, 44–268; Altmann, *Michiel adriaansz De Ruyter: Een leerboek voor de scholen*, 1-16-20-36-44–60; Louwerse, *Vlissinger Michiel*, 36; Andriessen, *Michiel Adriaansz de Ruyter*, 12.

²³⁵ Van Lummel, *Michiel Adriaansz. De Ruijter, De Godvruchtige Zeeheld voor Kinderen.*, 48; Gerrits, *Het leven en de Daden van M. A. De Ruiter*, 143; Altmann, *Michiel adriaansz De Ruyter: Een leerboek voor de scholen*, 61.

²³⁶ Heimeriks en Toorn van, *De hele Bibelebontse berg*, 68.

²³⁷ Gerrits, *Het leven en de Daden van M. A. De Ruiter*, 14-15-26-21-77–184; Altmann, *Michiel adriaansz De Ruyter: Een leerboek voor de scholen*, 1-8–62.

In de kinderboeken treedt De Ruiter regelmatig op als de persoon die onrecht dat de Nederlandse staat is aangedaan corrigeert.²³⁸ Het optreden als brenger van rechtvaardigheid is onder andere gekoppeld aan zijn christelijkheid doordat, zoals reeds besproken, het onrecht dat christelijke slaven werd aangedaan in veel van de kinderverhalen door Michiel de Ruiter recht is gezet door hen vrij te kopen.²³⁹ Deze rechtschapenheid is ook terug te vinden in de beschrijvingen van De Ruiter die zichzelf op een dappere wijze presenteert ten opzichte van de Fransen die hem gevangengenomen hebben en hem wijn te drinken aanbieden.²⁴⁰ Hij vraagt de Fransen om hem rechtvaardig behandelen, dat betekent dat hij als een gevangenen geen wijn maar water aangeboden moet krijgen. Het aanbieden van wijn betekent dat iemand een vrij man is. Deze beschrijving van rechtvaardigheid staat in nauw verband met de eerder besproken schrandereheid omdat deze situatie duidelijk een slimme manier was om de Fransen te imponeren. Het rechtschapen karakter van De Ruiter wordt vaak beschreven als het instrument waarmee hij de Nederlandse vrijheid heeft beschermd.

Het beschermen van Nederland is een kernmerk dat past binnen de heldenwaarde ‘Nederlandsgezindheid’. Met begrippen als ‘Nederlands burger’, ‘vaderlander’ of ‘held’ wordt De Ruiter regelmatig bestempeld als een nationalist.²⁴¹ In alle gebruikte kinderboeken zijn de heldenwaarden uit het waardencanon onderdeel van De Ruiters liefde voor het vaderland. Alle voorkomende heldenwaarden zijn, net als in de zeventiende eeuw vervlochten met nationale trots ofwel Nederlandsgezindheid. Alle heldenwaarden uit het waardencanon vormen samen de nationalistische rode draad door alle kinderboeken. Deze nationalistische rode draad loopt dus door zowel de zeventiende- als de negentiende-eeuwse bronnen waarmee de eeuwen een sterk overeenkomstig nationalistisch karakter laten zien.

Verschillen in de deugdenretoriek

Hoewel de aandacht in deze scriptie met name op de overeenkomsten tussen de zeventiende- en negentiende-eeuwse teksten ligt, zijn er in het onderzoek ook verschillen boven water gekomen. De verschillen zijn toch beschreven om transparantie te geven over de observaties die de conclusie van het onderzoek zouden kunnen uitdagen voor een modernistische reactie op deze scriptie. De heldenwaarden van Michiel de Ruiter zijn in de negentiende eeuw

²³⁸ Van Lummel, *Michiel Adriaansz. De Ruijter, De Godvruchtige Zeeheld voor Kinderen.*, 27–46; Andriessen, *Michiel Adriaansz de Ruyter*, 12.

²³⁹ Louwerse, *Vlissingen Michiel*, 139; Gerrits, *Het leven en de Daden van M. A. De Ruiter*,; Gerrits, 49–77.

²⁴⁰ Gerrits, *Het leven en de Daden van M. A. De Ruiter*, 25; Altmann, *Michiel adriaansz De Ruyter: Een leerboek voor de scholen*, 11–12.

²⁴¹ Andriessen, *Michiel Adriaansz de Ruyter*, 1; Gerrits, *Het leven en de Daden van M. A. De Ruiter*, 1-1-35–102; Altmann, *Michiel adriaansz De Ruyter: Een leerboek voor de scholen*, 18–53.

regelmatig aan de hand van andere termen beschreven dan in de zeventiende eeuw.

Zo is het eerste grote verschil in de heldenwaarden dat er in de kinderboeken relatief vaker verwezen wordt naar de christelijkheid van De Ruiter. Hieruit kan opgemaakt worden dat er in de negentiende eeuw meer waarde gehecht werd aan het christelijke karakter dan in de zeventiende eeuw. Ondanks dat er de negentiende eeuw een sterk onderscheid ontstond tussen kerk en staat, bleef de christelijke deugdenethiek de kapstok waaraan de Europese moraliteit werd gehangen.²⁴² De reeds besproken deugdenleer zorgde ervoor dat het demoniseren van vijandige naties en het promoten van de eigen natie de illusie kon wekken dat de eigen natie gezegend was, in tegenstelling tot de 'slechte' staten die zich vergrepen aan de zeven hoofdzonden. Door het vermeende verschil tussen deze naties kon men zichzelf met trots presenteren als onderdeel van de 'betere' natie. Het 'beter' zijn dan anderen past binnen de modernistische visie op nationalisme. Hoewel het gevoel van 'beter' zijn dan anderen een verbroederend effect heeft op de samenleving waardoor er een imagined community ontstaat wil dit niet zeggen dat dit verschil in retoriekgebruik een argument is voor het modernistische verklaringsmodel. Het gebruiken van nationalistische retoriek om de eigen staat te presenteren als de deugdzame tegenstander van zondige staten werd, zoals reeds besproken in de zeventiende eeuw al gedaan doormiddel van intensief propaganda gebruik om een solidair Hollandse identiteit te creëren.²⁴³

Ondanks dat de negentiende-eeuwse jeugd christelijke deugden aangeleerd kregen doormiddel van leesboeken was het voor waar aannemen van dergelijke metafysische fenomenen in de negentiende eeuw niet meer de norm. Het sterke verschil tussen de zeventiende-eeuwse en de negentiende-eeuwse mythische heldenwaarde illustreert deze verandering. In figuur 2 is te zien hoe de mythische heldenwaarden, die De Ruiter tentoonstelde tijdens zeeslagen in zeventiende-eeuwse lofdichten, volledig absent zijn in de negentiende-eeuwse kinderboeken. Deze absentie is goed te verklaren doordat tijdens de Verlichting pedagogische ideeën verspreiden over hoe een kind opgevoed moest worden, zijn ouders hun kinderen gaan opvoeden met bruikbare kennis die letterlijk genomen kon worden.²⁴⁴ De aandacht voor dit letterlijke kwam door de transformatie van geloven in ratio. Tijdens de negentiende eeuw. De Verlichting bracht dermate hoge vormen van ratio met zich mee dat beschrijvingen over een mythisch machtige zeevaarder niet meer paste in dit

²⁴² Barry Buzan en George Lawson, 'The Global Transformation: The Nineteenth Century and the Making of Modern International Relations', *International Studies Quarterly* 3, nr. 57 (2013): 625.

²⁴³ Bakke e.a., 'Dynamics of State-Building after War: External-Internal Relations InEurasian Factostates', 165.

²⁴⁴ Heimeriks en Toorn van, *De hele Bibelebontse berg*, 126; Marita Mathijsen, 'Den echten kindertoon' Over jeugdliteratuur rond 1830-1850 en de kritiek daarop', *Literatuur zonder leeftijd* 22, nr. 75-77 (2008): 4.

tijdsbeeld.²⁴⁵ In de kinderboeken is één uitzondering gevonden waarin De Ruiter vergeleken wordt met de mythische feniks in ‘Het leven en de daden van M.A. de Ruiter, Neêrlands doorluchtigsten zeeheld’. Het verlichte pedagogische karakter van de negentiende -eeuwse kinderliteratuur wordt in deze verwijzing wederom sterk bevestigd. De vader die in dit boek het verhaal over De Ruiter vertelt maakt een verwijzing naar het mythische wezen. Zoon Eduard stelt vragen over het lastig te bevatten concept van een feniks.²⁴⁶ De vader reageert als een ware pedagoog door zijn zoon te complimenteren voor zijn nieuwsgierigheid en wijdt af van het verhaal over Michiel de Ruiter en legt de mythologie van de feniks uit aan zijn kinderen.

Van de negentiende-eeuwse kinderen werd dus verwacht dat zij zich met ratio bezig hielden in plaats van met metafysica. Voornamelijk werd er verwacht dat zij met deze ratio een nationalistische persoonlijkheid zouden vormen met behulp van nationalistische lessen uit kinderboeken. Het verschil tussen de Hollandse identiteit in de lofdichten en de Nederlandse identiteit in de kinderboeken vertelt echter een ander verhaal. In figuur 2 is te zien hoe de zeventiende-eeuwse verhouding tussen hartelijkheid en Nederland gezindheid sterk verschilt van de negentiende-eeuwse verhouding tussen deze twee heldenwaarden. In de zeventiende eeuw is de Nederland gezindheid, zeven keer gevonden en hartelijkheid vijf keer. In de negentiende eeuw er echter een structureel ander beeld zichtbaar. De hartelijkheid wint hier aan terrein en stevent aan de Nederland gezindheid voorbij. Hartelijkheid komt zo maar 36 keer voor en Nederlandsgezindheid zestien keer. De verwachting was dat de modernere teksten meer nationalistische trekken zouden vertonen dan de lofdichten omdat de kinderboeken uit de negentiende eeuw bekend staan om hun sterk nationalistische retoriek.²⁴⁷ Echter blijkt uit deze analyse dat er in de negentiende eeuw meer waarde gehecht werd aan hartelijkheid in plaats van Nederland gezindheid. Hieruit kan opgemaakt worden dat de nationalistische waarden die de negentiende-eeuwse kinderboeken moesten aanleren aan de hand van verhalen over De Ruiter, in feite een magere herhaling was van de sterkere nationalistische retoriek uit de zeventiende eeuw. Dit is wederom een teken dat de zeventiende eeuw daadwerkelijk al nationalistische elementen bevatten.

De verschillen in de beschrijvingen over het angstaanjagende karakter van De Ruiter illustreert echter een nog traditionalistischer argument. In de zeventiende-eeuwse lofdichten staat namelijk veel geschreven over dit angstaanjagende karakter. In tegenstelling tot de

²⁴⁵ Heimeriks en Toorn van, *De hele Bibelebontse berg*, 192.

²⁴⁶ Gerrits, *Het leven en de Daden van M. A. De Ruiter*, 19–21.

²⁴⁷ Heimeriks en Toorn van, *De hele Bibelebontse berg*, 233-269-270-286-336-337-455–74.

lofdichten staan er in de kinderboeken weinig expliciete beschrijvingen over angstige vijanden die op de vlucht slaan voor de macht van De Ruiter. Uit dit verschil blijkt dat het vergevende, hartelijke en het christelijke karakter van de Ruiter hoger in het vaandel stond van de negentiende-eeuwse auteurs. De keren dat er wel gekozen is om de zeevaarder te representeren als een angst brengende tiran is het gecombineerd met de kernwaarde van rechtschapenheid. In deze gevallen is het ‘slachtoffer’ een persoon die gestraft moet worden omdat deze iets onwettelijks of oneerlijks gedaan heeft.²⁴⁸ De reden voor dit verschil zijn de pedagogische ideeën van Rousseau die, zoals reeds besproken, de fundering van de moderne opvoeding waren geworden. Deze opvoeding kende de principes: lichamelijke harding, aanschouwelijk onderwijs, afgestemd op nuttig burgerschap en zedelijke vorming in algemeen christelijke zin.²⁴⁹ Een nationale zeeheld die zich schuldig zou maken aan het aanjagen van angst, zoals De Ruiter in de zeventiende-eeuwse teksten wel deed, zou niet afgestemd zijn op de negentiende-eeuwse vorming van nuttig burgerschap. Vanwege de norm om kinderen te beschermen tegen verhalen over geweldpleging kan geconcludeerd worden dat de negentiende-eeuwse kinderboeken geschreven werden binnen een te strikt afgesteld pedagogisch model. Door dit model is De Ruiter in de verhalen uit de negentiende eeuw als een morele goedgezakte gerepresenteerd. De krachtige leeuw die in zijn eigen tijd als een rechtschapen, meedogenloze strijder de Nederlanders beschermde tegen onrecht, oorlog en onderdrukking is in de negentiende eeuw door diezelfde Nederlanders genuëld en ontdaan van zijn scherpe klauwen om gerepresenteerd te worden als een kindvriendelijke versie van zichzelf.

Conclusie

In dit onderzoek is gezocht naar een bijdrage aan het traditionalistische verklaringsmodel voor het ontstaan van de ‘natie’ en de bijbehorende collectieve identiteit, resulterend in het ‘nationalisme’. Dit is gedaan aan de hand van de onderzoeksvraag *Hoe heeft de representatie van Michiel de Ruiter in patriottische lofdichten uit de zeventiende eeuw bijgedragen aan de nationalistische inslag van negentiende-eeuwse kinderboeken?*

Allereerst is onderzocht hoe de politieke, economische en religieuze situatie in de Republiek tijdens de zeventiende eeuw vorm heeft gegeven aan de collectieve identiteit. Doordat de context van de zeventiende eeuw uiteen gezet is, konden de observaties uit de lofdichten in deze context geplaatst worden. De context schiep zo als het ware een

²⁴⁸ Heimeriks en Toorn van, 194.

²⁴⁹ Heimeriks en Toorn van, 194.

verwachting van specifiek vaderlandsretoriekgebruik. De zeventiende eeuw van de Republiek is een periode geweest van politieke, religieuze en economische veranderingen die essentieel waren om een collectieve identiteit te kunnen vormen. De belangrijkste elementen die deze identiteit heeft doen ontwikkelen waren de Opstand en de bestandstwisten tijdens het Twaalfjarig Bestand. De Opstand is doormiddel van de Batavenmythe en de overtuiging van een Nederlands Israël gepresenteerd als een demonstratie van de Hollandse kracht en zijn Goddelijke bescherming. De bestandstwisten zorgde er voor dat de spanningen hoog opliepen. Tijdens het Twaalfjarig Bestand was er namelijk ruimte om over de inhoud van het calvinistische geloof te overleggen. Het grootste probleem was de discussie over het wel of niet bestaan van de vrije wil en de predestinatieleer. Uiteindelijk resulteerde deze Bestands Twisten in de onthoofding van Johan van Oldenbarnevelt en het geloof in predestinatie werd bekrachtigd door de Synode van Dordrecht. Deze predestinatieleer verstevigde de overtuiging dat de Republiek een uitzonderlijke relatie had met God waardoor de collectieve identiteit ook verstevigden. Al deze verbroederende ontwikkelingen hadden tot gevolg dat dichters in de pen kropen om de collectieve identiteit in lofdichten te bewieroken. Dit deden ze bijvoorbeeld door aan de hand van vaderlandsretoriek patriottische zeevaarders te beschrijven als deugdzame Hollanders, die hun leven in de waagschaal legden in dienst van het vaderland.

De vaderlandsretoriek die in dergelijke lofdichten werd gebruikt is in dit onderzoek samengevat in een canon bestaande uit zeven heldenwaarden waaraan een zeventiende-eeuwse zeeheld zou moeten voldoen om een heldentitel te verkrijgen. Het zeventiende-eeuwse waardencanon bestaat uit de zeven waarden: Heldhaftigheid, christelijkheid, mythisch, hartelijkheid, rechtschapenheid, Nederlandsgezindheid en angstaanjagendheid. De gevonden waarden in de lofdichten uit de zeventiende eeuw hebben sterke overeenkomsten met de deugdenleer uit de klassieke oudheid en de zeven hoofddeugden van het christendom waaruit afgeleid kan worden dat de zeventiende-eeuwse Nederlanders veel waarde hechtte aan deze deugdenleer. De Ruiter is in de zeventiende-eeuwse publieke media als een patriottische zeeman gerepresenteerd. Zijn patriottische persoonlijkheid is zichtbaar doordat hij beschreven is als een persoon met een heldhaftig en christelijk karakter die tegelijkertijd hartelijk was voor hen die het toe kwam maar ook angstaanjagend kon zijn voor hen die volgens zijn rechtschapen hart met mythische macht afgestraft moesten worden.

Om de vaderlandsretoriek uit de zeventiende eeuw te kunnen vergelijken met nationalistische kinderboeken uit de negentiende eeuw is er net als bij de zeventiende eeuw ook voor de negentiende eeuw een context geschetst. Dit keer heeft dit betrekking op de periode waarin het nationalisme hoogtijden vierde in de negentiende eeuw die net als de

zeventiende eeuw kenmerkend was door de vorming van een collectieve identiteit. In deze eeuw speelde de modernisering de hoofdrol. Modernisering heeft gezorgd voor verbeterde communicatie, efficiëntere grondstofverwerking en een uitgebreider wegennetwerk.

De besluiten die tijdens het Congres van Wenen gemaakt zijn hebben de negentiende eeuw het kenmerkende karakter gegeven dat elk volk een eigen natie moest hebben. De Nederlandse bevolking werd aangespoord om het vaderland te gaan beschouwen als het eigendom van de Nederlanders dat beschermd moest worden dóór Nederlanders. Deze nationalistische gevoelens werden aangewakkerd door gebruik te maken van etnische mythes die eigendomsclaims op het land konden legitimeren. Dit werd de drijfveer voor de politieke, culturele en sociale veranderingen dat uiteindelijk uitmonden in een trotse Nederlandse bevolking.

De hang naar een dergelijke collectieve identiteit in de negentiende eeuw van Nederland werd mede veroorzaakt door de Franse periode die tot 1813 duurde. De bezetting van Nederland door de Fransen liet het collectieve geheugen van de Nederlanders terug denken aan de Spaanse bezetting van de zeventiende eeuw. De trots die de Opstand met zich mee bracht werd na de oprichting van het Koninkrijk der Nederlanden opnieuw ingezet om Nederlanders trots te maken op hun natie. Om deze trots te verspreiden werden de propagandatechnieken uit de zeventiende eeuw nog eens uit de kast getrokken om vaderlandsliefde aan te wakkeren. In de context van het Congres van Wenen resulteerde dit in de negentiende eeuw echter niet in ouderwets patriotisme maar in het moderne nationalisme.

Om de nationalistische sentimenten te verspreiden onder de bevolking van Nederland zijn diverse propagandamiddelen ingezet waaronder het leesboek dat speciaal geschreven was voor kinderen. Deze kinderboeken waren het resultaat van de verlichtte ideologie over pedagogisch verantwoorde literatuur voor kinderen dat in de negentiende eeuw exponentieel groeide. In deze kinderboeken zijn illustere figuren uit de zeventiende eeuw gebruikt om nationalistische trots aan te leren. Michiel de Ruiter is het vaakst gebruikt als nationalistisch ideaalbeeld van de Nederlandse natie.

Het waardencanon dat uit de lofdichtenanalyse voortkwam, is vervolgens vergeleken met kinderboeken uit de negentiende eeuw waarin nationalistische opvoedingsidealen centraal staan. De overeenkomsten in vaderlandsretoriek tussen de lofdichten uit de zeventiende eeuw en de kinderboeken uit de negentiende eeuw zijn treffend. In veel gevallen is de inhoud van de heldenwaarden die in de negentiende eeuw beschreven zijn sterk overeenkomstig met de inhoud van diezelfde waarden in de zeventiende eeuw. Zo zijn de heldenwaarden Heldhaftigheid, christelijkheid, hartelijkheid, rechtschapenheid en Nederlandsgezindheid die

in de negentiende-eeuwse kinderboeken beschreven staan sterk gebaseerd op de beschrijvingen uit de zeventiende eeuw. In enkele gevallen hebben de negentiende-eeuwse auteurs zichzelf zo sterk op de zeventiende-eeuwse retoriek laten inspireren dat de woordkeuzes en de verhaaltypes die gebruikt werden om deugden aan De Ruiter toe te schrijven exact het zelfde zijn gebleven. Zo is bijvoorbeeld het vrijkopen van christenslaven vrijwel letterlijk overgenomen uit de zeventiende-eeuwse teksten om De Ruiter de deugden christelijkheid, hartelijkheid en rechtschapenheid toe te kunnen schrijven.

Naast de overeenkomsten die het traditionalistische verklaringsmodel van nationalisme ondersteunen zijn er ook verschillen gevonden. Ondanks de grote verschillen in de aanwezigheid van sommige heldenwaarden uit het canon, zijn deze verschillen allemaal te verklaren waardoor het nationalistische karakter van De Ruiter alsnog te herleiden is naar de zeventiende eeuw in plaats van de negentiende eeuw. Zo is uit het vergelijk gebleken dat de negentiende-eeuwse kinderboeken vaker verwijzen naar christelijkheid dan naar nationalistische waarden terwijl de zeventiende-eeuwse bronteksten aanzienlijk vaker verwijzen naar nationalistische waarden in de vorm van patriotisme. Naast dit verschil in nationalistische uitingen tussen zeventiende- en negentiende-eeuwse bronnen is ook het angstaanjagende karakter van De Ruiter in de zeventiende eeuw veel breder uitgelicht dan in de negentiende eeuw. Doordat De Ruiter in de negentiende eeuw met een vredelievendere persoonlijkheid gerepresenteerd werd dan in de zeventiende eeuw verdween het vurige karakter van de zeevaarder. Op deze manier zijn de beschrijvingen van de wraak beluste Hollandse Bestevaer die met mythische krachten van vuur en staal zijn vijanden te lijf ging om de Republiek te beschermen volledig verdwenen in zijn negentiende-eeuwse representatie. De Ruiter werd in de zeventiende eeuw dus gerepresenteerd als de belichaming van Nederland in de vorm van de krachtige leeuw, een rechtschapen, meedogenloze patriottische strijder. Hij beschermde Nederlanders tegen onrecht, oorlog en onderdrukking terwijl hij het land rijker en rijker maakte door zijn geniale handelsinzicht. Deze glorieuze patriot is in de negentiende eeuw echter door diezelfde Nederlanders genuëld en ontdaan van zijn scherpe klauwen om gebruikt te worden als een pedagogisch instrument om op een kindvriendelijke manier Nederlandse normen en waarden aan te leren.

Het vergelijk tussen de vaderlandsretoriek uit de zeventiende eeuw en de nationalistische retoriek uit de negentiende eeuw heeft geleid naar een bijdragen aan het debat over de oorsprong van het nationalisme. De modernistische visie stelt aan de ene kant dat de industrialisatie een essentieel onderdeel was voor het vormen van een collectieve identiteit die als nationalisme bestempeld kan worden. De traditionalistische visie stelt echter dat deze

collectieve identiteit in de zeventiende eeuw al een premoderne vorm van nationalisme aannam. De sterke overeenkomsten tussen de negentiende-eeuwse en zeventiende-eeuwse collectieve identiteit en vaderlandsretoriek draagt bij aan dit traditionalistische verklaringsmodel. Michiel de Ruiter was tijdens de hoogtijdagen van het nationalisme in de negentiende eeuw misschien al lang geen levende zeevaarder meer maar is desondanks als schoolvoorbeeld gebruikt om jongeren te leren hoe een een patriottische zeeheld bijgedragen heeft aan de negentiende-eeuwse Nederlandse natie. Uit dit onderzoek komt echter een alternatief beeld. De negentiende eeuw staat namelijk bekend om het propageren van de collectieve identiteit waardoor Nederlanders zich met trots als dusdanig zouden identificeren. De keuzes om gebruik te maken van de Verlichtte opvoedingsidealen van Rousseau hebben dit doel echter op een negatieve wijze beïnvloed. De representatie van Michiel de Ruiter in patriottische lofdichten uit de zeventiende eeuw is door de absentie van deze opvoedingsidealen zelfs nationalistischer te noemen dan de nationalistische kinderboeken uit de negentiende eeuw. Uiteraard kan er in de negentiende eeuw pas echt over het fenomeen nationalisme gesproken worden maar dit onderzoek toont aan dat er in de zeventiende eeuw gebruik gemaakt werd van sterkere retoriek dan in de negentiende eeuw omdat er toen nog geen opvoedingsideaal centraal stond aan het schrijven van de teksten. Gebaseerd op dit onderzoek kan dus gesteld worden dat de zeventiende eeuw essentiële kenmerken van het nationalisme heeft gebracht waar het moderne nationalisme op is gebouwd.

Bibliografie

Bronnen

- Altmann, H. *Michiel adriaansz De Ruyter: Een leerboek voor de scholen*. 3e dr. Amsterdam: Ten Brink & De Vries te, 1863.
- Andriessen, Pieter Jacob. *Michiel Adriaansz de Ruyter*. 's Gravenhage: Haagsche Boekhandel-en Uitgevers-Maatschappij, 1896.
- Chandelier, Johan Six van. 'Zegepilaar, oover den vierden zeeslag van den eedelen doorluchtigen heer Michiel A. de Ruyter L., Admiraal der vereenigde Neederlanden, teegen de kooningen van Engeland, en Vrankryk', 1673. https://primarysources-brillonline-com.access.authkb.kb.nl/browse/dutch-pamphlets-online/zegepilaar-oover-den-vierden-zeeslag-van-den-eedelen-doorluchtigen-heer-michiel-a-de-ruyter-l-admiraal-der-vereenigde-neederlanden-teegen-de-kooningen-van-engeland-en-vrankryk;dutchpamphletskb1kb12665?search=MICHIEL%20%20%20A.%20%20%200DE%20%20%20RUIITE&searchStart=1&searchTotal=2&sort=true&q=MICHIEL+++A.+++DE+++RUIITE&fq=collection%3A%22dutch-pamphlets-online%22&fq=dc_language%3A%22Dutch%22.
- Gerrits, Engelberts. *Het leven en de Daden van M. A. De Ruiter, Neerlands Doorluchtigesten Zeeheld. In gesprekken tusschen eenen vader en zijne kinderen*. 4e dr. Amsterdam: G.J.A. Beijerinck, 1834.
- J.K. 'Op de zegenrycke wederkomst van den ... heere Michiel de Ruiter, Luitenant Admiraal van Hollandt', 1665.
- Louwerse, Pieter. *Vlissinger Michiel*. Schiedam: H.A.M. Roelants, 1880. https://www.dbnl.org/tekst/louw005vli01_01/colofon.php.
- Maeghden, Pronckje van de. 'Geluck-wensingh. Aen den Manhaften-Zee-Heldt Michiel de Ruyter, op sijn uyttocht na de Middellandsche Zee', 1661. https://www.dbnl.org/tekst/meij033watw01_01/meij033watw01_01_0003.php.
- N.B.A. 'De IIII Groote Vlaggen uit de Maes; wordende gevoert I. Van den Hoog-Edelen, Geftrengen HEER, en Onverwinnelijken WEE-HELT, Sijn Excellentie MICHIEL DE RUYTER, Ridder van den Olifant en St. Michiel. Luytenant ADMIRAEEL GENERAEEL den Vereenigde Nederlanden, &c.', 1673. <https://primarysources-brillonline-com.access.authkb.kb.nl/browse/dutch-pamphlets-online/de-iiii-groote-vlaggen-uit-de-maes-wordende-gevoert-i-van-michiel-de-ruyter-ii-by-aert-van-nes-iii-by-johan-van-nes-iiii-by-filips-van-almonde;dutchpamphletskb1kb12664?search=De%20IIII%20Groote%20Vlaggen%20uit%20de%20Maes&searchStart=0&searchTotal=1&search-go=&q=De+IIII+Groote+Vlaggen+uit+de+Maes&sort=true&fq=collection%3A%22dutch-pamphlets-online%22>.
- Oudaen, Joachim. 'Lijk-rouw der Maas-stroom op de treurige onfangkennis van het lijk des grooten zee-voogds Michaël de Ruijter'. Is. Naeranus Rotterdam, 1677.
- Overbeke, Arnout van. 'Op de Victory – Vreugt Gevierden 6 July 1667. Over den Glorieufen welgeluckten aenval op d' Engelfche Oorlogfchepen in haer eygene Havens, onder het beleyd van Heere CORNELIS de WITH, Ruwaert,, Bailliu en Opperdijckgraef vanden Lande van Putten, Regie- rende Borgermeester der Stadt Dordrecht, Gedeputeerde en Gevolmachtigde van de HO. Mo Hee- ren Staten Generael der Vereenighde Nederlanden, in der felver Vloot ; en den Ed. Heere MICHIEL de RVYTER, Ridder, Luytenant Admiraal van Hollant en Westvrieflant, &c.' Ioh. Rammazeyn, 's Gravenhage, 1676. <https://primarysources-brillonline-com.access.authkb.kb.nl/browse/dutch-pamphlets-online/op-de-victory-vreugt-gevierden-6-july-1667-over-den-glorieufen-welgeluckten-aenval-op-d-engelfche-oorlogfchepen-in-haer-eygene-havens-onder-het-beleyd-van-heere-cornelis-de-with-ruwaert-bailliu-en-opperdijckgraef-vanden-lande-van-putten-regie-rende-borgermeester-der-stadt-dordrecht-gedeputeerde-en-gevolmachtigde-van-de-ho-mo-hee-ren-staten-generael-der-vereenighde-nederlanden-in-der-felver-vloot-en-den-ed-heere-michiel-de-rvyter-ridder-luytenant-admiraal-van-hollant-en-westvrieflant-etc-ioh-rammazeyn-s-gravenhage-1676>.

com.access.authkb.kb.nl/browse/dutch-pamphlets-online/op-de-victoryvreugt-geviert-den-6-july-1667-over-den-aenval-op-dengelsche-oorlogschepen-in-haer-eygene-havens-onder-het-beleyd-van-de-heere-cornelis-de-with-en-michiel-de-rvyter;dutchpamphletskb1kb11126?search=%3A*&searchStart=0&searchTotal=1&q=%3A*&mode=AND&fq=dc_title:%22Michiel+de+Rvyter%22&fq=collection:%22dutch-pamphlets-online%22.

Vollenhove, Johannes. 'Grafstede van den Edelen, Manhaften Heere MICHIEL DE RUITER Hertog, Ridder &c. L. Admiraal Generael van Hollant en Weftvrieslant'. Lescaijle, Jacob Amsterdam, 1677.

Vondel, Joost van den. 'Zegezang over den zeestrijt der doorluchtigste heeren Staeten, door den weledelen en gestrengen heer Michaël Ruiter, lieut. amirael der Vrye Nederlanden'. voor de weduwe van Abraham de Wees#op den Middeldam, in 't Nieuwe Testament#, [Amsterdam], 1666.

Literatuur

- Aa, A.J. van der. 'dbnl.org'. Biographisch woordenboek der Nederlanden. Deel 14(1867). Geraadpleegd 29 april 2021.
https://www.dbnl.org/tekst/aa__001biog17_01/aa__001biog17_01_0498.php.
- Altmann, H. *Michiel adriaansz De Ruyter: Een leerboek voor de scholen*. 3e dr. Amsterdam: Ten Brink & De Vries te, 1863.
- Andriessen, Pieter Jacob. *Michiel Adriaansz de Ruyter*. 's Gravenhage: Haagsche Boekhandel-en Uitgevers-Maatschappij, 1896.
- Bakke, Kristin, Andrew Linke, John O'Loughlin, en Gerard Toal. 'Dynamics of State-Building after War: External-Internal Relations InEurasian Factostates'. *Political Geography* 63 (2018): 159–73.
- Been, Joh. H. 'De handtekening van Michiel de Ruijter'. DBNL. DBNL, 1907.
https://www.dbnl.org/tekst/_nee003190701_01/_nee003190701_01_0086.php.
- Bejczy, István. 'Kapiteins van het kwaad: Hoe de zonden werden uitgevonden'. *De Academische Boekengids* 46 (september 2004): 11–12.
- Beugelsdijk, Sjoerd. 'Nederlandse identiteit in historisch perspectief'. In *Denkend aan Nederland: publieksmagazine*, 1–31. Den Haag: SCP, 2019.
https://www.scp.nl/Publicaties/Alle_publicaties/Publicaties_2019/Denkend_aan_Nederland.
- Boone, Dave. "'Tehuis bleef De Ruyter de eenvoudige man die hij ook aan boord was" Zeehelden in de jeugdliteratuur'. *tijdschrift voor de zeegechiedenis* 1 (2011).
- Bork, G.J. van. 'Schrijvers en dichters (dbnl biografieënproject I)'. DBNL, 2003.
https://www.dbnl.org/tekst/bork001schr01_01/bork001schr01_01_0028.php.
- Buijnsters, P. J., en Leontine Buijnsters-Smets. *Lust en leerling: geschiedenis van het Nederlandse kinderboek in de negentiende eeuw*. Zwolle: Waanders, 2001.
- Buijnsters, Petrus Jacobus. 'Nederlandse kinderboeken uit de achttiende eeuw'. In *De hele Biblebontse berg: De geschiedenis van het kinderboek in Nederland & Vlaanderen van de middeleeuwen tot heden*, door Harry Bekkering. Amsterdam: Singel Uitgevers, 1990.
- Buzan, Barry, en George Lawson. 'The Global Transformation: The Nineteenth Century and the Making of Modern International Relations'. *International Studies Quarterly* 3, nr. 57 (2013): 620–34.
- Chandelier, Johan Six van. 'Zegepilaar, oover den vierden zeeslag van den eedelen doorluchtigen heer Michiel A. de Ruyter L., Admiraal der vereenigde Neederlanden, teegen de kooningen van Engeland, en Vrankryk', 1673. https://primarysources-brillonline-com.access.authkb.kb.nl/browse/dutch-pamphlets-online/zegepilaar-oover-den-vierden-zeeslag-van-den-eedelen-doorluchtigen-heer-michiel-a-de-ruyter-l-admiraal-der-vereenigde-neederlanden-teegen-de-kooningen-van-engeland-en-vrankryk;dutchpamphletskb1kb12665?search=MICHIEL%20%20%20A.%20%20%20DE%20%20%20RUITE&searchStart=1&searchTotal=2&sort=true&q=MICHIEL+++A.+++DE+++RUITE&fq=collection%3A%22dutch-pamphlets-online%22&fq=dc_language%3A%22Dutch%22.
- Het Scheepvaartmuseum. 'De Ruyter zijn dood en begrafenis', 1 mei 2015.
<https://www.hetscheepvaartmuseum.nl/collectie/artikelen/677/de-ruyter-zijn-dood-en-begrafenis>.
- De Vroey, Linde. 'DE BETOVERING VAN MYTHOS EN LOGOS een deconstructie en reconstructie van ons moderne begrip van het tragische'. Universiteit van Antwerpen, 2020.
https://www.scriptieprijs.be/sites/default/files/thesis/2020-10/DeVroeyLinde_Masterproef_2020_DEF.pdf.
- Dekker, Rudolf. 'Hard gelach in de Gouden Eeuw'. Literatuur. Jaargang 14 · dbnl. DBNL, 1997.
https://www.dbnl.org/tekst/_lit003199701_01/_lit003199701_01_0065.php.
- Duke, A. C. *Public opinion and changing identities in the early modern Netherlands: essays in honour of Alastair Duke*. Onder redactie van Judith Pollmann en Andrew Spicer. Studies in medieval and Reformation traditions, v. 121. Leiden ; Boston: Brill, 2007.

- Fenoulhet, Jane, en Lesley Gilbert. *Narratives of Low Countries History and Culture Reframing the Past*. London: UCL Press, 2016.
- Flinn, Andrew. 'Archival Activism: Independent and Community-Led Archives, Radical Public History and the Heritage Professions'. *InterActions: UCLA Journal of Education and Information Studies* 7, nr. 2 (2011): 1–20.
- Frijhoff, Willem, en Marijke Spies, red. *Nederlandse cultuur in Europese context*. Den Haag: Sdu, 1999.
- Gerrits, Engelberts. *Het leven en de Daden van M. A. De Ruiter, Neerlands Doorluchtigsten Zeeheld. In gesprekken tusschen eenen vader en zijne kinderen*. 4e dr. Amsterdam: G.J.A. Beijerinck, 1834.
- Geysbeek, P.G. Witsen. 'dbnl.org'. Biographisch anthologisch en critisch woordenboek der Nederduitsche dichters. Deel 1 ABE-BYN, 1821.
https://www.dbnl.org/tekst/wits004biog01_01/wits004biog01_01_0019.php.
- Goes, Johannis. Antonides van der. 'Uitvaert Van den Ed. Manhaften Heere Heer Michael de Ruiter, Ridder &c. Lt. Ammirael van Holl. en Westvrieslant &c', 1685.
- Grever, Maria, en Kees Ribbens. *Nationale identiteit en meervoudig verleden*. WRR verkenningen 17. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2007.
- Grijzenhout, Frans. *De Gouden Eeuw in perspectief. Het beeld van de Nederlandse zeventiende-eeuse schilderkunst in later tijd*. Onder redactie van H. Veen van. Amsterdam: Boom uitgevers Amsterdam, 1992.
- Groenveld, S. *Facetten van de Tachtigjarige Oorlog: twaalf artikelen over de periode 1559-1652*. Hilversum: Verloren, 2018.
- . 'Inleiding'. In *Facetten van de Tachtigjarige Oorlog: twaalf artikelen over de periode 1559-1652*, 9–12. Hilversum: Verloren, 2018.
- Heimeriks, Netty, en Willem Toorn van. *De hele Bibelebontse berg. De geschiedenis van het kinderboek in Nederland & Vlaanderen van de middeleeuwen tot heden*. Amsterdam: Querido's Uitgeverij, 1989.
- Hellinga, Gerben. *Zeehelden: Nederlands trots overzee in de Gouden Eeuw*. Zutphen: Walburg Pers B.V., Uitgeverij, 2016.
- Honings, Rick, Gijsbert Johan Rutten, en Ton van Kalmthout, red. *Language, literature and the construction of a Dutch national identity (1780-1830)*. Languages and culture in history 5. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2018.
- Huisman, Cornelis. *Neerlands - Israël: Het natiebesef der traditioneel-gereformeerden in de achttiende eeuw: [Mit engl. Zsfassung.]*. Dordrecht: Van den Tol, 1983.
- 'Jan Six van Chandelier (1620-1695)'. Koninklijke bibliotheek Nederland. Geraadpleegd 8 maart 2021.
<https://www.kb.nl/themas/nederlandse-poezie/dichters-uit-het-verleden/jan-six-van-chandelier-1620-1695>.
- Jensen, Lotte. 'De Gouden Eeuw als ijkpunt van de nationale identiteit Het beeld van de Gouden Eeuw in verzetsliteratuur tussen 1806 en 1813'. *De Zeventiende Eeuw* 28, nr. 2 (2012): 161–75.
- . *De verheerlijking van het verleden: helden, literatuur en natievorming in de negentiende eeuw*. Nijmegen: Vantilt, 2008.
- , red. *The roots of nationalism: national identity formation in early modern Europe, 1600-1815*. Heritage and memory studies 1. Amsterdam: Amsterdam University Press, 2016.
- J.K. 'Op de zegenrycke wederkomst van den ... heere Michiel de Ruiter, Luitenant Admiraal van Hollandt', 1665.
- Kaptein, Herman, Marcel van Riessen, Frits Rovers, en Arie Wilschut. *Oriëntatie op geschiedenis basisboek voor de vakdocent*. Assen: Van Gorcum, 2011.
- CBS StatLine. 'Kerkelijke gezindte en kerkbezoek; vanaf 1849; 18 jaar of ouder', 7 oktober 2019.
<https://opendata.cbs.nl/statline/#/CBS/nl/dataset/37944/barh?ts=1621599916680&fromstatweb=true>.
- Kloek, J., en W. Mijnhardt, red. *1800 Blauwdrukken Voor Een Samenleving*. Den Haag: Sdu, 2001.

- Kuijpers, Erika, Judith Pollmann, Johannes Müller, en Jasper van der Steen, red. *Memory before modernity: practices of memory in early modern Europe*. Studies in medieval and Reformation traditions, VOLUME 176. Leiden: Brill, 2013.
- Lawrence, Cynthia. 'The cult of the seventeenth-century Dutch naval heroes: Critical appropriations of a popular patriotic tradition'. In *Narratives of Low Countries History and Culture: Reframing the Past*, e.d. Jane Fenoulhet en Lesley Gilbert., 35–43. London: UCL Press, 2016. <https://www.jstor.org/stable/j.ctt1hd18bd.8>.
- Louwerse, Pieter. *Vlissinger Michiel*. Schiedam: H.A.M. Roelants, 1880. https://www.dbnl.org/tekst/louw005vli01_01/colofon.php.
- Maeghden, Pronckje van de. 'Geluck-wensingh. Aen den Manhaften-Zee-Heldt Michiel de Ruyter, op zijn uyttocht na de Middellandsche Zee', 1661. https://www.dbnl.org/tekst/meij033watw01_01/meij033watw01_01_0003.php.
- Mathijsen, Marita. 'Den echten kindertoon' Over jeugdliteratuur rond 1830-1850 en de kritiek daarop'. *Literatuur zonder leeftijd* 22, nr. 75–77 (2008): 100–111.
- . *Historiezucht: de obsessie met het verleden in de negentiende eeuw*. Nijmegen: Vantilt, 2013.
- Meijer Drees, Marijke. 'Patriotism in Dutch literature'. In *Narratives of Low Countries History and Culture*, 44–51. London: UCL Press, 1996.
- N.B.A. 'De III Groote Vlaggen uit de Maes; wordende gevoert I. Van den Hoog-Edelen, Geftrengen HEER, en Onverwinnelijken WEE-HELT, Sijn Excellentie MICHIEL DE RUYTER, Ridder van den Olifant en St. Michiel. Luytenant ADMIRAEEL GENERAEEL den Vereenigde Nederlanden, &c.', 1673. <https://primarysources-brillonline-com.access.authkb.kb.nl/browse/dutch-pamphlets-online/de-iii-groote-vlaggen-uit-de-maes-wordende-gevoert-i-van-michiel-de-ruyter-ii-by-aert-van-nes-iii-by-johan-van-nes-iii-by-filips-van-almonde;dutchpamphletskb1kb12664?search=De%20III%20Groote%20Vlaggen%20uit%20de%20Maes&searchStart=0&searchTotal=1&search-go=&q=De+III+Groote+Vlaggen+uit+de+Maes&sort=true&fq=collection%3A%22dutch-pamphlets-online%22>.
- 'Omstreden standbeelden onder vuur: ook bij ons een beeldenstorm?' Nieuws, 10 juni 2020. <https://www.rtlnieuws.nl/editienl/artikel/5148856/standbeelden-protest-omstreden-racisme-slavernij>.
- Oudaen, Joachim. 'Lijk-rouw der Maas-stroom op de treurige onfangkennis van het lijk des grooten zee-voogds Michaël de Ruijter'. Is. Naeranus Rotterdam, 1677.
- Overbeke, Arnout van. 'Op de Victory – Vreugt Gevierden 6 July 1667. Over den Glorieufen welgeluckten aenval op d' Engelfche Oorlogfchepen in haer eygene Havens, onder het beleyd van Heere CORNELIS de WITH, Ruwaert,, Bailliu en Opperdijckgraef vanden Lande van Putten, Regie- rende Borgermeeft der Stadt Dordtecht, Gedeputeerde en Gevolmachtigdevan de HO. Mo Hee- ren Staten Generael der Vereenighde Nederlanden, in der felver Vloot ; en den Ed. Heere MICHIEL de RUYTER, Ridder, Luytenant Admiraal van Hollant en Weftvrieflant, &c.' Ioh. Rammazeyn, 's Gravenhage, 1676. https://primarysources-brillonline-com.access.authkb.kb.nl/browse/dutch-pamphlets-online/op-de-victoryvreugt-geviert-den-6-july-1667-over-den-aenval-op-dengelsche-oorlogschepen-in-haer-eygene-havens-onder-het-beleyd-van-de-heere-cornelis-de-with-en-michiel-de-rvyter;dutchpamphletskb1kb11126?search=%3A*&searchStart=0&searchTotal=1&q=%3A*&mode=AND&fq=dc_title:%22Michiel+de+Rvyter%22&fq=collection:%22dutch-pamphlets-online%22.
- Pansters, Krijn. *De kardinale deugden in de Lage Landen, 1200-1500*. Middeleeuwse studies en bronnen 108. Hilversum: Verloren, 2007.
- Petterson, Anne. *Eigenwijs vaderland: populair nationalisme in negentiende-eeuws Amsterdam*. Amsterdam: Prometheus, 2017.
- Pollmann, Judith. 'Of living Legends and Authentic Tales: How to get Remembred in Early Modern Europe'. *Transactions of the Royal Historical Society* 23 (2013): 103–25.

- Porteman, Karel, en Mieke B. Smits-Veldt. *Een nieuw vaderland voor de muzen. Geschiedenis van de Nederlandse literatuur 1560-1700*. 4e dr. Amsterdam: Bert Bakker, z.d.
- Pronk, Theo, C Sigmond, en Vereniging Oud-Dordrecht. *Moeder der Hollandse steden: historiezucht in Dordrecht 1900*, 2017.
- Prud'homme van Reine, R. B. *Rechterhand van Nederland: biografie van Michiel Adriaenszoon de Ruyter*, 2015.
- Sas, N. C. F. van. *De metamorfose van Nederland: van oude orde naar moderniteit, 1750-1900*. Amsterdam: Amsterdam U.P., 2005.
- Schama, Simon, en Eugène Dabekausen. *Overvloed en onbehagen*. Amsterdam: Olympus, 2019.
- Stichting Michiel de Ruyter. 'Slavenhandel'. Geraadpleegd 6 mei 2021.
<https://www.deruyter.org/slavenhandel-1>.
- Smith, Anthony D. *Myths and Memories of the Nation*. Repr. Oxford: Oxford University Press, 2009.
- Society for Netherlandic History (U.S.), Laura Cruz, en Willem Frijhoff, red. *Myth in history, history in myth*. Brill's studies in intellectual history, v. 182. Leiden ; Boston: Brill, 2009.
- Tang, Dirk J. "'Ik wil naar zee, ma!... Maar jongen, wat moetje daar?'" Maritieme jeugdliteratuur in de negentiende en twintigste eeuw, een verkenning'. *tijdschrift voor de zeegechiedenis*, nr. 1 (2011): 20–30.
- Tongeren van, Paul. 'Wat kan een wijsgerige ethiek met theologale deugden?' *ALgemeen Naderlands Tijdschrift Voor Wijsbegeerte* 106, nr. 2 (2014): 101–20.
- Van den Branden, F. Jos, en Frederiks J.G. 'Gerrit Engelberts Gerrits'. Biographisch woordenboek der Noord- en Zuidnederlandsche letterkunde(1888-1891). DBNL. Geraadpleegd 9 maart 2021.
https://www.dbnl.org/tekst/bran038biog01_01/bran038biog01_01_1308.php.
- Van Lummel, H. J. *Michiel Adriaansz. De Ruijter, De Godvruchtige Zeeheld voor Kinderen*. Utrecht: J.J.H. Kemmer, 1869.
- Vanpee, Janie. 'Reading Lessons in Rousseau's "Emile ou de l'education"'. *Modern Language Studies* 20, nr. 3 (1990): 40. <https://doi.org/10.2307/3195233>.
- Velde, Hendrik te. 'Gemeenschapszin en Plichtsbesef. Liberalisme en Nationalisme in Nederland, 1870-1918'. University of Groningen, 1992.
- Vollenhove, Johannes. 'Grafstede van den Edelen, Manhaften Heere MICHIEL DE RUITER Hertog, Ridder &c. L. Admiraal Generael van Hollant en Weftvrieslant'. Lescaillje, Jacob Amsterdam, 1677.
- Vondel, Joost van den. 'Zegezing over den zeestrijt der doorluchtigste heeren Staeten, door den weledelen en gestrengen heer Michaël Ruyter, lieut. amirael der Vrye Nederlanden'. voor de weduwe van Abraham de Wees#op den Middeldam, in 't Nieuwe Testament#, [Amsterdam], 1666.
- Vroomen, Ingmar Hendrik. 'Taal van de Republiek Het gebruik van vaderlandretoriek in Nederlandse pamfletten, 1618-1672'. Erasmus Universiteit, 2012.
- Zerubavel, Eviatar. *Time Maps: Collective Memory and the Social Shape of the Past*. Chicago: The University of Chicago Press, 2003.

Appendix 1: Toelichting lofdichten zeventiende eeuw

De Zeegepilaar

Het eerste lofdicht dat is geselecteerd heet: ‘Zeegepilaar, oover den vierden zeeflag van den eedelen doorluchtigen heer Michiel A. de Ruite...’²⁵⁰

Dit pamflet is in 1662 gepubliceerd en is geschreven door Johan Six van Chandelier, een zeventiende -eeuwse dichter die gedichten schreef over alledaagse onderwerpen. De Koninklijke Bibliotheek van Nederland beschrijft Van Chandelier’s werk als ‘ogenschijnlijk eenvoudig, maar niet oppervlakkig, sterker, ze zijn zeer geleerd’.²⁵¹ Het alledaagse karakter en de geleerde dimensie die van Chandelier in zijn gedichten verwerkte maken zijn pamflet over Michiel de Ruiter bruikbaar aangezien het voor de normale- als voor de intellectuele Nederlander gelezen kon worden.

De inhoud van dit pamflet kan vanwege het brede leespubliek een relatief helder beeld van de publieke opinie schetsen. Dit eerste pamflet is met het publicatiejaar 1662 het oudste pamflet dat gebruikt wordt in de analyse van dit onderzoek.

Op de Victory-Vreugd

De tweede zeventiende -eeuwse tekst die geanalyseerd wordt in dit onderzoek is een pamflet met de titel: ‘*Op de Victory – Vreugt Gevierden 6 July 1667. Over den Glorieufen welgeluckten aenval op d’ Engelfche Oorlogfchepen..., in der felver Vloot ; en den Ed. Heere MICHEL de RVYTER, ...*’²⁵²

De auteur van dit pamflet is rechtsgeleerde Aernout van Overbeke. Overbeke kreeg in

rmattedCitation": "Jensen, 22.", "plainCitation": "Jensen, 22.", "noteIndex": 194, "citationItems": [{"id": 134, "uris": ["http://zotero.org/users/3660959/items/54AIHHFW"], "uri": ["http://zotero.org/users/3660959/items/54AIHHFW"], "itemData": {"id": 134, "type": "book", "call-number": "PT5175.H47 J46 2008", "event-place": "Nijmegen", "ISBN": "978-90-77503-92-8", "note": "OCLC: ocn262697880", "number-of-pages": "270", "publisher": "Vantilt", "publisher-place": "Nijmegen", "source": "Library of Congress ISBN", "title": "De verheerlijking van het verleden: helden, literatuur en natievorming in de negentiende eeuw", "title-short": "De verheerlijking van het verleden", "author": {"family": "Jensen", "given": "Lotte"}, "issued": {"date-parts": [{"2008}]}}, {"locator": "22"}], "schema": "https://github.com/citation-style-language/schema/raw/master/csl-citation.json"} Jensen, 22.

²⁵¹ ADDIN ZOTERO_ITEM CSL_CITATION {"citationID": "Ma6FOCS2", "properties": {"formattedCitation": "H. Altmann, {\i}Michiel adriaansz De Ruyter: Een leerboek voor de scholen}, 3e dr. (Amsterdam: Ten Brink & De Vries te, 1863), 1.", "plainCitation": "H. Altmann, Michiel adriaansz De Ruyter: Een leerboek voor de scholen, 3e dr. (Amsterdam: Ten Brink & De Vries te, 1863), 1.", "noteIndex": 189, "citationItems": [{"id": 29, "uris": ["http://zotero.org/users/3660959/items/"]

de zeventiende eeuw enige naamsbekendheid als dichter en heeft deel van zijn carrière toegelegd op het uitschrijven van moppen.²⁵³ Van Overbeke had grote schulden door zijn extravagante levensstijl waardoor hij genoodzaakt was om in dienst te treden bij de V.O.C. De handelscompagnie had grote behoefte aan hoogopgeleide mensen die in schaarste waren waardoor de V.O.C. niet kritisch kon zijn in wie ze in dienst namen.²⁵⁴

Van Overbeke heeft in dit lofdicht een andere schrijfstijl dan de rest van zeventiende-eeuwse bronnencorpus. De stijl- en woordkeuzes die in de tekst gemaakt zijn hebben geresulteerd in een cryptischere tekst door de analyse. De titel van het pamflet verwijst naar de aanslag die gepleegd is op de Engelse vloot in 1667. De geslaagde operatie bestond uit het onklaar maken van de Engelse vloot terwijl deze aangemeerd waren in de Engelse haven. De oorlogsschepen zijn in brand gestoken en het vlaggenschip 'The Royal Charles' werd gekaapt.

Geluck-Wensingh

Het derde lofdicht is een liedje met de naam: 'Geluck-wensingh. Aen den Manhaften-Zee-Heldt Michiel de Ruyter, op zijn uyttocht na de Middellandsche Zee.' Dit liedje is geschreven door Pronckje van de Maeghden in 1661. Er is over deze auteur geen bibliografie verschenen waardoor er weinig inhoudelijke informatie over Pronckje gepresenteerd kan worden. Wel blijkt na uitvoerig zoeken dat Pronckje diverse liederen schreef.

Grafstede van den Edelen...

De vierde tekst is geschreven door Joannes Vollenhove: '*Grafstede van den Edelen, Manhaften Heere MICHIEL DE RUITER Hertog, Ridder &c. L. Admirael Generael van Hollant en Weftvrieslant*'. Van Vollenhove was een zeventiende-eeuwse predikant bij de

het verleden", "author": [{"family": "Jensen", "given": "Lotte"}], "issued": {"date-parts": [{"2008"}]}, "locator": "22"}, "schema": "https://github.com/citation-style-language/schema/raw/master/csl-citation.json"} Jensen, 22.

²⁵³ ADDIN ZOTERO_ITEM CSL_CITATION {"citationID": "Ma6FOCS2", "properties": {"formattedCitation": "H. Altmann, {\i}Michiel adriaansz De Ruyter: Een leerboek voor de scholen, 3e dr. (Amsterdam: Ten Brink & De Vries te, 1863), 1.", "plainCitation": "H. Altmann, Michiel adriaansz De Ruyter: Een leerboek voor de scholen, 3e dr. (Amsterdam: Ten Brink & De Vries te, 1863), 1.", "noteIndex": 189}, "citationItems": [{"id": 29, "uris": [{"http://zotero.org/users/3660959/items/S7TYPF2W"}], "uri": [{"http://zotero.org/users/3660959/items/S7TYPF2W"}], "itemData": {"id": 29, "type": "book", "edition": "3e", "event-place": "Amsterdam", "number-of-pages": "68", "publisher": "Ten Brink & De Vries te", "publisher-place": "Amsterdam", "title": "Michiel adriaansz De Ruyter: Een leerboek voor de scholen", "author": [{"family": "Altmann", "given": "H."}], "issued": {"date-parts": [{"1863"}]}, "locator": "1"}, "schema": "https://github.com/citation-style-language/schema/raw/master/csl-citation.json"} H. Altmann, *Michiel adriaansz De Ruyter: Een leerboek voor de scholen*, 3e dr. (Amsterdam: Ten Brink & De Vries te, 1863), 1.

²⁵³

²⁵⁴ Rudolf Dekker, 'Hard gelach in de Gouden Eeuw', Literatuur. Jaargang 14 · dbnl (DBNL, 1997), https://www.dbnl.org/tekst/_lit003199701_01/_lit003199701_01_0065.php.

Hervormden. Zijn geestelijke oriëntatie doen niet af aan zijn zeer vriendelijke en verdraagzame karakter.²⁵⁵ De dichtkunsten van Vollenhove zijn door zijn tijdsgenoten geprezen waardoor het een zinvolle bijdrage kan zijn in dit bronnencorpus.²⁵⁶

Lijk-Rouw der Maas-Stroom

Het vijfde lofdicht is een tekst die de rouw om het overlijden van de zeeheld beslaat. De titel van dit gedicht is: '*Lijk-Rouw der Maas-stroom op de treurige Onfangkenis van het lijk Des grooten Zee-voogds Michiël de Ruijter*'. Het gedicht is ondertekend door de poëet Joachim Oudaan, een dichter die zich graag onder de Leidse intellectuelen bevond. Dit was mogelijk vanwege het grote talige talent dat Oudaan van jongs af aan had.²⁵⁷ De tekst is vanwege de lengte wederom in drie secties verdeeld.

Getuigenisse van den Grooten zee-zeegen

Als zesde bron is er gekozen voor: '*Geheugenisse van den grooten zee-zeegen bevochten op de Engelsche vloten, den xj. xij. xij. xiv. Iuny. 1666. Door ... Michiel de Ruyter.*' Deze tekst is ondertekend met de naam J. v. Bergen JCus. Echter is deze naam niet direct te verbinden met een dichter uit de zeventiende eeuw. De laatste vier letters, die wellicht verwijst naar de naam van Jezus, suggereert dat er eventueel sprake is van een schuilnaam. Ondanks het nagenoeg anonieme karakter van deze bron is er toch gekozen om deze te incorporeren in het onderzoek omdat er geen onderscheid gemaakt kan worden in de representatie door bekende en onbekende dichters.

Uitvaart Van den Ed. Manhaften Heere Heer Michael de Ruiter

De zevende bron is een lofdicht dat is geschreven door J. Antonides, van der Goes. De titel van dit gedicht is *Uitvaart Van den Ed. Manhaften Heere Heer Michael de Ruiter, Ridder &c. Lt. Ammiraal van Holl. en Westvrieslant &c.* Van der Goes was een gerenommeerd dichter die door de bekende Vondel aangemoedigd was om zijn dichtkunsten te ontwikkelen. Vondel noemde Van der Goed 'zijn zoon in de kunst'.²⁵⁸ Deze geprezen dichter is een waardevolle toevoeging aan dit bronnencorpus omdat door elitaire namen te incorporeren in het onderzoek kan aannemelijk gemaakt worden dat de bovenste laag van de bevolking zichzelf kan vinden in de representatie uit deze bron.

²⁵⁵ A.J. van der Aa, 'dbnl.org', Biographisch woordenboek der Nederlanden. Deel 14(1867), geraadpleegd 29 april 2021, https://www.dbnl.org/tekst/aa__001biog17_01/aa__001biog17_01_0498.php.

²⁵⁶ van der Aa.

²⁵⁷ van der Aa.

²⁵⁸ P.G. Witsen Geysbeek, 'dbnl.org', Biographisch anthologisch en critisch woordenboek der Nederduitsche dichters. Deel 1 ABE-BYN, 1821, https://www.dbnl.org/tekst/wits004biog01_01/wits004biog01_01_0019.php.

Op de Zegenrycke Wederkomst van ... Michiel de Ruiter

Voor de achtste bron is er gekozen voor een lofdicht met een raadselachtige auteur. Het gedicht ‘*Op de ZEGENRYCKE WEDERKOMST van den E. Manhaften Heere MICHIEL DE RUITER*’. Dit gedicht is ondertekend met louter de initialen ‘J.K.’ De koninklijke bibliotheek geeft geen verdere informatie over deze mysterieuze dichter. De enige mogelijke bekende dichter die in de zeventiende eeuw mogelijk deze initialen heeft kunnen gebruiken is Jacob Cats. De zeventiende-eeuwse spelling verschilt vaak per situatie waardoor echt aannemelijk is dat de C inwisselbaar was voor een K. Echter is dit louter mijn eigen speculatie.